

Rudolf Steiner

**EDUCAȚIE PENTRU VIAȚĂ
Autoeducare și practică pedagogică**

GA 297a

Cinci conferințe, o prezentare a autorului și
două răspunsuri la întrebări
între 24 februarie 1921 și 4 aprilie 1924 în diferite orașe

Traducere de Andrea Dumitrescu

© 2024 Biblioteca antroposofică, pentru prezenta traducere
în limba română

Biblioteca antroposofică: www.spiritualrs.net

Traducere după
RUDOLF STEINER,
Erziehung zum Leben. Selbsterziehung und pädagogische
Praxis

1998 Rudolf Steiner Verlag, Dornach

După stenograme nerevizuite către conferențiar,
editate de Colectivul de administrare a operelor postume ale lui
Rudolf Steiner

©1995 Rudolf Steiner-Nachlaßverwaltung, Dornach/Schweiz

Numărul bibliografic 297a în Operele complete

CUPRINS

I. Probleme privind educația, predarea și viața practică din perspectiva științei spirituale antroposofice

Utrecht, 24 februarie 192110

Cunoașterea reală a omului prin recunoașterea spiritual-sufletescului. Reverența față de ființa umană suprasensibilă care coboară din lumile spirituale, ca bază a artei pedagogic-didactice. „Salturi” în dezvoltarea copilului folosind exemplul schimbării dinților în al 7-lea an: transformarea forței de creștere organică în forță de gândire. Perioada preșcolară: copilul este un imitator; modul în care copilul se joacă coboară în suflet ca forță și iese la iveală la 25-30 de ani ca pricepere de a face față vieții, destinului. Educația astfel încât ceea ce se formează în copil să fie o zestre pentru întreaga viață a omului. Vârsta școlară: dorința copilului de autoritate; absurditatea principiilor democratice în școli. Detalii din practica pedagogică a Școlii Waldorf: Acționarea asupra copilului prin imagini; imponderabilele, ceea ce se transmite prin simțire de la profesor la elev; învățarea scrisului plecând de la artistic. Trecerea de la sentimentul de Eu la noțiunea de Eu între vârstele de 9 și 11 ani; despre științele naturii și limbile străine. Problema educației ca problemă socială. Despre conceptul de Maya în Est și Vest; Negarea realității spirituale în termenul „ideologie”. Necesitatea unei vieți spirituale libere și a autoadministrării școlilor. Apel pentru crearea unei Asociații Școlare Mondiale. Organismul social tripartit: judecată individuală a persoanei individuale în viața spirituală (libertate), judecata majorității și legea în viața juridică (egalitate), judecata colectivă prin asociații și contractul în viața economică (fraternitate).

II. Răspunsuri la întrebări

Utrecht, 24 februarie 1921.....40

Diferența dintre sângele animal și cel uman. Precondiții pentru înființarea școlilor Waldorf în alte țări. Asociația Școlară Mondială. Despre relația dintre știința spirituală și creștinism. Structura tripartită a organismului social și uman. Dezvoltarea simțului pentru autoritate între anii al 7-lea și al 15-lea ca bază pentru manifestarea libertății în viața adultă.

III. Probleme privind educația, predarea și viața practică din perspectiva științei spirituale antroposofice

Amsterdam, 28 februarie 1921.....47

Modestia intelectuală ca punct de plecare pentru cunoașterea suprasensibilă. Dobândirea capacităților cognitive superioare prin capacitățile care zac latente în suflet: dezvoltarea capacității de a ne aminti; percepția prin sufletească-spiritualul independent de trup; percepția panoramei vieții începând de la naștere. Dezvoltarea puterii iubirii într-o putere de cunoaștere. Efecte asupra practicii vieții. Școala Waldorf din Stuttgart. Educația nu prin program teoretic, ci prin cunoașterea omului. Detalii din viața pedagogică: Primii șapte ani de viață; despre jocul copiilor și legătura lui cu practica vieții ulterioare. Transformarea configurației sufletești a copilului la vârsta de 7 ani: dorința copilului de autoritate. Punctul de cotitură în jurul celui de-al 9-lea sau al 10-lea an. Despre predarea citirii și scrierii; despre predarea ilustrativă. Necesitatea unei vieți spirituale libere pentru o astfel de practică didactică. Experiența de astăzi a vieții spirituale ca „ideologie”. Importanța unui sistem școlar liber. Formarea unei Asociații Școlare Mondiale. Condițiile vieții economice (exemplu: cele patru curii din Austria în anii 1870). Despre principiul asociativ și prețuri

corecte. Cele trei mari idealuri ale umanității posibile numai în organismului social tripartit: libertatea în viața spirituală, egalitatea în viața statului, fraternitatea în viața economică.

IV. Răspunsuri la întrebări în seara pedagogică

Darmstadt, 28 iulie 1921.....77

Despre predarea ilustrativă. Principiile educaționale ale primelor două etape ale vieții: imitația și autoritatea. Semnificația pentru viața ulterioară a conceptelor și viziunilor care cresc odată cu copilul. Problema școlară ca problemă a profesorului. Relația dintre gândire și dexteritatea manuală; importanța lecțiilor de lucru manual. Școala Waldorf nu este o școală de viziune asupra lumii; implementarea antroposofiei în practica pedagogică. Cu privire la apariția educației religioase libere. Formarea de concepte religioase și etice pe baza imaginilor naturii; despre dezvoltarea sentimentului creștin în jurul celui de-al 9-lea an.

V. Antroposofia și enigmele sufletului

Stuttgart, 17 ianuarie 1922.....89

Enigmele sufletului ca enigme trăite ale existenței: diferite stări de conștientă în viața reprezentărilor, voinței și simțirii. Doi curenți subterani, care influențează starea sufletească, sănătatea și boala. Anxietatea ca fenomen însoțitor subconștient al simplei naturi de imagine a vieții de reprezentare; irascibilitatea ca fenomen însoțitor subconștient al naturii instinctuale a vieții voinței. Două exemple ale eșecului științelor naturale în fața enigmelor sufletului: Dubois-Reymond despre „Limitele cunoașterii naturii” și încercările lui Franz Brentano de a studia sufletul conform metodei științifice. Trezirea facultăților cognitive latente ale sufletului uman. Forțele din gândire sunt forțele formatoare ale corpului uman,

active în mod deosebit în creșterea copilului, sunt elementul spiritual-sufletesc nemuritor al omului care prin naștere se unește cu ceea ce vine pe linie ereditară. Prin fortificare viața de reprezentare devine realitate, cucerind astfel anxietatea și experiența realității suprasensibile prenatale (nenașterea). Dezvoltarea voinței făcând-o mai plină de dăruire, devotament, mai spiritualizată. Voința detașată de organismul fizic este îmbibată de forța iubirii. Iubirea este o putere de cunoaștere. Voința este elementul care dizolvă, arde ceea ce s-a format plastic, proces prin care ia naștere viața sufletească. Cunoașterea esenței voinței duce la cunoașterea spiritualului uman care prin moarte se întoarce în lumea spirituală (nemurirea). Despre esența memoriei. Antroposofia este hrană spirituală, cu care trebuie să ne hrănim mereu, așa cum este pentru trup hrana fizică, cu care trebuie să ne hrănim mereu. Curenții subterani de anxietate și irascibilitate sunt expresia foamei și setei de cunoaștere spirituală. Antroposofia nu este teorie ci cunoaștere care trebuie aplicată în practică. Prin introducerea ei în viața socială se poate rezolva problema socială. Revelarea Eului etern în viața de simțire. Prin dezlegarea enigmelor sufletești, omul este condus la dezlegarea enigmelor lumii.

VI. Suprasensibilul în om și în lume

Rotterdam, 1 noiembrie 1922.....123

Conflictul dintre viziunea științifică și cea moral-religioasă asupra lumii la oamenii moderni. Știința a introdus omul în ordinea naturală care nu este legată de nimic moral-religios. Percepția idealurilor morale ca ceva fără realitate. Omul rupt în două între cele două viziuni. Despre posibilitatea cunoașterii suprasensibilului în om și în lume. În cele mai vechi timpuri, mersul vertical, vorbirea și gândirea omului erau percepute ca dar al puterilor divin-spirituale. Recunoașterea divin-

spiritualului în Orientul antic prin pozițiile corpului, cuvintele mantrice și trăirea gândurilor lumii în om. Ieșirea din experiența divin-spirituală pentru dezvoltarea conștiinței de Eu și a experienței libertății. Calea către suprasensibil prin întărirea și ascuțirea modului strict exact de gândire. Consecințele concepției de astăzi că totul se datorează unei ordini naturale: enigma nașterii a devenit enigma morții; impulsurile morale sunt privite ca impulsuri și instincte mai înalt dezvoltate. Calea către lumea suprasensibilă prin exerciții de gândire. Dezvoltarea puterilor ascunse ale sufletului: în loc de cuvântul mantric întors spre interior, gândul întors spre interior; viața în lumea gândurilor. Dezvoltarea voinței nu mai este prin poziții corporale, ci prin cultura voinței și autoeducare (exemplu: reprezentarea înapoi, schimbarea obiceiurilor de viață). Trupul fără dorințe și pasiuni ca organ de percepție pentru lumea spirituală. Rezolvarea enigmei morții. Misteriul de pe Golgota în acest context; referire la Christos care a coborât din lumile spirituale pentru ca omul să poată trece prin moarte ca suflet viu văzător, depășind astfel enigma morții. Scopul antroposofiei este de a umple abisul dintre ordinea naturală amorală și cea morală și religioasă a lumii.

VII. Educația religioasă și morală în lumina antroposofiei

Haga, 4 noiembrie 1922.....151

Problema educației este o problemă a educatorului, de a dezlega enigma omului în copil. Reverența față de copil. Epocile de șapte ani ale vieții. Primii șapte ani de viață: copilul ca ființă imitatoare. De la schimbarea dentiției la pubertate: copilul devine un adept a ceea ce i se transmite prin cuvinte – nevoia de autoritate de la sine înțeleasă; importanța ulterioară pentru copil de a simți venerație la 8-9 ani. Omul ca organism temporal în care toate vârstele omului sunt într-o legătură intimă (adevărurile preluate pe bază de autoritate aduc forțe de viață la

maturitate; conceptele trebuie să se poată schimba și crește odată cu copilul). Transformarea oricărei instruiți în ceva artistic – exemplul lecțiilor de scriere din școala Waldorf. Instruirea nu atât prin ceea ce știe profesorul cât prin felul în care este personalitatea sa. – Imponderabilele, suprasensibilul în relația profesorului cu copilul. Dispoziția religioasă a copilului față de lumea sensibilă în primii șapte ani. Reapariția acestei dispoziții religioase între 9 și 10 ani ca nevoie sufletească de a simți însuși lucrul care o susține pe persoana autoritativă. Educatorul trebuie să îi vină în întâmpinare cu simțirea potrivită, pentru a ghida simțirea copilului ca simțire morală. Sentimentul religios al celei de-a doua epoci de șapte ani re apare în jurul vârstei de 18 ani în mod spiritual în voință, în construirea idealurilor religioase. Experiența în jurul vârstei de 12 ani a conflictului dintre sentimentul religios și cunoașterea naturii. Sădirea în copil înaintea schimbării dentiției a sentimentului de recunoștință ca bază pentru educația morală și pentru dezvoltarea în suflet a iubirii. Importanța educației fizice (euritmie). Arta educațională realistă din Școala Waldorf ca exemplu de urmat.

VIII. Educație și instruire bazate pe cunoașterea reală a omului – Prezentare de sinteză a autorului

Praga, 4 aprilie 1924.....182

O educație și instruire în sensul cunoașterii omului prin antroposofie: luarea în considerare a epocilor din viața ființei umane aflată în creștere. Omul ca organ senzorial cuprinzător, până la schimbarea dentiției; imitația nu doar exterioară ci și a imponderabilelor. Epoca după schimbarea dentiției: folosirea imaginilor; educatorul ca autoritate de la sine înțeleasă. Despre învățatul scrisului și cititului. Debutul maturității sexuale: momentul în care se poate conta pe formarea conceptelor abstracte. Efecte ulterioare ale educației.

Note.....187

Lista lucrărilor lui Rudolf Steiner despre educație.....200

I

PROBLEME PRIVIND EDUCAȚIA, PREDAREA ȘI VIAȚA PRACTICĂ DIN PERSPECTIVA ȘTIINȚEI SPIRITUALE ANTROPOSOFICE

Utrecht, 24 februarie 1921

Ceea ce mi-am luat libertatea de a explica aici la Utrecht lumea trecută [1] se referă la faptul că prin știința spirituală orientată antroposofic poate fi găsită o metodă, o cale științifică pentru a pătrunde în lumea înconjurătoare spirituală, suprasensibilă.

Am atras atenția asupra faptului că pătrunderea în această lume înconjurătoare este posibilă numai atunci când omul scoate din suflet anumite capacități și forțe, care fără îndoială zac latente în fiecare suflet, și când ceea ce este cunoaștere obișnuită o ridică până la vedere, contemplare; vedere care, de exemplu, ajunge până la punctul că se dezvoltă conștiința deplină a ceea ce înseamnă a avea o viață sufletească-spirituală independentă de orice corporalitate. Știm prin știința modernă – și în ceea ce privește viața de zi cu zi a sufletului, această știință are întru totul dreptate – că această viață obișnuită a sufletului este legată de instrumentul trupului. Și numai metodele științei spirituale pot smulge din trup viața spiritual-sufletească și pot prin aceasta să ajungă până la esențialul din om, care sălășluiește în lumea spirituală înainte de a se fi unit prin concepție sau naștere cu un corp fizic, care trece prin poarta morții, își leapădă trupul uman și pătrunde din nou conștient într-o lume spirituală.

Și am explicat mai departe lumea trecută că cel care face astfel cunoștință cu propria ființă suprasensibilă a omului, este de asemenea capabil ca, în spatele a ceea ce poate fi cunoscut prin simțuri în natură și în spatele a tot ceea ce poate fi explorat cu înțelegerea obișnuită, să perceapă o lume înconjurătoare suprasensibilă, o lume înconjurătoare de ființe spirituale.

Ceea ce este recunoscut în acest fel ca spiritual-sufletesc în om, ceea ce este recunoscut ca fiind spiritualul lumii în care trăim, abia acesta ne permite de fapt să obținem o cunoaștere reală a omului.

În decursul ultimelor trei sau patru secole am obținut o știință naturală desăvârșită, dar nu am fost capabili să extragem nici o cunoaștere a omului din această știință naturală. În teoria evoluției, pornim de la cele mai de jos ființe vii, urcăm până la om și îl considerăm pe acesta ca fiind, ca să spunem așa, veriga finală a seriei de animale. În acest fel învățăm ce are omul în comun cu celelalte organisme, dar nu aflăm ce este de fapt omul ca ființă individuală în lume. Acest lucru îl învățăm numai prin știința spirituală orientată antroposofic. Și ceea ce se afirmă în cunoaștere se afirmă și în sentimentele și impulsurile pe care omenirea modernă le-a dezvoltat în viața socială.

Gândiți-vă doar câți de mulți oameni care prin tehnologia modernă s-au dezvoltat, ca să spunem așa, ca o nouă clasă de oameni, prin întreaga formă modernă de economie – de fapt sub influența anumitor teorii socialiste –, cred că ceea ce trăiește în om ca moralitate, ca știință, ca religie, ca artă, nu este extras dintr-un spiritual original, ci este extras numai ceea ce sunt procesele economice, materiale. Teoria al cărei partizan este social-democrația modernă, teoria care a vrut să devină realitate într-un mod atât de distructiv în estul Europei, această

teorie vede în afara umanului forțele care guvernează istoria. Iar ceea ce omul produce în artă, moravuri, lege, religie, apare doar ca un fel de fum. Oamenii numesc aceasta o suprastructură care se ridică deasupra fundației. Este ca un fum care iese din pur economic-material. Și aici, în această plasare a omului în lumea practică, omul propriu-zis este radiat. Dacă ar fi să caracterizăm ceea ce educația modernă și conștiința socială modernă au adus, nu putem spune altfel decât: omul a fost radiat.

Ceea ce știința spirituală, așa cum este ea înțeleasă aici, ar trebui să readucă omenirii este cunoașterea omului, recunoașterea valorii omului, legătura ființei umane ca ființă suprasensibilă cu ființa suprasensibilă, universală a lumii.

Și abia atunci ne aflăm în realitatea adevărată. Abia prin aceasta stăm pe un teren care conduce la o viață cu adevărat practică. Aș dori astăzi să coroborez acest lucru pentru dumneavoastră în primul rând în problema educației și a instruirii. Și întrucât – așa cum reiese de la Școala Superioară Liberă de Științe Spirituale din Dornach – această știință spirituală orientată antroposofic de la bun început nu a fost concepută să fie străină de lume și îndepărtată de lume, ci a fost concepută întru totul în conformitate cu realitatea, întru totul practică, ea de la bun început a încercat, când a trebuit să se plaseze în nevoințele sociale și decăderea socială ale timpurilor moderne, să intervină în viață într-un mod practic. Și unul dintre primele fundamente practice a avut loc în domeniul educației cu Școala Liberă Waldorf, pe care Emil Molt a fondat-o la Stuttgart [2] și pe care eu însumi trebuie să o conduc pedagogic-didactic. În această Școală Liberă Waldorf sunt dezvoltate mai departe pedagogic-didactic acele impulsuri ale

unei cunoașteri reale a naturii umane, care pot decurge din știința spirituală orientată antroposofic.

De mult timp se spune că trebuie să educăm și instruiem în așa fel încât să nu îndesăm una sau alta în sufletul copilului, ci să dezvoltăm din sufletul uman ceea ce este în ființa umană. Însă când o spui așa, inițial este doar un principiu abstract. Dar nu este vorba să avem în mod intelectual acest principiu, să scoatem ceva din sufletul uman, ci este vorba să putem observa cu adevărat în copil sufletul uman în devenire. Și pentru aceasta trebuie mai întâi să dezvoltăm un simț. Acest simț este dezvoltat numai de cel care este conștient de cum individualitatea propriu-zisă a omului, ființa spiritual-sufletească propriu-zisă, coboară dintr-o lume spirituală în care a trăit mult timp; cum de la o zi la alta, de la o săptămână la alta, de la un an la altul, în tot ceea ce se dezvoltă fizic și în ceea ce se dezvoltă sufletește în copil, trăiește un suprasensibil; cum nouă, ca educatori, ca profesori, ni s-a înmănat dintr-o lume suprasensibilă ceva pe care trebuie să îl descifrăm. Când de la o zi la alta vedem cum trăsăturile fizionomice ale copilului devin din ce în ce mai clare, când putem descifra cum un spiritual-sufletește, care ne-a fost trimis din lumea spirituală, încetul cu încetul se deslușește și se dezvăluie în aceste trăsături fizionomice, atunci este vorba mai ales de a dezvolta ca bază a unei arte pedagogic-didactice un sentiment plin de reverență față de ființa umană suprasensibilă care coboară din lumile spirituale.

Știința spirituală orientată antroposofic face posibil să observăm cu adevărat copilul în devenirea sa de la an la an. În acest sens, aș dori mai întâi să evidențiez principalele etape ale dezvoltării umane.

Se spune foarte des că natura sau lumea nu face salturi. Ei bine, astfel de lucruri se repetă în mod constant, fără ca oamenii să se uite cu adevărat la ceea ce ar trebui să însemne aceasta. Natura nu face mereu salturi atunci când dezvoltă frunza verde și pe urmă ca într-un salt sepalul și petala colorată, și pe urmă din nou staminele și așa mai departe? – Și așa este și cu viața omului. Pentru cel care observă fără prejudecăți în copil această viață a omului în devenire, pe baza tuturor sugestiilor și impulsurilor pe care i le poate da știința spirituală orientată antroposofic, el găsește înainte de toate – și într-adevăr nu din substraturi mistice, ci tocmai din observație fidelă – un salt în dezvoltare în jurul celui de-al șaptelea an, când copilul începe să capete a doua dentiție. Aici se observă cum psihologia noastră, așa cum trăiește ea astăzi în știința curentă, a devenit practic ceva extraordinar de lipsit de conținut. Desigur, cine nu a devenit într-un totu materialist, face distincție între trup și suflet. Dar se vorbește în mod extrem de abstract despre relația dintre trup și suflet. Oamenii nu obișnuiesc să observe în acest domeniu în același mod fidel și imparțial cum au învățat să o facă în științele naturii. În științele naturii învață, de exemplu, că atunci când printr-un proces apare căldură care nu a fost furnizată, această căldură a fost într-o altă formă – se spune „latentă” în fizică – într-un corp. Se spune atunci, căldura latentă a fost eliberată. De această atitudine pe care o dau științele naturii trebuie să ne pătrundem și pentru știința omului, care, desigur, trebuie spiritualizată în comparație cu științele naturii. Deci, trebuie să observăm cu atenție: Ce se va schimba într-un om când va trece dincolo de epoca vieții când își schimbă dinții?

Ei bine, dacă avem într-adevăr imparțialitatea necesară pentru observare, putem vedea cum copilul, când trece de al șaptelea an, începe de fapt să aibă idei conturate, în timp ce înainte nu avea astfel de idei. Putem vedea cum de fapt abia de la acest moment începe posibilitatea de a gândi în gânduri reale – oricât de copilărești ar fi ele. Vedem cum din sufletul copilului iese ceva care anterior era ascuns în organismul uman. Cine a dobândit un ochi spiritual pentru această chestiune va vedea cum viața sufletească a copilului devine cu totul diferită atunci când începe schimbarea dentiției; cum atunci ceva din cel mai adânc, cel mai ascuns interior iese la suprafața vieții sufletului. Unde era deci înainte acel lucru care apare acolo ca gândire în contururi, ca o viață definită de reprezentări? Acesta era principiul creșterii în om; acesta îmbiba organismul; acesta trăia ca spiritual-sufletesc în creșterea care ajuns la final atunci când din interior sunt împinși în afară dinții care îndepărtează dinții anteriori. Dacă s-a ajuns la punctul final cu această creștere care culminează cu schimbarea dentiției, atunci, ca să spunem așa, rămâne doar o creștere care nu necesită forțe atât de intense. Vedem așadar cum ceea ce mai târziu la copil este gândirea, a fost mai înainte forță organică interioară de creștere și cum această forță organică de creștere se transformă prin metamorfoză și iese la iveală ca forță sufletească.

Printr-un astfel de mod de a observa ajungem la o psihologie, la o cunoaștere a sufletului uman care nu este frazeologie, ci care se bazează în esență pe aceleași metode – doar că transpuse în spiritual – pe care se bazează și științele naturii. Așa cum științele naturii sunt o observare fidelă a ceea ce este de natură fizică, tot așa, pentru a-l înțelege pe om, este necesară o observare fidelă, dar acum a spiritual-sufletescului. Dacă înveți

să pătrunzi cu privirea omul în acest fel, atunci această vedere a ființei umane se transformă într-o vedere artistică. Este realmente așa, că astăzi oamenii de multe ori când spui așa ceva precum tocmai am spus, ei spun: Desigur, trebuie să privim ceva numai în mod științific, epistemic; trebuie să rămânem la logica rațională; trebuie să lucrăm prin intelect în vederea legilor naturii formulate abstract. – Aceasta poate fi o cerere umană comodă. Omului i se poate părea că ar putea să cuprindă totul în plasa cu ochiuri largi a logicii conceptuale, pentru a ajunge în spatele lucrurilor. Dar dacă natura nu procedează așa? Dar dacă natura lucrează artistic? Atunci este necesar să o urmăm pe calea ei artistică cu facultatea noastră de cunoaștere. Cine privește în natură și în general în lume, va percepe că ceea ce realizăm prin logica rațională, prozaică în privința legilor naturii se raportează la ceea ce este realitatea întreagă, plină, intensă, ca și cum aș face un desen cu trăsături de cărbune pe o imagine pictată în toate culorile.

Știința spirituală orientată antroposofic își trage cunoașterea din întreaga realitate fizico-spirituală. Din acest motiv, ea transformă simpla cunoaștere logică în înțelegere artistică. Prin aceasta, însă, se poate și ca din profesor, din cel care instruieste, din cel care educă să se facă un artist pedagogic-didactic, care dobândește o simțire fină pentru fiecare exprimare a vieții fiecărui copilul. Și realmente este așa că fiecare copil are propriile sale exprimări specifice, individuale ale vieții. Nu le putem înregistra într-o știință pedagogică abstractă, dar le putem înțelege dacă primim impulsuri orientate antroposofic pornind de la întreaga natură umană, și prin aceasta obținem o vedere intuitivă a spiritual-sufletescului din om care apoi acționează în fizic-corporal. Căci ceea ce acționează la nivelul

mai grosier, fizic, în creșterea copilului ca forță de gândire înainte de schimbarea dinților, aceasta o vedem după aceea mai fin ca spiritual-sufletesc activ în copil. Aceste lucruri trebuie noi ca profesori, ca educatori, să le urmărim de la o zi la alta cu simț artistic, și atunci îi vom putea fi copilului ceea ce un educator adevărat, un profesor adevărat ar trebui să-i fie copilului.

Aș dori să caracterizez în câteva linii cum este prima epocă a vieții de la naștere până la schimbarea dentiției, și cum este a doua epocă a vieții de la schimbarea dentiției până la maturitatea sexuală. – În prima epocă, adică de la primul până la al șaptelea an de viață, omul este în primul rând o ființă imitatoare. Dar trebuie să înțelegem acest lucru în cel mai deplin sens al cuvântului. Omul intră în lume, se dăruiește complet mediului său înconjurător. În special ceea ce el scoate mai întâi la iveală ca impulsuri de voință și instinct ale sale, el le dezvoltă în așa fel încât imită ceea ce este în jurul său. Și vorbirea este învățată mai întâi în așa fel încât se bazează pe imitație. Între naștere și al șaptelea an copilul este în întregime un imitator. Acest lucru trebuie luat în considerare. Trebuie să fim capabili în astfel de chestiuni să tragem concluziile finale. – Când vorbești de aceste lucruri în diverse locuri prin lume, uneori oamenii vin și cer sfaturi într-o chestiune sau alta. De exemplu, un tată mi-a spus odată că trebuie să se plângă de copilul său de cinci ani. Ce a făcut copilul de cinci ani? am întrebat eu. A furat, a spus tatăl cu tristețe. I-am spus: Atunci trebuie mai întâi să afli cum se petrece de fapt furtul. Apoi mi-a spus că, ce-i drept, copilul nu a furat din rea-voință. A scos bani din sertarul mamei sale și a cumpărat dulciuri, pe care însă apoi le-ar fi împărțit altor copii de pe stradă. Deci nu a fost pur egoism. Ce a fost atunci? Ei bine, copilul a văzut zi de zi cum

mama scoate banii din sertar. La cinci ani, copilul este un imitator. El nu a furat, el pur și simplu a imitat lucrurile pe care mama le face zi de zi, întrucât copilul privește instinctiv ca fiind lucrul corect de făcut ceea ce mama face mereu. – Acesta este doar un astfel de exemplu pentru toate lucrurile subtile pe care trebuie să le cunoaștem dacă vrem să înțelegem arta educației într-un mod care să corespundă cu adevărat ființei umane.

Dar știm, de asemenea, că copilul se joacă prin imitație. Practic, instinctul de joc, dorința de a se juca nu este ceva original, ci este o imitație a ceea ce se vede în mediul înconjurător. Cine este suficient de imparțial, va deveni conștienți de modul în care jocul se bazează tot pe imitație. Dar fiecare copil se joacă altfel. Educatorul copilului mic, înainte de vârsta de șapte ani, trebuie să dobândească o judecată atentă asupra acestui lucru – și trebuie să aibă un simț artistic pentru o astfel de judecată, deoarece la fiecare copil este altfel – educatorul trebuie să dobândească un ochi artistic pentru modul în care copilul se joacă. Practic, fiecare copil se joacă în felul său propriu. Și modul în care se joacă un copil, mai ales cum se joacă în al patrulea, al cincilea sau al șaselea an, intră apoi în adâncul sufletului ca o forță. Copilul crește, nu observăm la început cum un anume mod sau altul de a se juca iese la iveală în trăsăturile de caracter ulterioare ale copilului. Copilul va dezvolta alte forțe, alte capacități ale sufletului; ceea ce a fost esența specială a jocului său s-a strecurat parcă în cele ascunse ale sufletului. Dar ea iese la iveală din nou mai târziu, și într-adevăr iese la iveală într-un mod caracteristic, în al douăzeci și cincilea până la al treizecilea an al vieții omului, în acel timp al vieții în care omul trebuie să-și găsească drumul în lumea exterioară, în lumea experienței exterioare, a destinului

exterior. Un om se plasează cu pricepere, celălalt se plasează stângaci în lume. Unul face față lumii, astfel încât să aibă o anumită satisfacție din propriile sale acțiuni față de lume; celălalt nu se poate angrena aici sau acolo cu acțiunile sale, el are o soartă dificilă.

Trebuie să cunoști viața întregului om, trebuie să vezi cum într-un mod tainic sensul jocului iese din nou la iveală în acest simț pentru viață în anii douăzeci. Atunci vei dobândi o idee artistică despre cum trebuie să ghidezi și să călăuzești instinctul de joc pentru a putea da omului ceva de luat cu el pentru un timp ulterior al vieții.

Pedagogia de astăzi suferă adesea de principii abstracte. Pe de altă parte, știința spirituală orientată antroposofic vrea să dea pedagogiei un sens artistic-didactic, vrea să lucreze din fragedă tinerețe în așa fel încât ceea ce se formează acolo să fie o zestre pentru întreaga viață a omului. Căci dacă cineva vrea să-i învețe și să-i educe pe oameni, atunci trebuie să cunoască întreaga viață umană. De o astfel de cunoaștere a naturii umane dezvoltarea științifică din ultimele secole, care este măreață în felul său, nu s-a îngrijit absolut deloc. Gândiți-vă la semnificația socială a faptului de a putea da copilului o astfel de zestre precum am caracterizat-o.

Când copilul a trecut de schimbarea dinților sau cel puțin a început-o, atunci apare a doua epocă a vieții copilului. Atunci intervine vârsta școlară propriu-zisă, aceea pe care trebuie să o studiezi cu deosebită atenție dacă vrei să practici pedagogia din punctul de vedere al adevăratei cunoașteri a omului. – În timp ce copilul până în al șaptelea an este în esență un imitator, din al șaptelea an până la maturitatea sexuală, adică aproximativ al treisprezecelea până la al șaisprezecelea an – variază la

diferitele individualități – se dezvoltă ceea ce cel care privește nepărtinitor astfel de lucruri recunoaște ca fiind imboldul natural de a se supune unei autorități, unei autorități umane, unei autorități educatoare, autorității unui profesor. Îți rupe sufletul astăzi când auzi de la tot felul de tendințe ale partidelor că un fel de spirit democratic ar trebui deja să intre în școală; că ar trebui copiii să exercite un fel de autoguvernare. Cu așa ceva, care izvorăște din tot felul de viziuni de partid, oamenii se ridică împotriva a ceea ce vrea natura umană. Cel care dobândește adevărata cunoaștere a omului știe ce înseamnă pentru întreaga viață ulterioară dacă omul între al șaptelea și al cincisprezecelea an a putut să privească în sus cu stimă plină de devotament la una sau mai multe autorități umane; când a socotit adevărat ceea ce aceste autorități umane au spus că este adevărat; când a simțit ca fiind frumos ceea ce aceste autorități umane au găsit că este frumos; când a găsit ca fiind bine ceea ce astfel de persoane stimate i-au prezentat ca fiind bine. – Așa cum copilul imită până în al șaptelea an, tot așa vrea până la pubertate să creadă în ceea ce vine de la autoritate. Acesta este perioada în care trebuie să fie sub influențele imponderabile a ceea ce poate proveni dintr-un suflet, dintr-o personalitate.

Noi am fondat Școala Waldorf Liberă din Stuttgart. Mulți oameni spun că ar dori să vină la Școala Waldorf pentru a cunoaște ceva despre metoda și așa mai departe a acestei Școli Waldorf. – Imaginați-vă o gravură a Madonei Sixtine [3] și cineva taie o bucată din ea pentru a-și face o părere despre Madona Sixtină. Aceasta ar fi tot așa ca și cum cineva s-ar uita timp de două sau trei săptămâni la ceea ce se întâmplă în școala Waldorf. Nu ar vedea în acest caz nimic special. Pentru că ceea ce se întâmplă în Școala Waldorf este un rezultat al științei

spirituale orientate antroposofic. Cei care sunt profesori acolo și-au însușit pedagogia și didactica artistică din impulsurile științei spirituale antroposofice. Cine dorește să cunoască Școala Waldorf trebuie, înainte de toate, să cunoască știința spirituală orientată antroposofic. Dar nu așa cum o cunoaște cineva din afară, unde oamenii sunt făcuți să creadă că este vorba de un fel de misticism încâlcit, nebulos, un sectarism; nu, trebuie să cunoască din interior această știință spirituală orientată antroposofic, cum extrage din întreaga natură umană ceea ce este în realitate omul ca ființă sensibilă și suprasensibilă în cadrul lumii și în curgerea timpului.

Prin aceste lucruri, însă, ajungem la a înțelege în ce mod, s-ar putea spune, suprasensibil, se lucrează de către o astfel de personalitate autoritativă. Un exemplu în acest sens. S-ar putea concepe o imagine – și în imagini ar trebui să se vorbească, de preferință, copiilor de la al șaptelea la al paisprezecelea an, dar mai ales până la al zecelea an. Să spunem o imagine prin care vrem să-i dăm copilului o reprezentare, o simțire despre nemurirea sufletului. Puteți să inventați această imagine. Dar puteți, de asemenea, să arătați copilului crisalida fluturelui, cum fluturile iese din crisalidă. Și îi spuneți copilului: Corpul uman este precum crisalida. Fluturile zboară afară din crisalidă. Când omul trece prin moarte, sufletul nemuritor iese din trup ca fluturile din crisalida fluturelui. Trece în lumea spirituală. – Dintr-o astfel de imagine este mult de câștigat. Dar un sentiment real al nemuririi sufletului îi transmiteți unui copil printr-o astfel de imagine numai în anumite condiții. – Vedeți dumneavoastră, dacă cineva ca profesor se gândește în sinea lui: Eu sunt deștept, copilul este prost, trebuie mai întâi să devină deștept – și inventează așa ceva pentru a-l face pe copil să

înțealăgă ceva – atunci poate că va realiza unele lucruri, dar cu siguranță nu va realiza ceea ce aduce cu adevărat copilul la sentimentul nemuririi. Pentru că un efect asupra copilului are numai acel lucru pe care tu însuți îl crezi, în care tu însuți te poziționezi cu totul înăuntrul lui. Știința spirituală orientată antroposofic ne dă posibilitatea de a spune: Eu însumi cred în această imagine; pentru mine această ieșire a fluturului din crisalidă este nu ceva ce mi-am închipuit eu, ci ceva pe care natura însăși îl plasează la un nivel inferior pentru același fapt care, la un nivel superior, este ieșirea sufletului nemuritor din trup. Dacă eu însumi cred în imagine, dacă mă poziționez în conținutul imaginii, atunci credința mea are asupra copilului efectul de trezire a credinței, reprezentării și sentimentului. Aceste lucruri sunt cu totul imponderabile.

Ceea ce se întâmplă în exterior nu este în niciun caz la fel de important ca ceea ce se întâmplă între simțirea profesorului și simțirea elevului. Nu este totuna dacă merg la școală cu gânduri nobile sau nenobile, și dacă cred că doar ceea ce spun este ceea ce are efect. Voi da la ceea ce spun o nuanță de ton care nu pătrunde în suflet dacă nu intru în clasă cu gânduri nobile și, mai presus de toate, dacă intru cu gânduri care nu corespund cu ceea ce spun. – Acest lucru, în primul rând, despre relația elevului cu profesorul în a doua epocă a vieții, de la al șaptelea la al cincisprezecelea an. Ar fi încă multe de spus despre aceasta, dar vreau doar să scot în evidență câteva lucruri concrete, pentru ca dumneavoastră să faceți cunoștință cu întregul spirit de care sunt însuflețite pedagogia și didactica care decurg din știința spirituală orientată antroposofic.

Apoi, în Școala Waldorf, am început să scoatem cu adevărat din copil ceea ce el ar trebui să învețe. Ne aflăm, mai ales când

aducem copilul în școala primară, în fața unor chestiuni enigmatice foarte importante. Noi trebuie să-l învățăm pe copil să citească și să scrie; dar față de ceea ce trăiește în om, scrisul, ceea ce este tipărit, a devenit de mult ceva cu totul abstract în cadrul civilizației umane, ceva care a căpătat caracter de simbol și nu mai este intim legat de viața deplină, originală, elementară a sufletului omului. Nu pe deplin, dar într-o oarecare măsură, istoria externă a culturii oferă câteva informații despre astfel de lucruri. Dacă mergem înapoi în diferitele culturi, găsim scrierea picturală, unde, totuși, în ceea ce era fixat în exterior, în scris, era fixat pictural ceea ce însemna de fapt acel lucru. În cultura antică, scrisul nu a fost adus la o astfel de abstracție a simplelor semne, așa cum este cazul astăzi. De fapt, atunci când predăm în modul obișnuit citirea sau să scrierea, îi prezentăm copilului ceva care nu este înrudit deloc cu natura sa. Prin urmare, o pedagogie și o didactică care este într-adevăr extrasă din cunoașterea deplină a omului, nu va preda citirea și scrierea așa cum se face de obicei, ci vom porni metoda noastră de la copilăresc-artistic. Nu începem deloc cu cititul, nici măcar cu scrisul în sensul obișnuit al cuvântului, ci cu un fel de pictură-desen, desen-pictură. Îl îndrumăm pe copil astfel încât să învețe nu pur și simplu să formeze litere din capul său, ci din întreaga ființă umană să aducă linii și forme, chiar și în desene colorate, pe hârtie sau o altfel de suprafață; linii și forme care curg în mod natural din organismul uman. Apoi treptat ceea ce a fost extras din artistic aducem la formele literelor, mai întâi prin scriere, și de la scriere trecem apoi la citire. Acesta este idealul nostru. Este poate dificil de implementat la început, dar este un ideal al unei didactici reale care rezultă din cunoașterea deplină a omului. Și

așa ca în acest caz, ceea ce este cunoașterea naturii umane stă la baza întregii educații și predări.

De exemplu, pornim de la aptitudinile muzical-ritmice ale copilului, deoarece acestea vin din natura umană și pentru că știm că copilul, care este stimulat muzical în mod corespunzător în jurul celui de-al șaptelea an, în această instruire muzicală are parte de o oțelire și întărire deosebită a voinței.

Încercăm în mod special ca ceea ce este de predat copilui să-i predăm în formă picturală, astfel încât copilul să nu fie introdus prea devreme în elementul intelectualist. Mai departe, luăm în seamă că între al nouălea și al zecelea până la al unsprezecelea an al copilului are loc un punct de cotitură important. Cine poate observa viața copilului în mod corect știe că între al nouălea și al unsprezecelea an există un punct în dezvoltarea vieții copilului care – desigur, în funcție de modul în care este recunoscut de cine îl crește, educă și învață –, influențează destinul, destinul interior și adesea și destinul exterior al omului într-un sens favorabil sau nefavorabil. Până în acest moment copilul nu se separă pe sine de împrejurimile sale decât puțin. Legat de aceasta trebuie ținut cont și de faptul că înainte de al nouălea an copilului trebuie să-i fie descrisă o plantă în mod diferit decât după aceea. Deci, copilul înainte de vârsta de nouă ani se identifică cu tot ceea ce îl înconjoară; apoi învață să se diferențieze; abia atunci intervine de fapt noțiunea de Eu – anterior avea doar un sentiment al Eului. Trebuie să observăm cum se comportă copilul, cum începe de acum încolo să formuleze diferit anumite întrebări. Trebuie să ne ocupăm de acest moment important din viața fiecărui copil în parte, pentru că este decisiv pentru întreaga viață care urmează.

Trebuie, de exemplu, să ne fie limpede că materii precum fizica și altele asemenea, care sunt complet separate de om și care ating o anumită perfecțiune numai prin excluderea din formularea legilor lor a tot ceea ce este subiectiv, pot fi predate copilului numai începând din al unsprezecelea sau al doisprezecelea an. În schimb, începem cu copiii noștri limbile străine uzuale, într-un mod practic, chiar de la începutul școlii elementare. Putem vedea cum prin faptul că nu se traduce limba străină, ci copilul este lăsat ca treptat să se simtă acasă în spiritul celeilalte limbi, realmente întreaga structură sufletească copilului se lărgeste. – Așa este formată, pornind din acest spirit, pedagogia și didactica artistică. Aș putea vorbi mai departe în detaliu încă opt zile despre configurarea unei astfel de pedagogii și didactice ca artă. Dar vedeți cum ceea ce vine din știința spirituală orientată antroposofic se revarsă direct în aspectele practice ale educației.

Și ce efect are aceasta la profesorul individual? Se vede că el obține de fapt ceva diferit prin această știință spirituală orientată antroposofic decât poate fi obținut din restul educației științifice de astăzi. Și aici atingem una dintre cele mai importante probleme sociale ale timpului nostru.

Despre problema socială se spune că este problema fundamentală a timpului nostru, dar de cele mai multe ori este înțeleasă doar ca o problemă economică exterioară, nu este înțeleasă propriu-zis în profunzimea ei. Această profunzime apare în fața sufletului numai atunci când iei aminte cum în masele largi ale proletariatului de astăzi tot mereu și mereu poate fi auzit un cuvânt. Acesta este cuvântul ideologie. Ce vrea să spună proletarul de astăzi când pe baza instruirii sale marxiste vorbește despre ideologie? El vrea să spună: dacă

dezvoltăm niște idei despre moravuri, lege, artă, religie, nu este ceva real în sine, este doar o abstracție, este doar o idee ireală. Tot ceea ce avem de acest fel nu este o realitate, este o ideologie. Realitate nu sunt decât procesele de producție exterioare, materiale.

Se poate simți din acest fapt ce schimbare a suferit de fapt evoluția umană în privința viziunii asupra lumii și a constituției sufletești. Gândiți-vă care este concepția de bază a înțelepciunii orientale antice. Ultima dată când am vorbit aici am spus că nu ar trebui să privim înapoi la ea cu nostalgie, dar ne putem orienta după ea în privința unor lucruri. Vechiul oriental vorbea despre Maya. Ce însemna Maya în vechiul Orient? Prin aceasta se înțelegea tot ceea ce omul poate cunoaște în lumea exterioară a simțurilor. Căci realitatea era pentru el ceea ce trăia înăuntru, ceea ce încolțește înăuntru ca moravuri, religie, artă, știință. Aceasta era realitatea. Ceea ce ochii vedeau, ceea ce urechile auzeau, ceea ce era perceput prin simțuri, aceea era Maya. Astăzi în Orient există doar într-o formă decadentă ceea ce dintr-un anumit punct de vedere poate fi caracterizat așa cum tocmai am făcut-o. Masele noastre largi de oameni, prin îndrumarea marxistă, au ajuns exact la opusul acelei concepții. S-ar putea spune că dezvoltarea omenirii a făcut o întorsătură completă. – Exteriorul, sensibilul numai el este realul, iar ceea ce se formează în interior, moravuri, religie, știință, artă, aceasta este Maya. Numai că oamenii de azi nu spun Maya, spun ideologie. Dacă ar fi să traducem Maya conform sensului ei, ar trebui să fie tradusă ca ideologie, iar dacă am dori să traducem în limbajul vechii viziuni asupra lumii a Orientului, ceea ce proletarul modern înțelege prin ideologie, atunci ar trebui să-l

traducem ca Maya, numai că acum semnifică opusul a ceea ce era atunci Maya.

Menționez acest lucru pentru că vreau să arăt ce întorsătură extraordinară a luat evoluția umană, cum noi, cei din Occident, realmente astăzi am dezvoltat până în ultimele consecințe o viziune asupra lumii care contravine direct la ceea ce este încă conținut în Orient într-un mod decadent. Cine știe să observe conflictele omenirii pornind de la asemenea profunzimi știe ce motiv de conflict există astăzi între Orient și Occident. Lucrurile arată, desigur, diferit în diferite perioade ale istoriei; oricât de materialistă ar fi aspirația Estului de astăzi, este într-un anumit fel tot aspirația care a fost prezentă în budismul antic și altele asemenea, numai că astăzi a devenit decadentă. Iar cultura noastră vestică a suferit o întorsătură completă în această privință. Am ajuns acum exact la punctul că masele largi de oameni nu vorbesc despre faptul că realitatea spirituală îi umple în ființa lor interioară, ci că tot ceea ce îi umple în ființa lor interioară este doar Maya, ideologie.

Aceasta este ceea ce știința spirituală orientată antroposofic restituie omenirii: Nu doar gânduri care pot fi privite ca ideologie, nu doar irealități; ci omul este din nou umplut cu ceea ce era umplut la acea vreme, cu conștiința: În gândurile mele trăiește spiritul. Spiritul intră în mine; nu un spirit mort, ideologic, ci un spirit viu trăiește în mine. – Să conducă din nou omul la experiența nemijlocită a spiritului viu, aceasta este ceea ce știința spirituală orientată antroposofic vrea să dea. Aceasta este ceea ce este încorporat în pedagogia și didactica antroposofică. Aceasta este ceea ce trebuie să trăiască în relația profesorului cu elevul.

Dar aceasta, de asemenea, ceea ce este se află în miezul tratării problemei sociale. Acei oameni care vorbesc astăzi despre ideologie au trecut prin școlile vremii noastre. Dar avem nevoie de o omenire care dezvoltă efectiv impulsuri sociale din cel mai profund interior. Aceasta trebuie să provină de la alte școli. Ce a rezultat din școlile pe care le admirăm atât de mult: suntem astăzi în haos social. Avem nevoie de o omenire care să fie educată în așa fel încât educația să corespundă unei cunoașteri reale, cuprinzătoare a omului. Acest lucru face ca problema educației să fie și o problemă universală, socială. Va trebui să decidem fie ca în problema educației să vedem o problemă socială în acest sens, fie vom fi orbi la marile cerințe sociale ale prezentului.

Dar trebuie să simțim ceea ce este necesar pentru cadrul didactic, pentru cel care educă, pentru a practica o astfel de educație, pentru a permite ca în acest fel cunoașterea omului să treacă în arta pedagogică și didactică. Trebuie să simțim că acest lucru este posibil numai dacă cel care predă, care educă, nu este necesar să urmeze nicio altă normă decât norma care trăiește în propria sa ființă interioară. Profesorul, educatorul trebuie să fie responsabil față de spiritul pe care îl trăiește în interiorul său. Acest lucru este posibil numai în cadrul tripartiției organismului social [4], într-o viață spirituală liberă. Atât timp cât viața spirituală este dependentă pe de o parte de viața economică și pe de altă parte de viața de stat, profesorul este sub vraja vieții de stat sau economice. Dacă studiați conexiunile, veți găsi cum este constituită vraja.

Într-adevăr, astăzi se poate înființa doar un surogat al unei școli libere. În Württemberg a fost posibil să se înființeze Școala

Waldorf ca școală liberă, în care au domnit doar cerințele artei pedagogice, înainte ca socialismul să creeze noua lege școlară.

Dacă este ca libertatea să domnească, atunci fiecare profesor trebuie să participe direct în administrația școlii; atunci cea mai importantă parte a vieții spirituale – ca și întreaga viață spirituală în general – trebuie să aibă o autoadministrare liberă. Nu se poate concepe o viață spirituală în care astfel de școli libere să fie generalizate în niciun alt fel decât ca tot învățământul, de la profesorul celei mai de jos clase elementare până la profesorul celui mai înalt nivel, să se descompună în organizații care nu sunt subordonate nici unei autorități statale sau economice, care nu primesc instrucțiuni din nici o parte. Ceea ce se petrece în administrație trebuie se petreacă în așa fel încât fiecare profesor și dascăl să aibă nevoie să predea sau să instruiască numai atât de mult timp încât să îi mai rămână și suficient timp pentru a participa în administrare. Nu cei care s-au pensionat sau care s-au îndepărtat de învățământul și educația vie, ci cei care predau și educă în prezent trebuie să fie și administratori. Din aceasta rezultă ca o chestiune de la sine înțeleasă autoritatea celor care sunt competenți, capabili. Doar încercați o astfel de autoadministrare și veți descoperi: deoarece aveți nevoie de cineva care poate realiza cu adevărat ceva, autoritatea acelei persoane sa se va afirma într-un mod natural. Dacă viața spirituală se autoadministrează, nu va fi necesar ca această autoritate să fie numită sau ceva de genul acesta. Dacă lăsați această viață spirituală liberă să ia ființă veți vedea: deoarece oamenii au nevoie de persoana capabilă, o vor și găsi.

Pot doar să indic lucrurile în mod schițat, dar veți fi văzut totuși cum o viață spirituală liberă trebuie să fie o condiție prealabilă pentru o adevărată artă pedagogică. Putem vedea

cum rezultă necesitatea ca mai întâi să separăm viața spirituală liberă din totalitatea organismului social.

În modul în care, de exemplu, Karl Marx [5] sau Proudhon [6] sau alți economiști burghezi justifică ceea ce vor să stabilească, în acest mod lucruri din experiența de viață, lucruri din practica vieții nu se justifică. Ceea ce se spune în cartea mea *Punctele cheie ale problemei sociale* sau în alte scrieri despre structura tripartită a organismului social este rezultatul a decenii de observare a vieții pe toate părțile, este rostit și scris pe baza practicii. De aceea nu poate fi cuprins în concepte sumare. Știu exact de unde se poate veni cu ușurință cu o critică logică. Dar ceea ce este extras din realitate este cu multe fațete la fel ca realitatea însăși. Și pe cât de puțin poate fi realitatea făcută să încapă în concepte logice sumare, tot atât de puțin poate ceva care trebuie să se potrivească cu realitatea să fie introdus în astfel de concepte. Dar oricine simte lăuntric în mod profund ce înseamnă să fii implicat în școală, în predare, în educație, așa cum este necesar printr-o cunoaștere adevărată a omului în devenire, a copilul, are în sentimentele sale, în tot ceea ce trăiește, o dovadă deplină că viața spirituală trebuie să obțină administrarea ei liberă. Și toate obiectiile nu sunt valabile doar prin faptul că sunt pur și simplu ridicate, ci doar atunci când realitatea arată că trebuie să eliminăm lucrurile la care s-a obiectat.

Oamenii vin și spun: Dacă viața spirituală trebuie să se bazeze pe recunoașterea liberă, oamenii nu își vor trimite copiii la școală, deci nu poți crea o viață spirituală liberă. – Nu așa vorbește cel care gândește conform realității. El simte mai presus de toate deplina necesitate a eliberării vieții spirituale. El spune: Viața spirituală trebuie să devină liberă; poate avea

dezavantajul că unii oameni nu doresc să-și trimită copiii la școală; trebuie să ne gândim la mijloace ca acest lucru să nu aibă loc. Nu trebuie să o tratăm ca pe o obiecție, ci trebuie să ridicăm problema și apoi să ne gândim cum poate fi remediată. În multe lucruri care privesc întreaga realitate a vieții, va trebui să învățăm să gândim în acest fel.

Bănuți că tocmai în ceea ce privește viața spirituală – și viața spirituală publică este dată în esență în partea sa cea mai importantă de învățământ, de educație – trebuie să aibă loc o răsturnare completă. Cei care sunt obișnuiți să lucreze în viața spirituală de astăzi nu vor fi de acord tocmai cu aceste lucruri. Știu cum anumiți profesori din școlile superioare, când au fost abordați cu ideea de a trece la autoadministrare, au spus: Prefer să fiu sub ministru decât să administrez împreună cu colegii; acest lucru nu merge. Îmi place mai puțin să am întâlniri cu colegii mei de la facultate decât cu ministrul care este în afară.

Este posibil ca tocmai în această direcție să nu obțineți impulsul necesar. Dar, așa cum în ceea ce privește marile probleme ale vieții în ziua de azi din ce în ce mai decisiv devine nu producătorul, ci consumatorul, așa ar fi de dorit ca și asupra a ceea ce este necesar în sistemul de învățământ și educație ca cea mai importantă parte publică a vieții spirituale, să chibzuiască consumatorii acestui sistem de învățământ și educație. Aceștia sunt în primul rând oameni care au copii. – Am avut experiența impresiei pe care au avut-o părinții la sfârșitul anului școlar, despre tot ceea ce au trăit copiii din Școala Waldorf pe parcursul anului școlar. Am văzut cum părinții, când acești copii vin acasă, au devenit conștienți că realmente se ridică un nou spirit social, care este de o importanță enormă pentru generația următoare – desigur

numai dacă Școala Waldorf nu rămâne o mică școală într-un colțișor din Stuttgart, ci dacă acest spirit care domină acolo devine spiritul celor mai largi cercuri.

Dar părinții nu sunt singurii care sunt interesați de ceea ce se întâmplă în școli, instituții de învățământ și educație. Practic, orice om care este sincer cu privire la evoluția omenirii este interesat de acest lucru. Tuturor oamenilor trebuie să le pese de ceea ce se va alege de următoarea generație. Cei care gândesc în acest fel și care au sentimentul că avem nevoie de o reînnoire spirituală astăzi, în sensul în pe care l-am explicat în ultima mea conferință aici la Utrecht, ar trebui să devină cointeresați ca acest nou sistem de educație să fie realizat prin sistemul școlar de la cele mai joase niveluri până la cele mai înalte niveluri.

La Școala Superioară Liberă din Dornach, încercăm să înființăm din acest spirit o instituție de învățământ în cel mai înalt sens al cuvântului. Ne este încă greu astăzi. Putem da oamenilor reînnoirea, fertilizarea disciplinelor individuale; le putem oferi așa ceva cum au fost cursurile noastre de toamnă, cum vor fi cursurile noastre de Paști [7]. Le putem arăta cum, de exemplu medicina, dar și toate celelalte științe ale vieții practice, prin știința spirituală orientată antroposofic primesc ceea ce este necesar pentru prezent și mai ales pentru viitorul apropiat.

Numai că deocamdată nu putem da nimic altceva decât spirit, iar acesta nu este încă foarte prețuit astăzi. Astăzi, oamenii încă prețuiesc atestările pe care noi încă nu le putem oferi. Trebuie să luptăm pentru ca să devină și oficial ceea ce este recunoscut ca necesitate în dezvoltarea omenirii și pentru viitorul imediat. Acest lucru se poate face probabil numai dacă în cele mai largi cercuri internaționale se naște o dispoziție

pentru ceea ce aş dori să numesc un fel de Asociație Școlară Mondială [8]. O astfel de Asociație Școlară Mondială nu este necesar să se mărginească la înființarea de școli inferioare sau superioare, ci trebuie să manifeste în sine toate impulsurile care duc la așa ceva cum de pildă s-a încercat într-un anumit mod special în Dornach. O astfel de Asociație Școlară Mondială ar trebui să-i cuprindă în sine pe toți acei oameni pe care îi interesează ca forțele ascendente să intre în forțele evoluției omenirii împotriva forțelor teribile de declin pe care le avem astăzi în omenire. Pentru că o astfel de Asociație Școlară Mondială nu ar deveni un fel de Uniune din impulsurile care există deja; ea nu ar încerca să modeleze lumea după vechile metode diplomatice sau de altă natură. O astfel de Uniune, o astfel de Asociație Școlară Mondială, ar încerca să formeze o Uniune Mondială a omenirii din cele mai profunde forțe umane, din cele mai sufletești impulsuri umane. O astfel de Uniune ar însemna așadar ceva care ar putea realmente să reînnoiască acea viață care și-a arătat atât de mult fragilitatea în anii cumpliți ai celui de-al doilea deceniu al secolului al XX-lea [9].

Acei oameni care vor fi educați acolo vor avea impulsurile sociale și vor fi cei care pot desfășura forța potrivită și în celelalte sfere ale vieții sociale, în sfera unei vieți juridice sau statale sau politice independente și în sfera unei vieți economice independente. Așa cum viața spirituală liberă poate fi construită numai pe iscusință și competență profesională, nu pe ceea ce iese în față prin majoritate, tot așa viața economică poate fi benefică pentru omenire numai dacă este separată de orice majoritarism, de orice în care oamenii judecă pur și simplu pe baza naturii umane și nu pe baza priceperii și competenței profesionale. În viața economică avem nevoie de asociații în

care se unesc oamenii care aparțin consumului, oamenii care aparțin producției și oamenii care aparțin comerțului. Am arătat în scrierile mele [10] că aceste asociații vor avea o anumită mărime în funcție de natura lor proprie. Astfel de asociații pot oferi cu adevărat în viața economică ceea ce aș numi o judecată colectivă, așa cum este [pe de altă parte] adevărat că în viața intelectuală totul trebuie să vină din personalitatea umană. Întrucât prin naștere ne aducem cu noi dotările noastre din lumea spirituală. De fiecare dată când un om se naște, un mesaj coboară din lumea spirituală în lumea fizic-sensibilă. Trebuie să-l tâlcuim, să-l înțelegem, trebuie să ne uităm la individualitatea umană; profesorul la individualitatea umană în copil, întreaga organizare socială la viața spirituală liberă, în care profesorul stă în așa fel încât să-și poată desfășura pe deplin individualitatea sa.

Ceea ce ar putea fi o binecuvântare pentru omenire în această viață spirituală liberă s-ar dovedi a fi un dezastru în viața economică. Așadar nu ar trebui să ne facem nicio iluzie. Pe cât de mult trebuie în viața intelectuală să ne străduim prin individualitatea noastră pentru o judecată cuprinzătoare, armonioasă, pe atât de puțin putem face acest lucru în viața economică. Acolo suntem capabili să formăm o judecată numai împreună cu alți oameni, numai în cadrul asociațiilor. Prin faptul că cineva a lucrat într-un anumit domeniu îl cunoaște bine, dar ceea ce știe este în orice caz unilateral. O judecată poate fi făcută numai atunci când cineva nu doar discută teoretic cu ceilalți, ci când trebuie să furnizeze celui alt o anumită marfă, trebuie să satisfacă anumite nevoi pentru celălalt, trebuie să încheie contracte. Dacă interesele reale stau

față în față în contracte, atunci se vor forma judecățile reale, ale experților.

Și, de asemenea, ceea ce este în esență principalul lucru în viața economică, se formează din ceea ce funcționează în cadrul asociațiilor: nivelul corect al prețurilor [11]. Puteți citi toate acestea mai detaliat în cărțile mele *Punctele cheie ale problemei sociale* și *În implementarea tripartiției* [12], precum și în reviste. Există, de asemenea, o revistă olandeză despre tripartiție [13]. Acolo puteți citi cum trebuie căutată o judecată colectivă în viața economică. Din moment ce în viața economică economia mondială a luat locul vechilor economii naționale, a devenit necesar ca structurarea vieții economice să se realizeze din puncte de vedere economice libere, ca viața economică să se desfășoare în asociații care se ocupă numai cu chestiuni economice, dar în așa fel încât nicăieri majoritățile, ci pretutindeni abilitatea și competența profesională să fie decisive. De aici reiese structurarea. Atunci cel care are experiența se va afla la locul potrivit, și nu altcineva din alte motive. Acest lucru va rezulta de la sine în asociații, pentru că oamenii nu vor avea de-a face cu determinări abstracte, ci cu activitate contractuală. Astfel, de exemplu, dacă un articol de pe un teritoriu este produs prea din belșug, trebuie avut grijă ca oamenii să fie angajați în alte activități, pentru că acolo unde este acest caz, articolul devine prea ieftin, iar ceea ce este este fabricat în cantitate prea mică devine prea scump. Prețul poate fi stabilit numai atunci când, prin asociații, pe un teritoriu sunt angajați un număr corect de oameni. Pentru ca așa ceva este să devină realitate, este necesar un interes intens pentru întreaga viață economică a omenirii. Lucrul important aici este că ceea ce se numește fraternitate umană nu se dezvoltă doar ca o vorbă

goală, ci că această fraternitate umană în asociații se realizează în mod real în condițiile economice.

Astăzi nu pot decât să indic acest lucru într-un mod schițat. Literatura despre tripartiție vorbește detaliat. Dar ceea ce vreau să arăt este doar cum știința spirituală orientată antroposofic dorește să abordeze viața și în acest caz în mod practic.

Și astfel în organismul social, pe de o parte viața spirituală liberă se bazează pe individualitatea umană; viața economică se bazează pe asociații care se îmbină alcătuind întreaga economie mondială – fără a ține cont de frontierele politice ale statelor, care astăzi contravin intereselor economice. Acest lucru astăzi poate fi încă incomod pentru oamenii să-l gândească, dar este ceea ce ne poate scoate din condițiile haotice.

Între cele două, viața spirituală liberă și viața economică asociativă, stă viața politică propriu-zisă, viața de stat propriu-zisă, unde deciziile majorității își au justificarea lor; unde totul, inclusiv munca umană, este supus dezbaterii, pentru care fiecare persoană care a ajuns la vârsta majoratului este competentă. În viața spirituală liberă, nu orice persoană ajunsă la majorat este competentă; acolo deciziile majorității nu ar putea decât să ruineze totul, tot așa și în viața economică. Dar este, de exemplu, felul și măsura muncii, a muncii umane – sunt domenii în care un om este egal cu ceilalți, domenii în care orice om, atunci când a ajuns la vârsta majoratului este competent. Aceasta este sfera politică, statal-juridică propriu-zisă în organismul social tripartit. Aceasta este lucrul pe care viața spirituală îl indică deja cel mai clar, dar care poate fi urmărit și conform cerințelor și necesităților din celelalte sfere ale existenței sociale.

Tripartiția organismului social: O viață spirituală liberă, bazată pe exprimarea deplină, liberă a personalității umane individuale; o viață juridică sau statală cu adevărat democratică, în care oamenii stau față în față ca egali și în care majoritățile decid, pentru că numai în acest membru al organismului social se pot lua hotărâri în privința cărora fiecare persoană care a ajuns la vârsta majoratului este competentă; o viață economică bazată pe asociații, care, la rândul lor, decid pe baza abilității și competenței profesionale, unde se aplică contractul, nu legea.

Vin oameni care spun că prin aceasta s-ar distruge unitatea organismului social. Cineva mi-a obiectat, de exemplu, că organismul social este și trebuie să rămână unitar, altfel totul s-ar rupe în bucăți. – La momentul respectiv nu am putut răspunde obiecției decât: O familie rurală este, de asemenea, o unitate. Dar dacă cineva afirmă că statul trebuie să gestioneze și economia și școlile, atunci s-ar putea afirma și despre o gospodărie rurală care cu bărbat și femeie și servitoare și vacă tot o unitate este, că, deoarece întregul este o unitate, toată lumea trebuie să dea lapte, nu doar vaca. – Unitatea s-ar naște tocmai prin faptul că fiecare ar face lucrul potrivit la locul său. Unitatea se naște tocmai prin faptul că se creează cele trei membre. Nu ar trebui pe baza a jumătate sau un sfert dintr-o înțelegere, să tăbărim imediat asupra unei chestiuni care provine din observarea corectă a acelor lucruri care în viața socială actuală împing înspre transformare.

Libertate, egalitate, fraternitate – acestea sunt cele trei mari idealuri care răsună din secolul al XVIII-lea. Ce inimă umană nu ar simți cele mai profunde sentimente în privința celor trei idealuri de libertate, egalitate și fraternitate? Cu toate acestea, au existat mereu oameni de-a dreptul inteligenți în cursul

secolului al XIX-lea care au construit o contradicție între libertate și egalitate: Cum ar putea cineva să fie liber când totuși pe de altă parte toți oamenii trebuie să-și dezvolte capacitățile în aceeași măsură? și cum aceasta iarăși nu se potrivește cu fraternitatea. – S-au spus multe lucruri inteligente, multe concludente pentru natura contradictorie a acestor trei idealuri. Cu toate acestea, le simțim, și simțim îndreptățirea lor. Ce se întâmplă de fapt?

Ei bine, oamenii și-au format din adâncurile intense ale sufletului, cele trei idealuri, libertate, egalitate, fraternitate, care sunt cu adevărat la fel de justificate precum orice lucru istoric și uman poate fi justificat. Dar oamenii au rămas sub sugestia statului unitar. În statul unitar, însă, aceste trei idealuri se contrazic între ele, și cu toate acestea ele trebuie să fie împlinite. Împlinirea lor va însemna organismul social tripartit. Dacă îți dai seama că avem de-a face cu ceva ce poate fi început mâine, care este gândit și format din practică, care nu are nici pe departe un caracter utopic ca majoritatea ideilor sociale, care este în întregime practic, vezi cum statul unitar de astăzi creează din el însuși necesitatea să se împartă în trei părți: atunci înțelegi, de asemenea, semnificația istorică și umană a celor trei mari idealuri care încă din secolul al XVIII-lea au răsunit în omenire mișcând inimile, iluminând spiritul. Atunci îți vei spune: Organismul social tripartit în primul rând întărește aceste trei idealuri, dă acestor trei idealuri posibilitatea vieții. Și anume – permiteți-mi să închei exprimând ca un rezumat sensibil a ceea ce am vrut să spun astăzi despre dezvoltarea practică a științei spirituale orientate antroposofic – organismul social tripartit trebuie să vină în omenire: Viața intelectuală administrează pentru sine, viața economică administrează

pentru sine, iar în mijloc sfera statală-juridică-politică administrează pentru sine. Atunci se va putea împlini în sensul autentic, adevărat în omenire: libertate în viața spirituală, egalitate în viața democratică statală, fraternitate în viața economică organizată asociativ.

II

RĂSPUNSURI LA ÎNTREBĂRI

Utrecht, 24 februarie 1921

Întrebare: Cum trebuie făcută distincția în domeniul științei spirituale între sângele uman și cel animal? În sângele uman se exprimă Eul; în lumea animală nu?

Rudolf Steiner: Da, modul materialist de gândire, care a fost pregătit încă de la mijlocul secolului al XV-lea, dar care a devenit deosebit de mare în secolul al XIX-lea și s-a dezvoltat până în secolul al XX-lea, a lăsat treptat să moară simțul faptului că expresia exterioară a unui lucru nu este decisivă pentru structura interioară și pentru întregul context în care se află. Trebuie să mă refer la câteva din cele pe care, desigur, nu le pot explica în detaliu astăzi, le veți găsi în literatura spiritual-științifică, dar trebuie să spun câteva lucruri ca răspuns la întrebare.

În cazul omului, trebuie să distingem mai întâi trupul fizic exterior, care poate fi văzut cu ochii și care este, de asemenea, privit în știința obișnuită, de exemplu, prin anatomie și fiziologie. Distingem apoi trupul eteric sau vital, de care devenim conștienți atunci când observăm ceva precum eliberarea gândirii la schimbarea dentiției; acolo ajungem să cunoaștem viața trupului eteric. Nu trebuie să confundăm acest lucru cu vechea forță vitală ipotetică, nu are nimic de-a face cu ea. Acesta este rezultatul observării nemijlocite. Apoi învățăm să cunoaștem ceea ce din sufletească stăpânește acest trup eteric, ceea ce s-ar putea numi organism sufletească, și Eul propriu-zis.

Aceste patru membre însă pe de altă parte se exprimă în fizic. De exemplu trupul eteric are un efect specific asupra sistemului glandular, Eul are un efect specific asupra sistemului sanguin al omului. Acum se poate pune o astfel de întrebare ca cea pusă aici, dar mai întâi trebuie înțeles ceva, pe care aș dori să-l clarific prin următoarea comparație. Imaginați-vă că cineva ar spune: un cuțit este doar un cuțit, avem nevoie de el pentru a tăia carnea. – Nu putem spune aceasta. La fel nu se poate spune nici: Omul are sânge cald roșu, animalele au sânge cald roșu – expresia Eului. – Să presupunem că cineva găsește un brici și taie carnea cu el pentru că este tot un cuțit. Nu este vorba despre cum ceva este format în mod material exterior, ci despre cum se încadrează într-un întreg context. La animal sângele roșu cald este expresia pentru organismul sufletesc, la om același sânge roșu este expresia pentru Eu, la fel cum briciul este un cuțit pentru bărbierit, iar cuțitul de pe masă este un cuțit pentru tăiat carnea. Nu ar trebui să ne întrebăm: Ce este sângele ca sânge? – El poate într-un context să fie expresia pentru ceva, în alt context să fie pentru altceva.

Întrebare: Este posibil și în alte țări să se înființeze școli precum Școala Waldorf?

Rudolf Steiner: Dacă este posibil în alte țări să se înființeze astfel de școli depinde de legile țării în cauză. M-am exprimat deja în mod corespunzător cu privire la Școala Waldorf. Am spus: Înainte de apariția noului regulament școlar democratic, republican, a fost posibil să se înființeze Școala Waldorf. Evoluțiile din ultima vreme se petrec în așa fel încât pierdem treptat o libertate după alta. Și dacă ar fi să ajungem la leninism în Europa Centrală, atunci și central-europenii ar ajunge să

cunoască ce înseamnă mormântul libertății umane. Dar depinde peste tot de legile respective dacă pot fi înființate școli precum Școala Waldorf. Așadar, într-un sens concret, aceasta este în întregime în funcție de legile individuale ale țărilor. Puteți încerca, desigur, să mergeți cât mai departe posibil. De exemplu, mi s-a cerut recent [14] să numesc profesori pentru un fel de școală incipientă într-un alt loc și am spus că, desigur, trebuie să facem încercarea. Am numit mai întâi doi profesori foarte capabili pentru clasa întâi, care însă nu aveau examenul luat, ca să vedem dacă vor putea pune astfel de profesori. În Școala Waldorf nu este deloc imposibil să fie angajați și profesori care nu au examenul. De exemplu, când am fost întrebat recent de un profesoar dacă ar fi posibil să îl angajez, cu toate că nu avea încă examenul luat, am spus: Nu contează; veți avea și examenul într-o zi.

Ei bine, nu-i așa? este o chestiune de a lucra într-adevăr pe scară largă spre o eliberare reală a vieții spirituale, respectiv a vieții școlare. Pentru a face acest lucru, este necesară un fel de Asociație Școlară Mondială. Trebuie să fie posibil să nu se mai pună deloc întrebarea dacă școli precum Școala Waldorf pot fi înființate în cele mai diverse țări, ci această posibilitate trebuie creată peste tot prin puterea de convingere a unui număr suficient de mare de oameni. Lucrurile au mers pentru noi și în alte domenii așa cum începe astăzi în domeniul educației. Unii oameni nu sunt de acord cu medicina convențională, așa că se adresează celor care vor să meargă dincolo de această medicină convențională – acum nu cu metode băbești, ci într-un mod cu totul corespunzător. Am întâlnit chiar și un ministru dintr-un stat central-european care în parlamentul său a trâmbișat cu toată puterea monopolul medicinei convenționale, dar care apoi

a venit el însuși și a vrut ajutor într-un alt mod. Aceasta este straduința, pe de o parte de a lăsa neschimbat ceea ce simțirea vrea de fapt să depășească, și cu toate acestea de a ajunge la cealaltă prin toate ușile din spate posibile. Trebuie să ajungem dincolo de această situație. Trebuie să nu dorim să înființăm școli în câte un ungher, ci trebuie să creăm pretutindeni posibilitatea înființării unei școli libere în sensul descris astăzi. Dacă nu ne adunăm curajul să facem acest lucru, cei care înțeleg aceste lucruri nu se vor preta la a se construi școli în unghere sau să numească profesori pentru ele. O mișcare de amploare ar trebui să se nască, în care fiecare persoană care se gândește la sarcinile timpului ar trebui să devină membru, astfel încât, prin puterea unei astfel de asociații mondiale, să se genereze ceea ce ar putea duce la apariția unor astfel de școli peste tot.

Dar, mai presus de toate, în cazul unei astfel de Asociații Școlare Mondiale – dacă îmi permiteți să prezint acest lucru doar în trecere, în paranteză – va trebui să intervină faptul ca un anumit idealism în oameni să dispară, și anume mă refer la cel care spune: Oh, lucrurile spirituale, antroposofia, sunt atât de înalte, încât materialul nu trebuie lăsat să le atingă; ar profana antroposofia dacă ceea ce este material ar ajunge la ea. – Acest idealism, care este atât de idealist încât garnisește spiritual cu tot felul de fraze și îl ridică în cer într-un castel în nori și-și strânge ferm portofelul, nu se potrivește cu înființarea Asociației Mondiale a Școlii sau altele de acest gen. Trebuie să ai un asemenea idealism care nu consideră că portofelul este prea bun pentru a-l folosi pentru idealurile umanității. Știința spirituală orientată antroposofic trebuie să gândească într-un totu până în viața practică, adică nu să stea cu capul în nori, ci să gândească până în portofel. Există și greutatea și lipsuri, care

fac și ele parte din viața practică. – Aceasta este doar o caracterizare a ceea ce este o viziune corectă asupra lumii.

Întrebare: Există contradicții între știința spirituală antroposofică și creștinismul protestant?

Rudolf Steiner: Nu avem nevoie să construim aceste contradicții. Trebuie să distingem două lucruri: Misteriul de pe Golgota este un fapt: că o ființă spirituală a coborât din lumi suprapământesti pe Pământ și s-a unit cu omul Iisus din Nazaret. Acest fapt spiritual, care abia el dă sens evoluției noastre pământesti, va fi acum înțeles în cele mai diverse moduri de fiecare epocă. Epoca noastră are nevoie de o nouă înțelegere a acestui fapt. Putem înțelege cel mai bine acest fapt dacă învățăm să înțelegem faptele spirituale în general. Gândește superficial în privința creștinismului cine crede că printr-o descoperire, fie ea în domeniul fizic sau spiritual, creștinismul ar fi zdruncinat în vreun fel. Dacă reprezentanții oficiali ai creștinismului, sau mai degrabă ai confesiunilor tradiționale, se întorc astăzi cu așa ostilitate împotriva antroposofiei, aceasta vorbește numai împotriva acestor reprezentanți oficiali, care de fapt nu au în vedere creștinismul adevărat, ci dominația bisericii respective. Adevăratul creștinism a îmbrățișat deja – dar suprasensibil, în cunoașterea suprasensibilă – știința spirituală antroposofică. Puteți citi despre acest lucru în cartea mea *Creștinismul ca fapt mistic* și în alte scrieri.

Întrebare: În structura tripartită a organismului social, viața spirituală are un fel de supremație față de celelalte două sfere?

Rudolf Steiner: În cartea mea despre *Punctele cheie ale problemei sociale* puteţi vedea cum este utilizat capitalul în organismul social tripartit. El intră într-un fel de circulaţie – ca sângele în organismul uman – şi rămâne la cel care este cel mai capabil să îl administreze şi astfel să îl administreze totodată în interesul general al obştii. Aceasta este particularitatea unei astfel de diviziuni naturale a organismului social ca şi a organismului uman. Organismul uman – pentru mine acesta este rezultatul a treizeci de ani de cercetare – este prin natura sa tripartit. În primul rând, există organismul nervos-senzorial, care este în special situat în cap; în al doilea rând, sistemul ritmic, care este localizat în piept ca respiraţie şi circulaţie a sângelui; şi în al treilea rând, sistemul metabolic, care este legat de membre. Dar aceste trei membre lucrează împreună în aşa fel încât, într-un anumit sens, capul este liderul, dar totuşi în alt sens ceilalte două membre. Prin urmare, nu se poate spune că ceva are supremaţia, ci tocmai prin formarea celor trei membre conform esenţei lor se va naşte o plenitudine armonioasă în organismul social.

Întrebare: Ar trebui copiii de la şapte la paisprezece ani să creadă în ceea ce spune profesorul sau sunt învăţaţi în libertate?

Rudolf Steiner: Natura umană cere ceea ce am spus în conferinţă: o anumită autoritate de la sine înţeleasă. Această cerinţă de autoritate de la sine înţeleasă se bazează la rândul ei pe o anumită dezvoltare a vieţii umane în întregul ei. Cu siguranţă, nimeni nu poate dezvolta mai mult sentiment pentru domnia socială a libertăţii umane decât mine, care am scris *Filosofia libertăţii* [15] în 1892, care este menită să pună bazele

unei vieți umane sociale libere. Dar, cu toate acestea, dacă omul vrea să se poziționeze liber în viață în mod corect, el trebuie între al șaptelea și al cincisprezecelea an să dezvolte în el însuși un simț al autorității. Dacă nu înveți să-i cunoști alți oameni prin această autoritate de la sine înțeleasă, atunci cererea ulterioară de libertate este ceva care duce tocmai la imposibilul vieții libere, nu la adevărata libertate. Așa cum omul nu ajunge la o adevărată fraternitate decât atunci când este crescut într-un mod adecvat prin faptul că este ghidat în imitația sa în mod corect în anii copilăriei până în al șaptelea an, tot așa simțul autorității este necesar pentru ca omul să devină liber. Tot ceea ce se spune astăzi – de a guverna comunitățile școlare într-o formă republicană – este afirmat doar din considerente de partid. Acest lucru ar distruge natura umană. Spun acest lucru dintr-o cunoaștere temeinică a naturii umane. O astfel de cerere pentru un mod autoritar sănătos de predare între al șaptelea și al cincisprezecelea an trebuie exprimată. Aici numai obiectivitatea intră în considerare. Frazeologia prezentului nu ar trebui să fie factorul decisiv. Exact cei care stau pe terenul libertății vor trebui să ceară educație bazată pe autoritate pentru educația la această vârstă, între al șaptelea și al cincisprezecelea an.

III

PROBLEME PRIVIND EDUCAȚIA, PREDAREA ȘI VIAȚA PRACTICĂ DIN PERSPECTIVA ȘTIINȚEI SPIRITUALE ANTROPOSOFICE

Amsterdam, 28 februarie 1921

În prima mea conferință pe care am ținut-o aici la Amsterdam pe data de 19 a lunii [16], am încercat să explic modul în care știința spirituală orientată antroposofic vrea să se încadreze în civilizația actuală a omenirii. Această știință spirituală orientată antroposofic, care astăzi are deja și un lăcaș exterior, realizat artistic, pentru cultivarea ei în Școala Superioară Liberă de Științe Spirituale, Goetheanumul din Dornach, lângă Basel, în Elveția, dorește ca la impunătoarele, marile rezultate ale cunoașterii științifice, pe care ea le recunoaște pe deplin, să adauge la rândul ei cunoștințe suprasensibile prin intermediul metodelor exacte ale științei spirituale. Și în ultima mea conferință din 19 februarie, mi-am luat libertatea de a atrage atenția asupra faptului că în zilele noastre numeroase suflete tânjesc după o cunoaștere care este la fel de sigur întemeiată ca și cunoașterea care este considerată științifică astăzi, dar o cunoaștere care se extinde asupra domeniilor lumii de care este legat eternul din sufletul uman.

Am arătat că această cunoaștere suprasensibilă nu poate fi atinsă decât prin faptul că omul dezvoltă anumite capacități care există ca predispoziție în sufletul său. Astăzi, totuși, în largi cercuri ale omenirii noastre educate, oamenii încă nu vor să știe nimic despre aceste capacități. Dar tocmai faptul că oamenii nu

vor să știe nimic despre aceste capacități este cauza catastrofalului timpului nostru, care este vizibil pentru toată lumea.

În primul rând – dacă vrem să ajungem la ceea ce se înțelege aici ca știință spirituală –, trebuie să pornim de la ceea ce în conferința mea din 19 februarie am numit „modestie intelectuală”. Această modestie intelectuală va fi privită ca un paradox tocmai în epoca noastră care se făleşte deosebit de tare cu intelectualitatea sa. Dar oricine vrea să pătrundă în lumile suprasensibile – cărora le aparține sufletul uman cu esența sa reală –, are nevoie de acest punct de plecare al modestiei intelectuale. Și aș vrea să repet pilda prin care am indicat recent această modestie intelectuală, deoarece trebuie să presupun că din cauza schimbării sălii de curs, un mare număr din audiența adunată astăzi aici nu a fost prezentă la prima mea conferință.

Dacă avem un copil de cinci ani în fața noastră și îi punem în mână un volum de Shakespeare, se va juca cu acel volum, probabil îl rupe în bucăți, dar în orice caz nu va face ceea ce este potrivit să faci un volum de Shakespeare. Dar când copilul va mai fi împlinit încă zece sau cincisprezece ani în plus, atunci acele capacități care mai înainte existau ca predispoziție în sufletul copilului, vor fi fost dezvoltate prin educație, prin instruire; el va citi acum volumul de Shakespeare. Copilul s-a ridicat la un nivel mai înalt al existenței umane din punct de vedere sufletesc, după cincisprezece până la douăzeci de ani a devenit o ființă diferită.

Dacă vrei cu adevărat să pătrunzi în lumea suprasensibilă, trebuie să fii în stare să-ți spui: Probabil, ca adult, ești față de natură cu tainele sale, cu legile sale mai profunde, în aceeași poziție precum copilul de cinci ani față de volumul de

Shakespeare și probabil există forțe în suflet pe care trebuie mai întâi să le scoți la iveală. Dacă, ca adult, abordezi în mod serios cu această modestie intelectuală puterile și abilitățile care dormitează în suflet, atunci ajungi să dezvolți în tine cunoștințe mai înalte decât cele obișnuite ale zilei de azi și ale științei obișnuite.

În primul rând, în sufletul uman trebuie să fie dezvoltată facultatea care în viața obișnuită este cunoscută drept capacitatea de a ne aminti. Prin această amintire, aducem coerență în viața noastră. Prin această capacitate de a ne aminti aducem ca prin farmec în fața sufletului nostru în imagini ceea ce am trăit până la o vârstă foarte fragedă a copilăriei. Această capacitate de a ne aminti face să dureze ceea ce altfel ca reprezentare ar trece fugitiv. Dacă ne-am putea dăruia doar lumii exterioare, dacă ne-am dăruia doar reprezentărilor despre întâmplările și experiențele care trec fugitiv, întreaga noastră viață sufletească ar fi diferită. – Dacă acum, ca adulți, dezvoltăm mai departe ceea ce este prezent în memorie ca reprezentări care dăinuie, atunci ajungem la o facultate de cunoaștere complet diferită. Și puteți dezvolta aceasta prin metode pe care le-am descris în cartea mea *Cum se dobândesc cunoștințe despre lumile superioare?*, în cartea *Știința ocultă* și în alte scrieri ale mele. Acest lucru poate fi dezvoltat prin anumite procese de meditație și concentrare, printr-o rămânere plină de dăruire pe anumite reprezentări ușor de înțeles, care nu trebuie să fie reminiscențe, care nu trebuie să se bazeze pe nicio autosugestie; de aceea acestea trebuie să fie ușor de înțeles.

Pe astfel de reprezentări trebuie să ne focusăm și să stăruim cu întreaga contextură a sufletului. Iar aceste studii pe care adevăratul cercetător spiritual le are de făcut cu privire la

cunoașterea lumilor suprasensibile, nu sunt mai ușoare decât studiile care sunt efectuate în clinică, în laboratorul fizic, chimic sau la observatorul astronomic, și nu durează nicidecum un timp mai scurt. Această meditare, această concentrare cu toată puterea sufletului asupra anumitor reprezentări, pe care o faci în mod constant și asupra căreia stăruie, trebuie continuată ani de zile. Puterile cunoașterii care zac foarte adânc în suflet, despre care omul altfel habar nu are, trebuie să fie ridicate la suprafață. Când ele sunt aduse la suprafață, ajungem să percepem prin aceste puteri superioare ale cunoașterii ceea ce ne înconjoară, la fel cum ne înconjoară lumea fizic-sensibilă. Întâi ne percepem propriile experiențe și trăiri, dar nu ca fluxul nedefinit care merge până aproape de nașterea noastră, în care ies la iveală fragmentele de memorie, ci percepem mai întâi, ca o panoramă a vieții unificată, prezentă dintr-o dată, întreaga imagine de ansamblu a ceea ce am trăit în această viață începând de la naștere. – Și dacă ajungi să cunoști aceasta, atunci trăiești experiența a ceea ce înseamnă să trăiești în sufletul tău în afara trupului. Materialismul susține în mod obișnuit – și la început o considerăm justificată –, că toate reprezentările obișnuite, toate amintirile obișnuite, toate simțirile și vrerile obișnuite sunt legate de trupul fizic. Dar în viața obișnuită această simțire, această vrere, această reprezentare este întreruptă. În fiecare zi prin somn este întrerupt ceea ce este viață sufletească obișnuită legată de trup. Doar că oamenii nu-și pun suficient de profund acea importantă întrebare privind enigma care este legată de adormire, somn și trezirea din nou. Omul trebuie să fie prezent în somn, altfel ar trebui să învie din nou de fiecare dată când se trezește. Dar abia atunci înveți să cunoști în ce formă este prezent omul în timp ce

doarme, când ai absolvit acele exerciții despre care am dat acum câteva indicații.

Dacă ajungi într-adevăr în poziția de a-ți reprezenta sufletește în așa fel încât să nu folosești ochii exteriori, să nu folosești alte simțuri, să nu folosești nici rațiunea obișnuită legată de creier, ci numai spiritual-sufletescul pur – și la aceasta ajungi atunci când îți dezvolti facultatea de amintire în modul pe care l-am descris – atunci ajungi să știi că din momentul în care adoarme și până se trezește, omul este într-adevăr prezent ca ființă spirituală-sufletească în afara trupului său și că atunci dorința arzătoare de a se întoarce în trupul său pune stăpânire pe el. Și această aviditate întunecă conștiința.

Cel care își dezvoltă capacitatea de a-și aminti în modul pe care l-am descris, va fi capabil să se comporte exact ca cel care doarme – adică să nu perceapă cu simțurile, să nu combine percepțiile senzoriale cu rațiunea –, numai că el este pe deplin conștient. El cunoaște spiritual-sufletescul independent de trup. Prin aceasta el ajunge, de asemenea, să cunoască acest spiritual-sufletesc de dinainte de naștere sau concepție și de după moarte, în adevărata sa esență și în legătură cu restul lumii suprasensibile.

Și dacă apoi dezvoltă încă o a doua putere sufletească care este prezentă și în viața obișnuită, și anume puterea iubirii, dacă face din puterea iubirii o putere de cunoaștere, atunci omul ajunge ca imaginile, pe care altfel le trăiește ca o panoramă suprasensibilă, să le cunoască și în realitatea lor nemijlocită. Dacă dezvolti capacitatea de iubire în modul pe care l-am descris deja, atunci cunoașterea suprasensibilă devine într-o anumită măsură dezvoltată pe deplin. Și ceea ce dobândim prin aceasta nu este doar o satisfacție sufletească, nu este doar ceva

care satisface nevoile noastre teoretice, ci este în esență și un rezultat practic în privința vieții. Prin urmare, tot ceea ce provenea de la Dornach era menit încă de la început să intervină în viața practică. Și am reușit deja în unele lucruri tocmai pentru practicile din viață.

Astăzi aș vrea să atrag atenția asupra unui lucru care este, în sensul cel mai eminent, o componentă a unei practici din viață care trebuie să-i intereseze pe toți oamenii. Aș vrea să atrag atenția asupra modului în care știința spirituală orientată antroposofic pe care o avem în vedere aici, poate rodnici arta educației și a predării.

Ce dobândim de fapt printr-o știință spirituală pe care am prezentat-o în mod schițat acum în metodele ei? Dobândim mai presus de toate o cunoaștere reală a omului. Fără a putea să privim în suprasensibil, este imposibil să avem cunoștințe despre om. Omul nu este, desigur, doar organizarea fizică exterioară despre care viziunea științifică exterioară asupra lumii ne oferă informații atât de magnifice, puternice și nu suficient de apreciate. Omul este, de asemenea, suflet și spirit. Omul conține în sine miezul etern al ființei, care trece prin nașteri și morți, care are o conștiință după moarte, pentru că atunci nu are dorința de trupul care în timpul somnului zace în pat și de care este avid în timpul somnului, aviditate care îi stinge conștiința sa în somnul obișnuit.

Când acest corp fizic obișnuit este lepădat la moarte, ființa umană dobândește o conștiință cu atât mai lucidă, pentru că atunci nu și-a stins conștiința prin nicio dorință de vreun trup. Prin toate acestea și prin încă multe pe care nu le descriu acum, dar pe care le puteți citi în scrierile mele, omul atinge ceea ce este cunoașterea reală a omului. Și numai dintr-o cunoaștere

reală a omului se poate naște adevărata artă a predării și adevărata artă a educației.

Am încercat să ne ocupăm tocmai de acest domeniu al vieții practice în Școala Waldorf fondată de Emil Molt la Stuttgart, care este condusă de mine și a cărei pedagogie și didactică decurg în întregime din știința spirituală orientată antroposofic. În primul rând, atitudinea profesorilor este de așa natură încât, cu fiecare lecție, cu fiecare nouă dimineată, ceva este adus în clasă care face din educație și predare un fel de slujire spirituală. Nu înseamnă oare ceva special să știm prin știința spirituală antroposofică: Această ființă umană, care ni se revelează atât de enigmatic și minunat în copilul în creștere, a coborât din lumile spirituale prin concepție sau naștere? Când aceasta este o cunoaștere reală, când este transmisă prin știința spirituală antroposofică, atunci ne aflăm în fața omului în devenire, a copilului, în așa fel încât aici ne este încredințată o sarcină de către lumile spirituale. Atunci vedem cum eternul, care a coborât din lumile spirituale, de la o zi la alta, de la o săptămână la alta, de la un an la altul, prelucrează artistic, făcând ca trăsăturile fizionomice inițial nedeterminate, mișcările imprecise ale copilului, să se evidențieze până la o tot mai mare acuratețe. Vedem spiritual-sufletescul lucrând la modelarea fizică a omului.

Intenția aici nu este de a face o critică nechibzuită la ceea ce a fost produs de geniile pedagogice în cursul secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea. Cu siguranță, multe principii frumoase au fost exprimate tocmai cu privire la pedagogie. De exemplu se subliniază pe bună dreptate: Pedagogia are principii precum „nu trebuie să îndesăm nimic din afară în copii; ar trebui ca tot ceea ce vrem să-i învățăm pe copii să le obținem scoțându-le din

propriile lor aptitudini și capacități”. Foarte corect, un principiu excelent – dar abstract și teoretic. Și astfel, marea majoritate a practicii noastre de viață ne întâmpină în abstracții, în programe teoretice. Căci lucrul de care avem nevoie pentru a realiza așa ceva precum a scoate din individualitate ceea ce copilul trebuie să dezvolte în el însuși, este o cunoaștere reală a ființei umane. Cunoaștere a ființei umane care pătrunde în toate profunzimile ființei umane. O astfel de cunoaștere a omului, însă, știința existentă până acum în civilizația modernă nu o poate avea, în ciuda marilor sale triumfuri.

Aș vrea acum să vă arăt foarte concret anumite lucruri prin care veți vedea cum această știință spirituală, așa cum este ea înțeleasă aici, ajunge la o cunoaștere reală a omului. Există o zicală ieftină, care se repetă din nou și din nou fără a fi gândită, în cuvintele: Natura nu face salturi! – Natura face în mod constant salturi, iar această expresie, așa cum am spus, se bazează doar pe lipsa de gândire. Gândiți-vă la plantă: Dezvoltă frunzele verzi, apoi face saltul la caliciu, apoi saltul la petalele colorate, staminele și așa mai departe. Și așa este cu toată viața. Este doar un clișeu să spui că natura nu face salturi. Și așa este, mai ales în viața umană. În viața umană, dacă o putem observa în mod imparțial prin impulsurile pe care le dă știința spirituală orientată antroposofic, avem epoci de viață clar diferențiate între ele. Prima epocă a vieții merge de la naștere până la schimbarea dentiției în jurul celui de-al șaptelea an. Ea se încheie așadar cu anul în care îi ducem pe copii la școala primară. Poți – dacă ai perspicacitatea și imparțialitatea necesare pentru a observa, dacă te obișnuiești să observi viața la un nivel superior în felul în care altfel observi la cel mai de jos nivel în științele naturii – diferențele caracteristice dintre prima

și a doua fază a vieții omului. Prima fază a vieții se termină cu schimbarea dentiției, a doua cu pubertatea. Cele două epoci ale vieții sunt complet diferite una de cealaltă. Prima epocă a vieții ne arată copilul ca ființă imitatoare. Chiar până și în joaca sa copilul este o ființă imitatoare. Desigur, unii oameni cred că o anumită natură imaginativă se exprimă în joc. Așa și este, dar dacă studiați jocul în esența sa cea mai profundă, veți percepe peste tot momentele de imitație în jocul copilului. Și în legătură cu acest joc, aș vrea chiar să semnez cât de colosal de importantă este cunoașterea omului, cunoașterea omului în raport cu totalitatea sa, pentru o educație și o artă pedagogică plină de viață care intervine cu adevărat în existență.

Vedeți dumneavoastră, fiecare copil se joacă altfel. Dacă aveți un simț imparțial al observației, puteți face deosebirea exact între cum se joacă un copil și cum se joacă alt copil. Chiar dacă diferența nu este mare – trebuie să fii psiholog pentru a putea observa așa ceva dacă vrei să devii pedagog. Dar dacă poți face aceasta, atunci diferitele feluri de jocuri trebuie să le raportezi la o epocă complet diferită a vieții umane. În ceea ce privește observarea omului, știința externă este așa încât pur și simplu așează lucrurile la rând unul după altul. Dar în acest fel nu ajungem prea departe. Ceea ce se poate observa în jocul copilăresc nu rămâne în următoarea epocă a vieții. Atunci copilul se dedică altor lucruri, așadar în timpul de la schimbarea dinților până la maturitatea sexuală. Chiar dacă continuă să joace, această vârstă de joacă nu se mai reflectă în mod așa caracteristic ca cea dinainte. Ceea ce constituie pasiunea pentru joc se retrage în adâncul sufletului și abia la o vârstă mult mai târzie iese iarăși la iveală: în a doua jumătate a anilor douăzeci, când omul trebuie să se plaseze în contextul vieții practice. O

persoană se va încadra în sarcinile destinului cu mare iscusință, altul devine un visător îndepărtat de lume, iar între cele două sunt posibile cele mai variate nuanțe. Modul în care omul este capabil să se plaseze în viața practică în acești ani, se poate foarte bine explica dacă știm cum s-a jucat omul la vârsta de patru, cinci, șase, șapte ani.

Prin urmare, este de o importanță decisivă, ca pedagog, ca educator, să ghidezi jocul copilului; să observi ce vrea să iasă din copil, să controlăm ceea ce nu ar trebui să iasă, întrucât copilul ar deveni astfel neiscusit mai târziu în viață. Căci dacă ghidezi jocul în mod corect la cea mai fragedă vârstă, îi dai copilului ceva pentru practica vieții, care se dezvoltă abia în anii douăzeci ai vieții. Întreaga viață a omului este interconectată, iar ceea ce sădăm în sufletul copilului în tinerețe, iese la lumină abia mult mai târziu în viață, în cele mai variate metamorfoze. Numai o cunoaștere totală a naturii umane, precum cea oferită de știința spirituală orientată antroposofic, poate realmente pătrunde cu privirea corelații între lucruri aflate așa departe una de alta, ca vârsta de douăzeci de ani și vârsta copilăriei, ca găsirea drumului în practica vieții și instinctele de joc; numai o astfel de știință spirituală poate privi atât de adânc în viață. Acest lucru vă va oferi o idee despre amploarea cunoașterii omului cu care această știință spirituală orientată antroposofic vrea să lucreze pentru a dezvolta o artă pedagogică.

Am spus, copilul este o ființă imitatoare până în jurul celui de-al șaptelea an. Și spun acest număr șapte nu din vreo înclinație mistică, ci pentru că realmente schimbarea dinților este un lucru important în dezvoltarea întregii vieți a copilului. – Copilul învață prin imitație natura particulară a mișcărilor sale, și, de asemenea, limbajul său; el dezvoltă în acest fel chiar

și forma gândurilor sale. Întrucât legătura dintre mediul copilului și copilul însuși nu depinde numai de ceea ce este exterior, ci conține și imponderabile, părinților sau educatorilor care trăiesc în mediul copilului trebuie să le fie clar modul în care copilul se adaptează pe sine la ceea ce adulții din jurul său fac nu numai exterior – nu doar la ce spun ei –, ci și la ceea ce ei simt, ceea ce ei gândesc. Oamenii nu cred aceasta de obicei, în epoca noastră materialistă, că există de asemenea o diferență în dezvoltarea copilului dacă ne dăruim gândurilor nobile sau nenobile în preajma copilului, deoarece ei văd conexiunile vieții numai în termeni de entități materiale exterioare și nu în modul în care lucrurile sunt conectate interior prin imponderabile. Acest lucru îl putem vedea atunci când observăm cu adevărat viața conform structurilor sale interioare.

Aș dori să coroborez printr-un exemplu ce este cu adevărat important în astfel de lucruri: a venit odată la mine un tată care s-a plâns cu amărăciune – și aș putea cita multe exemple similare – că băiatul său de cinci ani a furat. Era foarte nemulțumit de aceasta. Am spus: Să vedem dacă băiatul de cinci ani chiar a furat. – Cazul mi-a fost descris. Ce se întâmplase de fapt? Băiatul scosese niște bani din sertarul în care mama lui își ținea bănuții de care avea nevoie mereu pentru necesitățile zilnice, și cumpărase dulciuri cu ei; nu o făcuse deloc din egoism, ci împărțise dulciurile și altor copii. I-am spus tatălui: Copilul nu a furat, ci ceea ce mama face mereu, copilul crede că este lucrul corect, că el are voie să facă aceasta, pentru că la vârsta de cinci ani este încă o ființă imitatoare. Trebuie să fim conștienți de acest lucru: modul de a acționa asupra copiilor nu este prin interdicții și admonestări, ci numai prin ceea ce facem în preajma lor.

Și ajungem la o judecată sănătoasă despre întreaga configurație sufletească a copilului numai atunci când știm: Odată cu schimbarea dentiției, această configurație sufletească a copilului se schimbă în mod esențial. Atunci în locul simplei imitații intervine raportarea sufletească a copilului față de cei din ambianță ca fiind o autoritate de la sine înțeleasă. Și pe tot parcursul școlii avem de-a face cu această dorință a copilului de autoritatea de la sine înțeleasă a profesorului, a educatorului sau a oricui este în jurul său. Trebuie doar să ne dăm seama ce înseamnă pentru întreaga viață dacă la această vârstă a copilăriei, de la al șaptelea la al cincisprezecelea an, am privit cu sfială, cu un adevărat și mare respect interior la cei care erau în ambianța noastră ca adulți cu autoritate educațională, a căror poziție față de noi era în așa fel încât ceea ce noi consideram că este adevărat și fals a rezultat din modul în care acești educatori au văzut ca fiind adevărat și fals; pe baza a ceea ce era pentru educatori criteriul de adevărat și fals. Ne ducem în ceea ce este omenesc, nu în ceva abstract, când vrem să distingem între adevărat și fals, bine și rău la această vârstă a copilăriei.

Nu veți crede că din vreo predilecție pentru idei conservatoare sau reacționare susțin această necesitate – că toată instruirea, toată educația dintre al șaptelea și al cincisprezecelea an ar trebui să fie construite pe o autoritate de la sine înțeleasă –, când vă spun că încă din 1892 am scris o mică carte [17] în care am prezentat cu toată fermitatea libertatea individuală a omului ca o cerință socială fundamentală. Dar nimeni nu poate deveni un om cu adevărat liber, nimeni nu poate găsi în libertate relația socială corectă cu semenii săi, dacă între al șaptelea și al cincisprezecelea an nu a recunoscut lângă el o autoritate de la sine înțeleasă și de la această autoritate să fi

învățat să-și formeze criteriul pentru adevărat și fals, bine și rău, pentru a ajunge abia după aceea la criteriul independent al aprecierii, al judecății raționale sau al altor aprecieri pur interioare autonome.

Și apoi sufletul copilului la această vârstă este așa constituit încât la început este încă complet împletit cu mediul său. Abia când ajungem la sfârșitul acestei faze a vieții, care cade în al doisprezecelea sau al treisprezecelea an, vedem că copilul se diferențiază în mod clar de ambianța sa, că știe: Eul este interior, natura este exterioară. Desigur, conștiința de sine este prezentă încă din prima copilărie, dar atunci este totuși mai mult un sentiment. Este necesar să știm, dacă vrem să educăm corect, că aproximativ la vârsta între nouă și zece ani și jumătate, există un punct extraordinar de important în dezvoltarea copilului. Este punctul în care copilul se adâncește în sine încât învață să se diferențieze peste tot de natură și de restul lumii exterioare. Înainte de acest moment, care reprezintă o cotitură majoră în viața umană, copilul vede practic mediul său înconjurător în imagini, pentru că este încă împletit cu propria sa viață interioară, în imagini care sunt adesea simbolice. El gândește în privința ambianței sale într-un mod simbolic. După aceea intervine o altă epocă. Copilul se diferențiază de natură și de mediul exterior.

Este de o importanță enormă ca educatorul să poată judeca în mod corect acest punct al vieții, care pentru un copil este puțin mai târziu și pentru altul puțin mai devreme. Căci modul în care învățătorul și educatorul se comportă între al nouălea și al zecelea an – în modul corect: părintesc, amabil, conducând cu dragoste copilul peste acest punct crucial asupra căruia nu se mai poate reveni –, acest lucru are un impact asupra vieții

umane care rămâne pentru întreaga existență ulterioară până la moartea fizică. Dacă un om poate avea vigoare, vitalitate în momentele decisive, sau dacă poartă dezolarea interioară prin viață, depinde în multe privințe – deși nu în toate privințele – de modul în care profesorul și educatorul s-au comportat față de copil la vârsta între nouă și zece ani și jumătate. Uneori este vorba pur și simplu ca în momentul potrivit să găsești cuvântul potrivit, când poate un băiat sau o fată te întâlnește pe coridor și te întreabă ceva, să ai expresia feței potrivită în timp ce răspunzi. Arta educației nu este ceva ce poate fi învățat sau predat în abstract, – la fel ca și pictura sau sculptura sau orice altă artă –, ci este ceva care se bazează pe infinite detalii care rezultă din tact sufletesc. Dar acest tact sufletesc se dobândește tocmai din știința spirituală antroposofică.

Acum reiese, de asemenea, cum trebuie să facem diferența între ceea ce trebuie să-l învățăm pe copil înainte de acest moment important al vieții dintre al nouălea și al zecelea an și jumătate, și după aceea. Mai presus de toate, trebuie avut în vedere faptul că în civilizația noastră actuală, avansată, avem ceva care a devenit exterior, abstract și simbolic. Dacă vă întoarceți la civilizațiile străvechi și luați orice scriere picturală, acolo era fixat ceea ce încă cuprindea sensul celor scrise. Acest sens era transformat în imaginea cu care omul era conectat, cu care omul trăia prin senzație și simțire. Astăzi, toate acestea au fost reduse la semne. Trebuie să nu introducem copilului cititul și scrisul ca pe ceva străin, pentru că el vrea să crească unit cu mediul său înainte de al nouălea an; trebuie să nu îl învățăm aceste lucruri din abstract, așa cum se întâmplă astăzi. În școala Waldorf, începem predarea întru totul artistic, punându-l mai întâi pe copil să deseneze, chiar să deseneze și să picteze în

culori, forme care rezultă din întreaga natură umană. Mai întâi lăsăm copilul să facă aceasta, și apoi, călăuzind mai departe copilul în acest mod desenat-pictat, dezvoltăm din acest desen formele literelor, scrisul. Pornim de la artistic, din artistic scoatem la iveală mai întâi scrisul, apoi cititul. În acest fel suntem în concordanță cu adevărat cu ceea ce este în copil.

Important este nu să spui în pedagogie într-un mod abstract că ar trebui să scoatem la iveală doar ceea ce este în copil – trebuie să știm cum să o facem practic, astfel încât să ne potrivim cu adevărat naturii umane. Știința spirituală antroposofică nu este niciodată teorie, ci peste tot practică reală. Aceasta este ceea ce o capacitează să dezvolte o astfel de artă a educației.

Ceea ce am menționat despre autoritate ne poate face cunoscut altceva care vă poate părea paradoxal. În epoca materialistă de astăzi, se dă o importanță extraordinară așa-numitei predări ilustrative. Pentru cel care înțelege adevărata natură a copilului, este ceva groaznic să vadă mașinile abstracte de calcul și toate cele cu care copilul este adesea chinat astăzi. Astăzi se așteaptă de la copil să înțeleagă totul imediat. Se vrea ca lecțiile să fie alcătuite în așa fel încât nimic să nu depășească înțelegerea obișnuită la opt sau nouă ani. Pare să fie extraordinar de științific. – Credeți, doamnelor și domnilor, că și o persoană instruită antroposofic poate înțelege rațiunea a unui astfel de principiu, la fel de bine ca și cei care apără astăzi astfel de principii ca pe ceva ce ar trebui să fie de la sine înțeles. Dar ceea ce este de la sine înțeles este că mai ales la vârsta între șapte și paisprezece ani, copilului trebuie să-i fie dezvoltate în mod sănătos memoria și simțul pentru autoritate, așa cum tocmai am descris.

Cine vrea doar să aibă tot mereu claritate și claritate care este adaptată înțelegerii copilului, nu știe următoarele: nu știe ce înseamnă pentru toată viața dacă, să zicem, la opt sau nouă ani, sau la zece până la cincisprezece ani, ai preluat ceva de la autoritatea învățătorului; deoarece persoana de autoritate stimată îți spune acest lucru, tu consideri că este adevărat. Acel lucru se află încă deasupra orizontului, dar îl absorbi în suflet. Poate că abia la vârsta de treizeci și cinci sau patruzeci de ani este scos iar la suprafață. Ceea ce deja aveai în memorie, acum înțelege prin puterea devenită matură. Această conștientă de a fi devenit matur, această conștientă de a putea să scoți ceva din interior, împrăștează și revigorează puterea sufletească într-un mod care nu este apreciat în viața obișnuită, în timp ce dacă se vrea totul croit după înțelegerea copilului de opt, nouă, doisprezece ani, acest lucru pustiește sufletul. – Aceasta este ceva ce trebuie spus astăzi întrucât oamenii, din inteligența lor materialistă, nu mai sunt deloc capabili să vadă ceea ce este natural, ceea ce este corect, ceea ce este esențial într-un astfel de domeniu.

Și din substratul naturii umane, din ceea ce se formează, din ceea ce de la o săptămână la alta, de la un an la altul vrea să se dezvolte, se obține planul de învățământ al unei astfel de școli cum este Școala Waldorf. Acest plan de învățământ rezultă în întregime din cunoașterea entității omului. Nu este un plan de învățământ abstract, ci ceva care stă la baza pedagogiei acestei școli, la fel cum a ști să pictezi este baza pentru pictor, și a ști să sculpezi este pentru cei care doresc să lucreze ca sculptor.

Vedeți dumneavoastră, aici v-am descris din domeniul educației și învățământului modul în care știința spirituală orientată antroposofic intră în practica vieții. Dar gândiți-vă

cum trebuie să fie constituită viața spirituală pentru ca o astfel de practică educațională și de învățământ să se răspândească cu adevărat! – Astăzi suntem obișnuiți să privim această viață spirituală numai ca pe un apendice al statului, ca pe un apendice poate al vieții economice. Astăzi suntem obișnuiți ca partea cea mai importantă a vieții intelectuale, tocmai sistemul educației și învățământului, să îl lăsăm să ne fie prescris de stat. Ceea ce știința spirituală orientată antroposofic trebuie să revendice acum pentru civilizația modernă, pe baza unei cunoașteri cu adevărat pătrunzătoare a metodelor de instruire și educare, care decurg dintr-o reală cunoaștere a omului, este că viața spirituală, sistemul educației și învățământului, trebuie să fie lăsat să se administreze singur în mod liber. Aș dori să mă exprim foarte concret: Profesorii și educatorii ar trebui nu numai predarea și educarea, ci ar trebui și întreaga administrație a instruirii și educației să o aibă în mâinile lor în mod liber și independent de stat și de viața economică. De la cel mai de jos nivel al școlii elementare până la cele mai înalte instituții de învățământ, fiecare profesor și educator ar trebui să fie ocupat cu predarea atâta timp încât să-i mai rămână suficient timp și pentru a fi administrator al sistemului de învățământ și educație. Și numai cei care sunt încă implicați activ în predare și educație, adevărații profesori și educatori din orice domeniu, nu cei care au devenit funcționari de stat și sunt în afara sistemului educațional, ar trebui să fie și administratorii sistemului de învățământ. Nimic nu ar trebui să vorbească în sistemul de învățământ și educație, în afară de ceea ce ceea ce vorbește și despre cunoaștere, artă și viziunea religioasă asupra lumii. Oamenii nu vor să recunoască faptul că ceea ce a fost necesar pentru o epocă de dezvoltare istorică, și poate a fost și

extraordinar de bun, nu este valabil pentru orice epocă a istoriei. Când a venit epoca modernă cu statul ei centralizat, a fost un lucru bun, o chestiune de la sine înțeleasă că școlile au fost luate de la vechile administrații confesionale. La acea vreme aceasta a fost o binecuvântare pentru dezvoltarea omenirii. Acum, însă, am ajuns la un punct în dezvoltarea umană în care nu mai poate rămâne așa mai departe; punct în care binele pe care statul a fost capabil să-l facă pentru sistemul școlar a fost epuizat, și în care viața spirituală liberă, acea viață spirituală care creează din surse spirituale reale, vrea administrarea independentă a sistemului școlar.

Aici problema școlii, problema educației, atinge în mod direct marea problemă socială, tot ceea ce este tocmai fondul problemei sociale. Vedeți dumneavoastră, în ceea ce privește problema socială, mulți oameni cred că lucrul esențial se bazează pe instituții exterioare, că trebuie doar să considerăm aceste instituții exterioare pentru a recunoaște problema socială, că trebuie să lucrăm la aceste instituții exterioare pentru a face ceva pentru problema socială. – Cine a cunoscut cu adevărat viața nu poate gândi așa. Am ajuns să cunosc gândirea proletară. Am avut ocazia să fac acest lucru nu numai în tinerețea mea, ci și prin faptul că timp de mulți ani am lucrat ca profesor de cele mai diverse materii la o școală de educație a muncitorilor [18] și am văzut ce trăiește de fapt în cele mai largi păături ale proletariatului, care practic numai prin tehnologia modernă s-a dezvoltat ca o clasă socială.

Nu instituțiile externe, nici măcar problemele legate de pâine, nu sunt cele din care izvorăște adevărata problemă socială; acolo este dispoziția sufletească care este legată de faptul că acel fel de viață spirituală care s-a dezvoltat în rândul

păturilor conducătoare în ultimele trei până la patru secole a trecut la masele largi ale proletariatului ca un fel de religie. Am văzut această viziune asupra lumii apărând din fundamentele materialiste la oameni care erau de luat în serios, la suflete profunde care erau în burghezie, care aparțineau claselor conducătoare, și am învățat următoarele. Astfel de suflete mai profunde și-au spus: Omul ia în serios viziunea științifică exterioară asupra lumii; privește cum îi arată ea, cum s-a dezvoltat Pământul de la unele stări nebuloase prin necesități pur naturale până la stadiul său actual și cum diferitele ființe vii s-au dezvoltat gradat până la om. Și va veni un timp când pentru Pământ va avea loc fie glaciațiunea, fie moartea termică – ne putem imagina într-un fel sau altul – dar atunci Pământul va fi marele cimitir. Ce se va fi ales atunci de ceea ce omul trebuie totuși să vadă ca fiind ceea ce este cel mai nobil în natura umană, ceea ce trăiește în el ca idealuri morale, ca impulsuri religioase, ca artă, ca știință?

Am întâlnit oameni care și-au pus serios această întrebare, pe când cea mai mare parte a oamenilor moderni juxtapun fără să gândească aceste două lumi, lumea necesității naturale exterioare și lumea a ceea ce este de fapt valoros din punct de vedere uman, a idealurilor morale, a convingerilor religioase, a cunoașterii, a creației artistice. Atunci sufletele serioase își spun: Da, omul își dă seama de ceea ce izvorăște din suflet; dar aceasta este o iluzie, este ca fumul care se ridică din baza materială. Dar într-o zi marele cimitir va fi acolo, iar ceea ce numim marile idealuri vor fi dispărut și se vor fi pierdut. – Am ajuns să cunosc tragedia și pesimismul la care au ajuns oamenii cu natură profundă. Dar am văzut, de asemenea, cum această viziune asupra lumii a pătruns apoi în sufletul proletar și cum i-

a venit în întâmpinare cu o eficacitate extraordinară un cuvânt, care însă semnifică multe lucruri. Dacă înțelegi cum trăiește acest cuvânt în sufletul proletar, atunci știi multe despre substraturile civilizației contemporane și despre problemele sale sociale. În sufletele proletarilor trăiește cuvântul „ideologie”. Ceea ce aceste suflete proletare cunosc drept viață spirituală, moravuri, drept, știință, artă și religie, ei o numesc o suprastructură peste procesele de producție care pentru ei sunt singurul lucru real din punct de vedere istoric. Aceasta este moștenirea acelei viziuni asupra lumii pe care tocmai am descris-o ca fiind tragică și care pustiește sufletele proletarilor, milioanele de suflete.

Cine caută adevărata problemă proletară în ceea ce exprimă îngrozitorul cuvânt ideologie, poate părea astăzi un idealist. Dar acești idealști, vor avea dreptate. Iar cei care cred că dețin înțelepciunea umană și experiența vieții din belșug, vor vedea că istoria va trece peste ei. – Această „ideologie” înseamnă că sufletele acestor mase de oameni rămân pustii, nu au nici o legătură cu spiritul viu – așa cum, desigur, nu au nici clasele conducătoare, care lasă această știință să ajungă la proletari.

Și aici aș vrea să spun ceva care să vă arate care este în esență sarcina și misiunea Dornachului, a Goetheanumului din Dornach, în epoca actuală de civilizație. Unii oameni își dau seama astăzi: Iluminarea, știința, trebuie să fie aduse în rândul maselor largi. Se înființează biblioteci populare, centrele de educație pentru adulți și tot ceea ce este posibil pentru a aduce oamenilor știința care este în universitățile noastre, în școlile noastre medii. Dornachul nu se poate învoi la aceasta. Dornachul vrea să facă ceea ce am făcut prin organizarea acelui curs de toamnă pe care l-am ținut în toamna anului 1920 și pe

care îl vom repeta de Paște la o scară mai mică, corespunzător condițiilor noastre modeste. Atunci s-a pus problema ca științele individuale să fie rodnicite de către știința spirituală. Treizeci de docenți din toate ramurile științei, inclusiv din industrie, comerț și artiști, au conferențiat în acest curs de toamnă pentru a arăta cum toate ramurile științei, artei și vieții pot fi rodnicite de această știință spirituală. Este necesar ca știința să fie reînnoită. Este vorba de a aduce spiritualul în științe, de a aduce spiritul care nu provine dintr-o cultură a capului, ci care se relevă din natura umană deplină.

Acesta este așadar ceea ce urmărește Goetheanumului din Dornach, ca în universități să fie adus un spirit nou, și abia atunci se va putea populariza. – Oamenii vor să ducă spiritul universității noastre obișnuite în popor – dar nu vedem în civilizația modernă la ce a folosit acest spirit celor care îl au? Acest spirit trebuie reînnoit. Nu că din aceste școli trebuie să ducem afară, poporului, educația, ci în primul rând este necesar să ducem în școli o educație bazată pe spirit. – Acesta este lucrul prin care Dornach diferă de tot ce se petrece astăzi în această direcție. Căci în acest domeniu oamenii iau întru totul poziția că, deși se amăgesc că sunt foarte liberi în gândirea lor, se lasă în voia unei teribile credințe în autoritate mai ales în privința științei curente. Chiar nu spun acest lucru din dispreț față de gândirea științifică modernă, ci din decenii de îndeletnicire cu toate ramurile acestei gândiri. Este necesar să lucrăm pentru eliberarea vieții spirituale și prin aceasta eliberarea școlii și a sistemului educațional, așa cum statul a fost cândva obligat să preia instruirea și educația și să le smulgă din vechile confesiuni.

Știu ce obiecții pot fi aduse dezvoltării vieții spirituale libere ca prim membru al organismului social format din trei membre. Dar dacă oamenii vin și își exprimă teama că lumea nu-și va trimite copiii la aceste școli libere, înseamnă să privească problema într-un mod greșit. Nu se pune problema dacă oamenii își trimit voluntar copiii la școală sau nu, ci se pune problema că un sistem de învățământ și educație liber este acum o necesitate pentru omenire și că atunci trebuie să ne îngrijim că în orice caz copiii merg la școală. Aceasta nu poate fi o obiecție la viața spirituală liberă, ci doar cere o reflectare asupra modului în care, în ciuda unei vieți spirituale libere, copiii părinților nepăsători, ai părinților fără conștiință, să fie aduși la școală. Aceasta este prima verigă din impulsul tripartiției organismului social, indicat de viziunea antroposofică asupra lumii ca fiind totodată mișcarea corectă spre posibile soluții la problemele sociale: viața spirituală liberă, care este administrată numai de cei care lucrează spiritual.

Se pot găsi concepte logice superficiale care prezintă tot felul de lucruri pentru a apăra această libertate necesară a vieții spirituale, precum și pentru a o ataca, pentru a o critica. Dar nu aceasta este important. Căci antroposofia se bazează pretutindeni pe practica vieții și pe observarea vieții. Cel care știe ce va însemna pentru omenire să aibă iarăși o știință spirituală reală știe și cât de necesară este eliberarea vieții spirituale. Oamenii vorbesc despre ideologie pentru că viața spirituală actuală constă în abstracții, pentru că nu au habar că o idee, ceea ce trăiește în suflet, este altceva decât reproducerea a ceva, pentru că nu mai știu ce au dat omului vechile religii, că spiritul viu trăiește în fiecare om, că omul cu eternul său aparține spiritului viu și nu este că doar trăiesc în sufletul său

imagini abstracte ireale. O lume spirituală vie care ne umple în interior și ne conectează cu eternul nu este o ideologie. În această apariție a ideologiei se află ceea ce a dus la catastrofele epocii noastre. Dar un sistem școlar și educațional care în schimb vrea să aducă un spirit viu în omenire trebuie să fie un sistem școlar liber, așa cum am descris. Acest sistem școlar liber mi se pare a fi ceva ce trebuie înțeles în sensul cel mai eminent ca o necesitate de către omenirea modernă – cu condiția ca omenirea să fie sinceră cu privire la binele și progresul uman.

De aceea consider – și spun aceasta fără să doresc să agit – că este absolut necesar, pentru ca multe forțe ale declinului care există în civilizația noastră modernă să le dăm laoparte prin forțe de ascensiune, ca ceva de genul a ceea ce aş vrea să numesc o Asociație Școlară Mondială să apară pe o bază internațională cât mai largă. Această Asociație Școlară Mondială ar trebui să cuprindă toate națiunile și cele mai largi cercuri de oameni. Acești oameni ar trebui să fie conștienți că trebuie creată o viață spirituală liberă. Nu este de nici un folos atunci când oamenii găsesc că Școala Waldorf din Stuttgart este ceva practic care trebuie văzut câteva ore sau câteva săptămâni pentru a o cunoaște. A vrea să te uiți așa la ceva care rezultă dintr-o întreagă viață spirituală, este ca și cum ai tăia o bucată din Madona Sixtină pentru a-ți face o idee despre întreaga imagine. Nu asistând la oră în Școala Waldorf se poate învăța ceva despre spiritul Școlii Waldorf, ci cunoscând antroposofia, știința spirituală antroposofică care trăiește în fiecare profesor, trăiește în fiecare lecție, trăiește în copii, care trăiește și în certificatele școlare. Aș dori doar să caracterizez pe scurt cum noi în Școala Waldorf ajungem treptat să cunoaștem îndeaproape fiecare copil, chiar dacă avem și clase mari, conform individualității lui.

Nu-i dăm calitative, certificate care spun „aproape satisfăcător”, „abia suficient” – toate acestea sunt nonsens. Nu poți evalua rezultatele la învățătură ale copilului așa. Ci le dăm copiilor efectiv o descriere a naturii lor, care le menține în față o oglindă pentru întregul an următor și un aforism care a fost ales din adâncul sufletului. Știm, de asemenea, din experiență ce valoare au aceste certificate pentru elevii din Școala Waldorf. Deci am experimentat ceea ce a intrat în această școală Waldorf ca spirit antroposofic.

Dar nu dorim să se înființeze cât mai multe școli pe la colțuri, după modelul Școlii Waldorf, ci ceea ce dorim este ca în cele mai largi cercuri din sfera internațională să se ajungă la înțelegerea: trebuie să luptăm împotriva obiceiurilor învechite, care vor doar să construiască sistemul școlar pe baza statului. Trebuie să ne străduim cu perseverență, să forțăm, ca viața spirituală liberă să-și poată crea școala liberă, cu drepturi depline. Nu vrem să înființăm școli pe la colțuri prin îngăduința statului, nu le vom oferi ajutor pentru aceasta, ci lucrul necesar este o înțelegere pentru o astfel de alianță a popoarelor așa cum ar fi ea în mod spiritual într-o Asociație Școlară Mondială. Prin acest lucru oamenii de pe tot globul ar face corp comul într-o sarcină mare, uriașă.

Aceasta este ceea ce vreau să spun în primul rând despre primul membru al organismului social tripartit. Pe celelalte membre, pentru că ele aparțin practicii vieții în alte domenii, pot doar să le ating în tracăt. – Am dezvoltat statul unitar în cursul ultimelor patru până la cinci secole, exact în lumea civilizată de astăzi. El a absorbit pe de o parte viața spirituală cu școala și sistemul educațional; a absorbit, de asemenea, viața economică, dacă nu integral cel puțin în mare parte. Și social-

democrația se străduiește să folosească întregul stat, cadrul statal, pentru a stabili practic un fel de economie încazarmată, prin care se distruge orice libertate economică și orice individualitate, așa cum vedem în troțkism, în leninism, exact în ceea ce a devenit acolo, ceea ce provoacă omenirii convulsii într-un mod atât de teribil în Europa de Est până înspre Asia. – Este important ca oameni să învețe în ce mod anumite lucruri sunt necesare omenirii astăzi.

Viața economică are tot așa propriile ei condiții, ca și viața spirituală. Oricine care, ca mine, și-a petrecut treizeci de ani, jumătate din viață, în Austria, care a fost tocmai țara experimentală pentru acțiunea forțelor de distrugere socială [19] – motiv pentru care această Austrie a și devenit prima victimă a acestei catastrofe mondiale – care a trăit în această Austrie cu ochi văzători, a putut vedea deja în anii '70 cum se grăbea în direcția sfârșitului. Aici mă pot referi la un exemplu al modului în care Austria și-a croit drum spre declin pe scară largă. În anii '70, a existat, de asemenea, o dorință de a avea un parlament democratic. Cum au făcut aceasta? Au fost înființate patru curii, curia marilor proprietari de pământ, curia camerelor de comerț, curia orașelor, piețelor și locurilor industriale și curia comunităților rurale. Exclusiv interesele economice au intrat în parlament. Reprezentanții intereselor pur economice în patru curii, ei trebuiau să ia decizia pentru tot ceea ce ținea de stat. Au decis, desigur, după interesele economice. Ca urmare, nici interesele legitime ale statului, nici interesele economice nu și-au afirmat valoarea lor.

V-aș putea enumera sute și sute de motive care v-ar arăta că așa cum pe de o parte viața spirituală trebuie separată de viața propriu-zisă a statului, pe de altă parte viața economică trebuie

și ea să fie separată. Așa cum viața spirituală trebuie să fie adaptată la omul complet liber și la administrarea oamenilor liberi, tot așa viața economică trebuie fie adaptată la principiul asociativ.

Ce înseamnă acest lucru, un principiu asociativ? Ei bine, avem deja o strădanie pentru formarea asociațiilor de consumatori. Oamenii care consumă își unesc forțele. Și avem o mișcare în care oamenii producători din cele mai diverse cercuri se asociază. Dar, în cele din urmă, avem practic doar un surogat, compus din consumatori și producători. Abia atunci când nu după barometrul profitului, ci după cerere organizezi producția, când lași relațiile dintre consumatori și producători să fie conduse de acei oameni care sunt specialiști și experți în diverse ramuri ale economiei, când iei în serios faptul că ne străduim pentru totalitate în raport cu viața spirituală, dar niciodată în viața economică, în care ești în legătură cu oameni care se află în alte branșe – de îndată ce acest lucru este luat în serios, principiul asociativ va intra în viața economică. Asociația nu va fi organizație. În ciuda faptului că mi-am petrecut o parte din viață în Germania, cuvântul „organizație” are pentru mine ceva groaznic, și în Germania am învățat ce înseamnă să vrei să organizezi tot ce este posibil. Lucruri groaznice realizezi atunci când vrei să organizezi întotdeauna dintr-un loc central. Asocierea nu înseamnă organizare. În acest caz individualitățile rămân în vigoare, se unesc, astfel încât prin uniune se obține o judecată colectivă. Puteți citi mai multe despre acest lucru în cartea mea *Punctele cheie ale problemei sociale* și în cartea *Explicarea tripartiției sociale* [20], care însumează o serie de articole pe care le-am publicat în revista din Stuttgart

„Tripartiția organismului social”, care este publicată de „Asociația pentru tripartiția organismului social” [21].

În ea am arătat cum dintr-o viață economică cu adevărat practică se pot forma aceste asociații; cum aceste asociații vor duce la prețuri corecte, prețuri acceptabile. În timp ce astăzi avem doar o stabilirea aleatorie a prețurilor, atunci va fi vorba de o stabilirea a prețurilor care se realizează cu adevărat prin cooperarea asociativă dintre consumatori și producători. Căci în viața economică, problema prețului este problema centrală a întregii existențe economice. Cine nu înțelege că prețurile mai presus de toate trebuie să fie regulate prin asociații, și nu prin statistici sau altele asemenea, ci prin cooperarea vie în cadrul asociațiilor, nu știe ce este important. Nu trebuie să ne temem de birocrație; mai mare decât este astăzi nu va fi în mod cert. Dar faptul că aceiași oameni care sunt implicați în viața economică practică vor fi și liderii simplifică întreaga activitate. Și se va ajunge la situația că fiecare, atunci când produce ceva, va primi atât de mult cât consumă pentru sine și pentru ai săi și pentru celelalte lucruri pe care trebuie să le procure, până când va produce din nou un produs similar. În linii mari: dacă fac o pereche de cizme, trebuie să primesc pentru aceasta atât cât am nevoie pentru ca să pot produce din nou o pereche de cizme. Acest lucru, însă, nu trebuie stabilit într-un mod utopic, ci va reieși ca rezultat final atunci când asociațiile vor fi acolo în modul în care l-am prezentat în cartea *Punctele cheie ale problemei sociale*. Aceasta este esențialul acestui impuls al tripartiției organismului social, că nu conține nimic utopic, ci s-a născut în întregime din practica vieții și din cerințele timpului. Cunoștința de cauză și cunoștințele profesionale trebuie să conducă viața intelectuală, competența în chestiunea respectivă

și ca specialist trebuie să conducă viața economică în asociații, care se unesc pentru a forma o mare asociație economică mondială, independentă de granițele naționale.

În ceea ce privește viața spirituală și viața economică, deciziile majorității sunt o absurditate; acolo totul trebuie să se dezvolte din competența în chestiunea respectivă și ca specialist. Deciziile majorității, democrația propriu-zisă, sunt posibile numai pentru acele chestiuni în care fiecare om este competent. Este un domeniu larg de chestiuni politico-juridice care rămân apoi între viața spirituală liberă și viața economică constituită pe principiul asocierii. Acestea sunt toate acele chestiuni în care fiecare om ajuns la majorat se află față de celălalt ca egal în viața parlamentară, unde se hotărâsc toate problemele care au rămas de la sine în afara vieții economice și vieții spirituale.

Experții au obiectat în mod ciudat că ei înțeleg că în organismul social tripartit trebuie să existe viața spirituală liberă și viața economică asociativă, dar atunci nu mai rămâne nimic pentru viața statului. – Acest lucru este foarte caracteristic. Viața de stat modernă a absorbit viața economică și intelectuală atât de puternic – chiar și în idei –, încât nu a dezvoltat tocmai cele mai importante lucruri, astfel încât experții nu au nicio idee ce sarcini poate avea viața statului.

Ceea ce v-am prezentat astăzi este doar schițat. Este explicat mai în detaliu în cărțile menționate. Dar se leagă în mod fundamental de cele mai intense necesități istorice.

Vedem radiind din secolul al XVIII-lea până în epoca noastră marile idealuri ale omenirii: libertate, egalitate, fraternitate. Cum am putea să nu simțim ce se află în aceste trei mari impulsuri ale omenirii! Și cu toate acestea, în cursul secolului al

XIX-lea au existat oameni inteligenți care au arătat irefutabil că într-un stat unitar libertatea, egalitatea și fraternitatea nu pot coexista. Astfel, pe de o parte, avem remarcabilul fapt că inimile noastre bat mai repede când auzim de aceste trei mari idealuri ale umanității, când le simțim lăuntric, dar pe de altă parte, omul de stat inteligent – spun aceasta fără nici o ironie – poate dovedi că aceste trei idealuri în statul unitar nu sunt compatibile între ele. Ce se întâmplă? Oamenii din secolul al XVIII-lea au simțit libertatea, egalitatea și fraternitatea ca idealuri și impulsuri incontestabile ale umanității. Dar ei erau încă sugestionați că totul trebuie făcut de statul unitar. Astăzi trebuie să devenim maturi pentru organismul social tripartit. Abia în el vor putea cu adevărat transpune în realitate libertatea, egalitatea, fraternitatea. Într-o viață spirituală liberă, care sper că va putea fi cu adevărat adusă la lumina zilei de o Asociație Școlară Mondială, libertatea reală a oamenilor va domni. În viața statului care se află între viața spirituală liberă și viața economică, totul poate fi construit pe egalitate; în administrarea sa numai acele lucruri vor avea loc, în care în mod real fiecare persoană care a ajuns la vârsta majoratului este competentă și se poate situa ca egal față de cealaltă persoană care a ajuns la vârsta majoratului. În viața economică, interesele consumatorilor și producătorilor se vor uni în asociații, vor găsi echilibrul și, în cele din urmă, vor culmina într-o stabilirea a prețurilor în urma judecății umane.

Vom avea posibilitatea de a încorpora cele trei mari idealuri ale umanității în dezvoltarea umanității dacă ne eliberăm de sugestia statului unitar străduindu-ne pentru: În viața spirituală libertatea, în viața statului sau viața politică sau juridică – al doilea membru al organismului social – egalitatea;

în viața economică concepută asociativ, fraternitatea care rezultă din obiectivitatea producției și consumului.

Libertate în viața spirituală, egalitate în viața statului, fraternitate în viața economică: aceasta este ceea ce dă celor trei mari idealuri sociale ale omenirii – libertate, egalitate, fraternitate – sensul lor corect.

IV

RĂSPUNSURI LA ÎNTREBĂRI ÎN SEARA PEDAGOGICĂ

Darmstadt, 28 iulie 1921

Întrebare: Vremurile mai recente au readus la ordinea zilei principiul vizualizării în predare. Acum se vedește, când copilul părăsește școala, că este neajutorat în fața vieții când ar trebui să gândească. El a rămas fixat pe imagine din cauza exclusivei instruirii prin vizualizare.

Rudolf Steiner: Aceasta este o întrebare pedagogică extraordinar de importantă a prezentului, problema predării exclusiv vizuale și într-un mod pe care copii îl pot înțelege întru totul. Acum, această întrebare poate că nu trebuie tratată așa separat, ci mai degrabă în contextul întregii gândiri pedagogice. În primul rând, aș dori să menționez că predarea în Școala Waldorf se bazează pe cunoștințele noastre despre dezvoltarea omului. Școala Waldorf cu siguranță nu este o școală de viziune asupra lumii, dar ceea ce se poate realiza tocmai din atitudinea sufletească antroposofică, în materie de iscusință pedagogică, metodică pedagogică, mînuire pedagogică a lucrurilor, toate acestea puse în practică sunt în beneficiul Școlii Waldorf. În acest sens practic, joacă un rol major viziunea că în privința copilului avem de-a face cu o ființă imitatoare până în jurul celui de-al șaselea sau al șaptelea an. Copilul este un imitator până la această vîrstă. Acest lucru merge atât de departe încât la această perioadă de vîrstă, adică la vîrsta grădiniței, instruirea nu ar trebui de fapt să se facă în sensul obișnuit, ci ar trebui să se bazeze pe capacitatea copilului de a imita. Vedeți

dumneavoastră, când te-ai ocupat cu astfel de lucruri timp de zeci de ani, așa cum a trebuit să fac eu, ai avut tot felul de experiențe. Oamenii vin la tine și te întreabă despre tot felul de lucruri. Odată, un tată a venit la mine, foarte nefericit, și mi-a spus: Ce ar trebui să facem, băiatul nostru, care a fost întotdeauna un băiat bun, a furat. – L-am întrebat pe tată: Câți ani are băiatul? – Între patru și cinci ani. – Atunci, am spus eu, mai întâi trebuie să investigăm dacă a furat cu adevărat. – Investigația a arătat că băiețelul nu a furat deloc, cu toate că scosese bani dintr-un sertar. Văzuse doar în fiecare zi că mama lui dădea bani livratorilor din sertarul ei. El s-a gândit: Mama lui a făcut așa, atunci este lucrul corect de făcut – și pur și simplu a scos și el bani din sertar. A cumpărat dulciuri, dar nu le-a mâncat singur, ci le-a dăruit. Copilul era, conform vârstei lui, un imitator. Ceea ce a făcut a fost pur și simplu un act de imitație. Problema se pune ca copiilor de această vârstă să nu li se arate nici un lucru pe care ei nu au voie să-l imite. – Apoi începe perioada de vârstă care începe cu schimbarea dentiției și se termină cu pubertatea, adică vârsta de școală primară și secundară. Această vârstă de școală cere pur și simplu – ceea ce cer astăzi unele tendințe de partid trebuie lăsat deoparte, ceea ce este obiectiv trebuie pus în prim plan – această vârstă cere ca copilul să învețe să înțeleagă și să acționeze pe baza autorității. Pentru întreaga viață ulterioară, tocmai pentru educația în vederea vremurilor dificile de mai târziu și a tot ce se poate întâmpla în viață, este de o importanță deosebită ca la această vârstă, de la aproximativ șapte până la paisprezece ani, copilul să preia ceva pe bază de autoritate. Această raportare a unei autorități evidente a învățătorului și educatorului la copil este ceva ce pentru om nu poate fi înlocuit cu nimic altceva în

întreaga sa viață ulterioară. Am putea foarte ușor găsi dovezi pentru ceea ce omul nu poate avea mai târziu, dacă nu a avut marele noroc de a avea lângă el o autoritate de la sine înțeleasă.

Aici, la această vârstă, se încadrează problema predării ilustrative, vizuale. Această predare vizuală, așa cum este cerută astăzi, a crescut din materialism până la extrema sa. Se vrea doar să se pună totul în fața ochilor. Oamenii nu cred în nimic altceva decât în ceea ce este în fața ochilor; așadar totul ar trebui, de asemenea, să fie pus în fața copilului. Dar nu apar numai acele dificultăți pe care le-ați evidențiat, ci și altele care apar pe partea profesorului. Luați cărțile ajutoare scrise pentru învățători, în care sunt date instrucțiuni pentru lecțiile ilustrative. Banalitățile și platitudinile care sunt servite acolo sunt de-a dreptul monstruoze. Acolo se tinde neconștient în mod instinctiv să se împingă totul la cel mai scăzut nivel posibil. Aceasta este predarea ilustrativă în care copilul nu este învățat nimic mai mult decât ceea ce știe deja. Aceasta este cea mai proastă predare imaginabilă, aceea care furnizează vizualizarea în acest mod. Predarea cea mai bună este cea care se îngrijește nu numai de vârsta prezentă a copilului, ci de întreaga viață a omului. Dacă viața nu este așa încât la vârsta de 40 sau 50 de ani să mai ai ceva din statul tău în școală, atunci învățătura este proastă. Trebuie să putem privi înapoi la instruirea școlară în așa fel încât să existe forțe vii în această reamintire. La urma urmei, creștem și pe măsură ce membrele noastre devin mai mari și multe alte lucruri se transformă și ele în noi; totul în noi crește. Dacă îl învățăm pe copil noțiuni, idei și vederi care nu cresc, care rămân așa cum sunt și la care acordăm o mare importanță să rămână așa cum sunt, atunci păcătuim împotriva principiului creșterii. Trebuie să prezentăm lucrurile copilului

în așa fel încât să se integreze în creșterea vie. Dar nu putem face acest lucru cu predarea vizuală plată, banală, ci atunci când noi, ca educatori, ne situăm pe noi înșine în fața copilului, atunci intră în considerare imponderabilele.

Folosesc foarte des un exemplu ca acesta: Să presupunem că vrem să-l învățăm pe copil o noțiune – acest lucru se poate face pur și simplu din cunoașterea psihologiei copilului la o anumită vârstă – și anume noțiunea de nemurire. Acest lucru îl putem face perceptibil în procesele naturale, de exemplu în fluturele din crisalidă. Putem spune: Așa este vârât sufletul nemuritor în om ca și fluturele în crisalidă, doar că el se dezvoltă într-o lume spirituală așa cum fluturele se dezvoltă din crisalidă. – Aceasta este o imagine. Această imagine o puteți prezenta copilului în două moduri diferite. Primul este acesta, că te gândești: eu sunt profesorul, sunt extraordinar de deștept; copilul este tânăr și teribil de prost. Voi prezenta așadar copilului acest simbol pentru această noțiune. Eu, bineînțeles, am trecut de mult dincolo de astfel de lucruri, acum eu îmi explic acest lucru într-un mod intelectual, dar copilul ar trebui în acest fel să înțeleagă nemurirea sufletului. – Acesta este modul prin care copilul nu învață nimic; nu pentru că ceea ce spui este greșit, ci pentru că nu ești acordat în modul corect la copil. Când mă deprind cu știința spirituală antroposofică, atunci aceasta nu este o imagine care mă face să mă simt mai deștept decât copilul, ci este un adevăr. Natura însăși a plasat la un nivel inferior fluturele care se dezvoltă din crisalidă, la un nivel superior trecerea prin poarta morții. Dacă îi prezint copilului ceea ce în mine trăiește așa viu, atunci copilul va beneficia de aceasta.

Nu poți pur și simplu să spui că ar trebui să faci un lucru sau altul, ci este vorba despre imponderabile, despre o anumită

atitudine sufletească pe care o ai ca profesor – acesta este lucrul important. Aici apar dificultățile atunci când ne cramponăm de banala predarea vizuală, care devine din ce în ce mai impersonală și impersonală; la vârsta la care profesorul ar trebui să joace rolul important ca autoritate de la sine înțeleasă, el se înlătură pe sine. Există, de exemplu, anumite lucruri care ar trebui pur și simplu transmise copilului pe bază de autoritate. Nu este posibil să-l înveți pe copil totul pe baza predării ilustrative – de exemplu, conceptele morale: aici nu se poate porni de la predarea ilustrativă, și nici de la simple imperative; conceptele morale pot fi transmise copilului numai prin intermediul autorității evidente. Și este una dintre cele mai semnificative experiențe pe care le poți avea mai târziu în viață, când ai asimilat un lucru la vârsta de 8, 9, 12 ani, pentru că o personalitate venerată îl consideră ca fiind corect – această relație cu personalitatea venerată ține de imponderabilele instruirii, educației – devii un om de 30 de ani și, la o anumită experiență acel lucru iese din substraturile conștiinței umane; acum înțelegi ceva din ceea ce de fapt la acea vreme, acum 20 sau 30 de ani, ai asimilat pe baza autorității. Aceasta înseamnă ceva enorm în viață. Aceasta este realmente o creștere vie de-a lungul anilor a ceea ce ai asimilat în copilărie. Prin urmare, toată această discuție despre mai multă sau mai puțină predare ilustrativă nu este așa importantă. Trebuie să reiasă din însăși materia de predat. De asemenea, discuția despre mai multă sau mai puțină gândire și așa mai departe, este tot puțin importantă. Important este ca profesorii să fie puși la locul potrivit lor, ca elementele umane individuale să fie îmbinate în mod corect într-o organizație școlară. Acesta este ceea ce trebuie privit ca obiectiv principal. Cu programele școlare sau cu orice altceva

care poate fi rezumat în paragrafe nu poți face nimic în viața reală – iar viața de instruire și educare este o viață reală. Pentru că dacă trei, șase sau doisprezece oameni se așează împreună, indiferent care sunt antecedentele lor, din ce cerc, din ce pregătire anterioară provin, ei vor fi capabili să elaboreze un plan de învățământ ideal. Dacă puneți laolaltă din gândire așa ceva sub formă de paragrafe, poate prea bine deveni ceva ideal, poate conține cele mai minunate lucruri. Nu persiflez, nu este neapărat rău, poate fi extraordinar de frumos și grozav, dar nu aceasta contează. Ceea ce contează este că în cadrul școlii, care are un număr de profesori, se desfășoară viața vie; fiecare dintre acești profesori are propriile sale capacități particulare, acesta este lucrul real cu care trebuie lucrat. La ce bun dacă profesorul se poate uita la acel plan: acesta și acesta este scopul predării. – Aceasta este doar o abstracție. Ceea ce poate fi el pentru copii ca persoană prin faptul că se încadrează într-un anumit fel în lume, aceasta este ceea ce contează.

Problema școlii în timpul nostru prezent este în esență o problemă a profesorului, și din acest punct de vedere ar trebui tratate toate problemele mai detaliate, precum problema predării ilustrative și altele asemenea. Așadar putem, de exemplu, să-i învățăm pe copii într-un mod extrem prin intermediul predării ilustrative? – Trebuie să spun că mă cuprind puțin fiorii când văd această tortură cu mașinile de calculat într-o clasă în care chiar și lucrurile care trebuie tratate într-un mod complet diferit sunt transformate în predare ilustrativă. Dacă vrei să continui cu pura predare ilustrativă – firește, acestea sunt lucruri care reies din observarea fără prejudecăți –, vei obține ca rezultat copii neîndemânatici. – Acest lucru nu are nimic de-a face cu fenomenologia, cu

fenomenalismul: pentru a cultiva un fenomenalism adevărat, trebuie în primul rând să fii capabil să gândești cum trebuie. În școală, avem de-a face cu metodică pedagogică, nu cu metodică științifică. Dar trebuie să știm cât de strâns este legată gândirea sănătoasă nu numai de creierul și capul omului, ci și de omul întreg. Depinde de modul în care cineva a învățat să gândească, ce dexteritate are el în degete. Pentru că, în realitate, omul gândește cu întregul trup. Numai astăzi oamenii cred că gândesc cu sistemul nervos, dar în realitate gândesc cu întregul organism. Și este și invers: Dacă îl poți învăța pe copil în mod corect să fie iute în gândire, chiar într-o anumită măsură să aibă prezența de spirit într-un mod natural, lucrezi pentru dexteritatea fizică, și dacă împingi până în fizic această dexteritate a gândirii, atunci dexteritatea manuală a copiilor vine și ea în ajutor în gândire. În loc de obișnuitele lecții ilustrative, este mult mai important ceea ce am organizat acum în școala Waldorf, ca copiii în orele de lucru manual să treacă la modelarea obiectelor de către ei înșiși, prin care ei se introduc în simțirea formării artistice a suprafeței. Acest lucru, la rândul său, conduce apoi la capacitatea de înțelegere matematică a suprafeței în anii următori. Acest fapt de a se acomoda, a se familiariza cu lucrurile, nu printr-o simplă instruire vizuală pentru simțuri, ci printr-o instruire de trăire împreună cu întregul mediu înconjurător, care se realizează pentru întreaga ființă umană, aceasta este lucru în vederea căruia trebuie să lucrăm.

Am vrut doar să atrag atenția asupra faptului că astfel de întrebări trebuie considerate în ansamblul gândirii pedagogice și că astăzi există mult prea multe discuții despre probleme luate separat.

Rudolf Steiner, ca urmare a altor întrebări: Ceea ce s-a spus mai devreme și s-a subliniat adesea trebuie reținut: Școala Waldorf nu vrea să fie în sine o școală de viziune asupra lumii. Faptul că se bazează pe o atitudine sufletească antroposofică este exact numai în măsura în care ea este implementată în practica educațională. Astfel, în privința a ceea ce este prezent în Școala Waldorf este vorba în primul rând de o dezvoltare a ceea ce se poate realiza într-un mod pur pedagogic din mișcarea antroposofică. Școala Waldorf nu poate și nu vrea să fie o școală de viziune asupra lumii în nicio direcție. Din acest motiv, Școala Waldorf nu a pretins niciodată – până acum – să ia în propriile mâini educația religioasă a copiilor încredințați ei. Ce fel de părere are un antroposof sau altul cu privire la chestiunile legate de viziunea asupra lumii, nu joacă niciun rol, ci problema se pune că antroposofia în școală și tot ceea ce le ține de ea, nu vrea decât să lucreze în practica pedagogică. Din acest motiv, când școala a fost înființată, instruirea religioasă a copiilor catolici a fost predată preotului catolic, iar instruirea religioasă a copiilor protestanți pastorului protestant. Acum s-a dovedit – acest lucru a ieșit pur și simplu din circumstanțele vremii actuale – că au existat destul de mulți copii disidenți care au crescut de fapt fără religie. Pentru ei acum se dă o educație religioasă, dar care, ca atare, nu este socotită școală, ci care, pe lângă instruirea religioasă protestantă și catolică, este pusă acolo ca instruire religioasă liberă. Cel puțin avem reușita că acei copii care altfel pur și simplu nu ar fi fost admiși la nicio instruire religioasă cresc acum cu o viață religioasă. Aceasta este o instruire religioasă liberă, care este dată de cei care înțeleg ceva despre ea și care sunt chemați să facă acest lucru ca și ceilalți care dau instruire catolică și protestantă. Cu toate acestea, trebuie reținut

foarte clar că intențiile Școlii Waldorf nu sunt în nicio privință intenții ale unei viziuni asupra lumii. Nu este destinată să fie fasonată într-o antroposofie, ci antroposofia vrea doar să devină o practică pedagogică în ea. Prin urmare, întrebările în această privință sunt încheiate, ele nu au nici un sens. La început a fost vorba de a găsi o cale adecvată la ceea ce rezultă din practică. Fiecare are propriile lui viziuni, care sunt corespunzătoare, asupra modului în care trebuie să fie învățat un copil de șapte, opt, nouă ani. Am considerat că trebuie să decidem aceste lucruri pe baza unor principii pur obiective. Școala Waldorf nu este, bineînțeles, o instituție pentru pustnici sau secte, ci este o instituție care vrea să se implice pe deplin în viață, care vrea să facă din copii oameni capabili pentru viața prezentă, foarte practică. Prin urmare, este vorba de organizarea lecțiilor în așa fel încât, pe de o parte, să fie îndeplinite cerințele pedagogice stricte și, pe de altă parte, este o chestiune de a ne asigura că Școala Waldorf nu este vreo instituție de excentrici. Atunci am rezolvat problema în așa fel încât, de când copii intră la școală până când au terminat clasa a treia, profesorii să aibă o mână absolut liberă în fiecare an de școală, dar odată cu finalizarea clasei a treia, copiii au ajuns până acolo încât să poată merge la orice școală. De la vârsta de 9 la 12 ani profesorii au din nou o mână liberă, și atunci copilul trebuie să fi ajuns iarăși până acolo încât să se poată transfera la orice altă școală, tot așa și la absolvirea școlii. Am înființat până acum o clasă în fiecare an; ce se întâmplă mai departe trebuie studiat.

După cum puteți vedea, nu este vorba de a lucra cumva din viziuni partizane, viziune asupra lumii sau ceva de genul acesta, ci pur și simplu de a pune antroposofia în practica pedagogică. Idealul ar fi ca la început copiii – pentru că antroposofia este

dezvoltată doar pentru adulți, nu avem o învățătură pentru copii și nu am fost încă în situația să ne dorim una – să nu știe că există o antroposofie, ci ca ei să fie ținuți obiectivi și să fie astfel poziționați în viață. Aceste lucruri nu sunt realizabile în mod ideal; oricât de mult s-ar strădui profesorul să rămână obiectiv, un copil trăiește în cercul unor părinți, celălalt în cercul altor părinți; există, de asemenea, fanatici antroposofi, iar copiii, așa cum aduc tot felul de alte lucruri aduc în școală și proasta creștere antroposofică, care există și ea. Acest lucru trebuie în orice caz accentuat, că nu se poate pune niciodată problema ca Școala Waldorf să fie în vreun fel o școală de viziune asupra lumii sau ceva de genul acesta. Ea nu este așa ceva în nici un sens, ci vrea să facă din copii oameni capabili în prezentul imediat, așadar în viața în care suntem plasați în cadrul statului și în toate cele pe care le implică ea, ca ei să se încadreze acolo cu competență. Este, desigur, de la sine înțeles că Școala Waldorf nu introduce cumva în școală idei de tripartiție. Nu se poate întâmpla acest lucru prin străduințele pedagogiei Waldorf. Partizanat nu este adus în Școala Waldorf din partea antroposofică.

Întrebare: Metoda folosită de pastor nu este ceva contrar restului învățăturii? Nu există o discordanță?

Rudolf Steiner: Nu poți realiza nimic desăvârșit în viață. Ar fi foarte plăcut dacă am putea găsi nu numai un pastor protestant, ci și un preot catolic care să învețe conform metodelor noastre. Școala noastră, așa cum am spus, vrea doar să implementeze practica pedagogică, nu viziunea asupra lumii. Celălalt lucru poate merge mână în mână cu aceasta. Acum este de la sine înțeles că în învățământul religios liber – pentru că s-

a cerut așa ceva, care poate fi ținut doar de antroposofi – se procedează, de asemenea, după metode noastre. Ne-ar plăcea, bineînțeles, foarte mult să vedem că instruirea protestantă și catolică ar fi predată tot în același mod, dar nu am reușit încă acest lucru.

Întrebare: Cum este în acest caz în privința conținutului materialul din lecțiile pentru copiii antroposofilor?

Rudolf Steiner: Materialul este stabilit așa încât se încearcă să se țină totodată cont de vârsta copilului. Asta este ceea ce stă întotdeauna la bază din punct de vedere psihologic. Despre aceasta este vorba în toate lucrurile, că ele îi sunt introduse cel mai eficient copilului atunci când el este exact la vârsta la care trebuie să-l înveți acele lucruri, când ființa interioară a copilului rezonază cel mai mult cu acele lucruri. Ideea este că, de fapt, la vârsta de șapte sau opt ani se obține cel mai puțin cu studiul obiectiv al Evangheliilor sau al Bibliei, și absolut nimic cu studiul catehismului. Acesta nu este asimilat de copil. Este o lege antropologică. În schimb, este foarte bine asimilat de copil la această vârstă tot ceea ce este religios care se poate forma direct dintr-o anumită configurație de procese naturale, toate conceptele etice și autentic religioase care se pot forma din procese naturale. Mai presus de toate, putem conduce copilul la sentimente religioase pe calea ocolită a imaginilor din natură.

Să călăuzești copilul înspre un sentiment creștin propriu-zis, poți numai începând de la vârsta de opt ani, chiar și abia spre nouă ani. Abia atunci începe el să înțeleagă de fapt ce, de exemplu, se află în spatele figurii lui Christos Iisus. Abia atunci crește copilul în aceste concepte care trebuie să-i fie predate când este ca el să înțeleagă conținutul Evangheliilor. Este bine

dacă copilul are fundamentul dezvoltat la vârsta anterioară și este introdus în conținutul Evangheliilor doar în jurul vârstei de nouă ani, și apoi să fie condus treptat mai sus în misterele mai profunde ale creștinismului. Trebuie subliniat că și această instruire religioasă liberă este, de asemenea, întru totul creștină în sensul cel mai eminent, că așadar copiii de diferite confesiuni care iau parte la ea sunt introduși într-un creștinism real. Este desigur așa, că atunci când cineva este profesor la Școala Waldorf, el însuși, exact din perspectiva antroposofică a ajuns la convingerea creștină. Oamenii au intrat în creștinism din această parte. Poate vor folosi alte cuvinte, dar copiii vor fi introduși într-un creștinism adevărat. Așa cum lăsăm să fie ținută în mod liber instruirea religioasă protestantă și catolică, tot așa lăsăm și instruirea religioasă liberă, ținută pe partea antroposofică, să fie ținută în mod complet liber. Nu a fost niciodată intenția mea să acționez pentru a-i face pe copiii să participe la această educație religioasă liberă. Ei au venit în număr mare, dar nu este intenția de a prejudicia reputația externă a școlii prin aceea că s-ar ajunge cumva într-un mod atât de ocolit să se spună că această școală ar fi o școală de viziune asupra lumii. Nu aceasta ne dorim să fim. De aceea suntem precauți cu privire la instruirea religioasă liberă și o oferim numai pentru că este cerută.

V

ANTROPOSOFIA ȘI ENIGMELE SUFLETULUI

Stuttgart, 17 ianuarie 1922

Cu enigmele existenței omul se confruntă de fapt abia atunci când a dezvoltat un grad de conștiință în privința vieții, când se simte obligat să-și formeze idei, simțiri, sentimente despre relația sa cu lumea. Dar când a ajuns într-o astfel de situație, atunci enigmele existenței înseamnă pentru el ceea ce s-ar putea numi o chestiune vitală, pentru că ele nu sunt legate numai de unele dorințe teoretice, de chestiuni exterioare de educație, ci de ele ține întreaga atitudine a omului față de lume, modul în care omul își poate găsi drumul în lume, gradul de siguranță pe care îl poate avea în viață și stabilitatea interioară cu care poate merge prin acea viață.

Dar există totuși o diferență considerabilă între diferitele tipuri de enigme ale existenței. Omul se află față în față cu natura, trebuie să-și formeze idei și sentimente despre relația sa cu natura și, dacă pot folosi o comparație, aş spune: Când omul a devenit conștient, în modul pe care l-am descris, și nu se poate împăca cu anumite lucruri care îl întâmpină ca taine ale naturii, atunci existența căreia i-a aparținut el odată – așa cum am spus, este exprimată doar ca o comparație – îi apare ca un întuneric spiritual, se simte ca și cum ar fi fost situat într-o lume întunecată, simte că nu se poate orienta în această lume întunecată. Dar toată această relație cu tainele cosmice ale existenței naturale exterioare rămâne totuși pentru om într-o

anumită măsură ceva exterior, se referă la relația sa exterioară cu existența.

Cu totul altfel se confruntă omul cu aceste întrebări enigmatice când este vorba de enigmele sufletului său. În aceste întrebări enigmatice trăiește el, aceste întrebări enigmatice determină practic ceea ce inițial poate fi sănătate și boală sufletească, care însă poate deveni și sănătate și boală fizică. Pentru că viața sufletului este ceva extraordinar de complicat, oricât de simplu ar părea la început. Ceea ce purtăm în conștiința noastră de dimineața până seara în timpul stării noastre de veghe – astăzi este întru totul recunoscut și științific – este doar o parte a vieții noastre sufletești. O mare parte a vieții noastre sufletești se află în adâncuri inconștiente sau, așa putea spune, subconștiente; își ridică valurile în sus sub forma unor simțiri nedefinite, a unor dispoziții nedefinite și, desigur, sub forma a tot felul de alte conținuturi sufletești, și formează ceea ce este un cadru de bază nedefinit al vieții noastre sufletești. Dar ceea ce, în adâncul vieții noastre sufletești, în acest fel mai mult sau mai puțin nedeterminat, se desfășoară și tălăzuiește în sus, este intim legat de ceea ce este de fapt fericirea sau suferința vieții noastre. Și tocmai cine încearcă pe calea antroposofică să pătrundă în viața sufletului uman, observă foarte curând cum tot ceea ce într-un astfel de mod nedefinit din adâncurile sufletului potopește în sus, este legat de fizic-trupesc, cum la început puțin, apoi din ce în ce mai mult întreaga noastră stare de sănătate, care ne face apți sau inapți să înfruntăm viața, poate depinde de aceste stări subconștiente ale sufletului.

Acum, nu vreau să vă vorbesc astăzi în felul în care se vorbește foarte des în prezent despre acest inconștient al

sufletului, că tot ceea ce sclipește neclar în conștiință este stocat în marele recipient al acestui inconștient și oamenii-și fac idei mai mult sau mai puțin vagi despre cum funcționează acest inconștient sau subconștient. Vorbesc de mulți ani în acest loc despre chestiuni de cercetare antroposofică și, prin urmare, pot să nu încep astăzi de la cele mai elementare aspecte ale acestei cercetări, ci aş dori să iau în considerare chestiunile vieții sufletești în sensul lor propriu, deoarece sunt într-un anumit sens legate de fericirea sau nefericirea vieții. Aici, însă, trebuie să intrăm mai adânc în ceea ce poate acționa tulburător sau calmant, fericindu-ne sau îndurerându-ne – și tot ceea ce se află între acestea – în viața sufletească umană, năpădită de tot felul de lucruri inițial necunoscute, pe care prin considerațiile de astăzi vrem să le indicăm mai mult sau mai puțin clar.

În viața noastră sufletească, chiar dacă o privim doar superficial, găsim doi poli care se pot distinge clar unul de celălalt: Pe de o parte viața reprezentărilor, ideilor, care cuprinde tot ceea ce se petrece în conștiința noastră în mod clar, la lumină, și pe de altă parte viața voinței care, într-un anumit fel, inițial într-un mod obscur, întunecos, se desfășoară urcând din substraturile sufletești.

Deosebim – așa cum am menționat adesea aici – în cursul obișnuit al vieții omului două stări de conștiință, dintre care doar una este propriu-zis o stare limpede de conștiință: starea de veghe și starea de somn. În starea de somn, viața conștientă a reprezentărilor încetează, întreaga viață sufletească se scufundă într-o mai mică sau mai mare beznă. Dar dacă privim cu totul imparțial la viața noastră sufletească în starea de veghe, numai în privința a tot ceea ce este în termeni de reprezentări, gânduri putem spune că suntem cu adevărat treji. Într-un fel

suntem stăpâni pe noi înșine ca om treaz, în măsura în care ne-am umplut conștiința cu reprezentări clare, cu gânduri pline de lumină. Ne însoțim și impulsurile noastre volitive, însoțim acțiunile noastre cu gânduri. Dar rămâne complet obscur, chiar și în cel mai simplu act de mișcare a trupului uman, cum se înlănțuie gândul conștiinței cu ceea ce are loc propriu-zis într-un impuls al voinței, într-o acțiune. Cât de obscur este ceea ce se întâmplă de fapt în interiorul brațului, când doar ridic acest braț, când gândul care are scopul acestei ridicări a brațului vrea să se înfăptuiască, vrea, ca să spunem așa, să năvălească în braț și deliberat să pună brațul în mișcare.

Ceea ce se întâmplă acolo în propriul organism se sustrage conștiinței de veghe diurne exact la fel ca ceea ce se petrece sufletește în om de la adormire până la trezire, astfel încât trebuie să spunem: Pentru această viață sufletească umană este așa că, și în starea de veghe avem un element de somn, că starea de somn ne pătrunde continuu și că suntem pe deplin treji numai în activitatea noastră de reprezentare, în trăirea gândurilor clare, pline de lumină. Între aceste două stări, între, așa spune, starea pe deplin trează a reprezentărilor și viața voinței cufundată în întuneric, se află, participând la ambele, viața simțirii, viața afectivă. Sentimentele noastre străbat imaginația noastră. Aducem din sentimentele noastre anumite simpatii și antipatii în viața reprezentărilor, conectându-ne de cele mai multe ori ideile sau separându-le. Însoțim ceea ce curge în impulsurile noastre volitive cu judecata noastră afectivă prin faptul că percepem unele acțiuni ca fiind conform cu îndatoririle noastre, altele ca încălcări ale îndatoririlor. Și în timp ce față de acțiunile care sunt în concordanță cu datoria noastră avem sentimentul unei anumite satisfacții, sau al unei nemulțumiri

față de ceva ce nu putem reuși, sau în care eșuăm dintr-un alt motiv, viața simțirii tălăzuiește încoace și încolo între viața de reprezentare și viața de voință.

Dar propriu-zisele enigme ale sufletului nu apar pentru omul apatic, care, în maniera descrisă mai sus, se abandonează pe de o parte vieții ideilor și pe de altă parte vieții simțirii și voinței, ci aceste enigme ale sufletului ies în evidență pe măsură ce omul devine tot mai conștient și mai conștient. Și chiar și atunci, enigmele sufletului pe care le trăiește nu apar pe deplin conștiente, ci aparțin trăirilor mai mult sau mai puțin subconștiente ale omului. Omului nu-i devine niciodată complet clar în conștiința sa de unde vine de fapt stările, dispozițiile vieții sale sufletești, care îi influențează atât de mult fericirea zilnică, suferința zilnică. Este necesar să căutăm și să exprimăm clar ceea ce trăiește neclar în conștiință. Și vă rog înainte de toate în expunerile care urmează să țineți cont: că voi fi obligat să exprim în cuvinte clare ceva ce nu trăiește niciodată în această claritate în conștiință, dar care este prezent în viața sufletului vindecând și îmbolnăvind, pe care omul îl percepe interior, îl simte, fără a-l putea aduce la conștiință. Și întrucât este așa, enigmele sufletului nu sunt doar teoretice, enigmele sufletului sunt enigme existențiale într-un totuși trăite.

Când omul se lasă în voia vieții de reprezentare – așa cum am spus, eu exprim clar ceea ce este doar vag simțit, ceea ce nu este niciodată pe deplin adus în conștiință – el simte ceva ca o nimicnicie a propriei sale existențe. Viața de reprezentare este o trăire de imagini. Viața de reprezentare este ceva care în timpul vieții noastre de veghe ne umple cu ceea ce primim din lumea exterioară sub formă de impresii, percepții; ceea ce trăim din lumea naturală formează conținutul reprezentărilor, ideilor

noastre, aceasta trăiește în noi, aceasta este ceea ce scoatem din amintirile noastre. Dar suntem conștienți: Da, ești activ în idei, în reprezentări prin faptul că procesezi reprezentările tale, prin faptul că le separi și le conectezi, ești activ în interior, dar nu ai activitatea ta pe deplin prezentă în mintea, în spiritul tău; Ceea ce este prezent în spiritul tău este practic o reflectare a lumii exterioare. Știm că trebuie să ne sprijinim cu viața reprezentărilor noastre pe această lume exterioară. Ceea ce avem este doar o imagine a lumii exterioare; trăim, în timp ce trăim în reprezentările noastre, în imagini, nu simțim în viața noastră de reprezentare o existență cu conținut complet. Și această simțire trăiește subconștient, oricât de ciudat, oricât de paradoxal sună. Și oricât de puțin este prezentă în conștiență, este vie în subconștient, și acest sentiment față de viața reprezentărilor se exprimă în anumite sentimente anxioase, în sentimente de frică.

Sună paradoxal, dar există acest curent subteran al vieții sufletești umane. Majoritatea oamenilor nu știu nimic despre aceasta, dar majoritatea oamenilor, sau de fapt toți oamenii, sunt în mod constant sub influența lui. Și acest curent subteran este un curent anxios, plin de teama că am putea, ca să spunem așa, să ne pierdem pe noi în lume, că stăm deasupra unui abis deoarece lumea noastră de idei este o lume de imagini. Și la rândul său dorul nedefinit trăiește în sufletul uman: Cum găsesc existența în această simplă lume a imaginilor?

Această simțire inconștientă din curentul subteran al sufletului poate fi întru totul comparată cu simțirea pe care o are omul când – fiindu-i pricinuit de ceva corporal – primește prea puțin aer, când suferă de foame de aer și ca urmare îl cuprind în mod conștient sentimente anxioase. Ceea ce în acest

caz omul prin condițiile corporale trăiește conștient, este de fapt întotdeauna resimțit inconștient ca un fenomen însoțitor al vieții de reprezentare. Și astfel putem pe de o parte să indicăm o enigmă a sufletului, nu în formulare teoretică, ci aducând la suprafață ceva din adâncurile sufletului care germinează sau dormitează în acest suflet.

Pe de altă parte, atunci când omul trăiește în direcția elementului voință, el simte starea opusă. Aici este prezent un alt curent subteran în viața sufletească. Aici omul simte cum este expus pornirilor sale, emoțiilor sale, instinctelor sale, cum ceva natural se desfășoară în viața sufletească umană care nu se deschide la claritatea gândirii, care este întotdeauna cufundat într-un anumit fel într-o realitate, într-o realitate pe care nu o putem pătrunde cu lumină, care formează ceva întunecat în noi înșine. Și iarăși, dacă pătrunzi în aceste curenți subterane ale sufletului cu o observație imparțială, poți indica – trebuie să spui întotdeauna o contradicție atunci când vrei să caracterizezi ceea ce există în adâncul sufletului – cum ceea ce trăiește acolo este simțit în mod inconștient. Trebuie atunci să o caracterizezi spunând: Este simțit așa cum, de pildă, furia este simțită în conștientă sau, de asemenea, așa cum simte un om când nu poate expira, când circulația sângelui său este atât de perturbată încât aerul pe care îl respiră nu este transformat în mod corespunzător în corpul său, când apare un fel de sufocare. Ceva cum este irascibilitatea este întotdeauna prezent în sufletul uman printr-o astfel de trăire direcționată către elementul voinței.

Acestea sunt forțe care trăiesc adânc în inconștientul sufletului uman, care potopesc în sus și care constituie adevăratul element enigmatic al vieții sufletului uman. Iar cel

care ia doar reprezentările în caracterul lor imagistic și voința în instinctualitatea ei, așa cum se prezintă ele conștiinței, simte, ce-i drept, aceste enigme ale sufletului ca pe ceva nedefinit, ca pe o simțire nedefinită a sufletului, dar nu își clarifică aceste enigme ale sufletului, practic nu știe ce este activitatea nedefinită din el, care însă îi influențează profund faptul de avea o stare sufletească fericită sau nefericită în viață.

Trebuie spus iar și iar: enigmele sufletului nu sunt astfel de enigme cum le simțim în natură, enigmele sufletului sunt acelea care sunt trăite în interior, care se ne inundă din curenții subterani adânci ai sufletului și care trebuie mai întâi tălmăcite. De aceea toată știința – împotriva căreia, bineînțeles, așa cum am subliniat adesea aici, nimic nu ar trebui să fie obiectat în domeniul ei legitim – nu prea știe ce să facă cu enigmele reale ale sufletului. Vedem – și aș dori să citez două exemple în acest sens – în întreaga gândire științifică modernă cum știința, care în alte domenii celebrează triumfuri atât de mari, stă practic neajutorată în fața vieții sufletești, în ciuda faptului că cele mai înalte enigme ale existenței țin de această viață sufletească a omului. Aș vrea să vă reamintesc două exemple, care după părerea mea sunt profund semnificative pentru ceea ce este acolo și pentru ceea ce este necesar din punct de vedere științific pentru a pătrunde în regiunea propriu-zisă pe care omul o trăiește ca enigmă sufletească.

A trecut aproape o jumătate de secol de când marele fiziolog Du Bois-Reymond [22] a ținut o cuvântare la cea de-a 45-a Adunare a oamenilor de știință în Leipzig [23], la care trebuie să fie făcută referire tot mereu, cu toate că s-a vorbit foarte mult despre ea și acum a fost aproape uitată și a dispărut din discuție. Această cuvântare s-a ocupat de „Limitele cunoașterii naturii”,

iar Du Bois-Reymond afirmă pe bună dreptate pe de o parte, că lumea materială în esența ei este una din limitele cunoașterii naturii. El spune: Spiritul uman nu poate pătrunde acolo unde intervine materia; el răzbește în observarea exterioară a fenomenelor senzoriale exterioare până la dezvăluirea existenței materiale, dar nu poate specifica ce este materia însăși. – Pe aceasta o specifică Du Bois-Reymond ca fiind o limită. Cealaltă limită pe care o specifică este cea a conștiinței umane; dar astăzi aceasta nu este altceva decât cea a vieții sufletului uman. El spune: Cu cea mai desăvârșită cunoaștere a naturii nu se poate obține nici măcar o idee despre cum apare cea mai simplă senzație în sufletul omenesc. Chiar dacă am ști cu totul clar cum se mișcă atomii de carbon, hidrogen, azot și oxigen în creierul uman, nu am putea niciodată dintr-o înțelegere clară a acestor mișcări să pătrundem cu înțelegerea cum apare cea mai simplă senzație – „văd roșu”, „miros parfumul trandafirilor”, adică cum se realizează primele elemente ale vieții sufletești.

Și Du Bois-Reymond are de fapt perfectă dreptate cu această afirmație. Aici se află cu siguranță o a doua limită pentru științele naturale exterioare, numai că această convingere a lui Du Bois-Reymond este exact cea care trebuie depășită prin cercetarea antroposofică. Du Bois-Reymond crede că limitele cunoașterii naturii sunt limitele oricărei științe. De aceea spune: Dacă vrei să pătrunzi în acest tărâm al spiritual-sufletescului, trebuie să o faci prin alte mijloace decât cele științifice, pentru că acolo unde începe supranaturalismul, unde, cu alte cuvinte, pătrunzi în tărâmul spiritual-sufletesc, acolo se termină știința. – Tocmai aceasta vrea cercetarea antroposofică să apere și să susțină în fața lumii, că știința nu are nevoie să se limiteze la

existența exterior-naturală, că știința poate dezvolta mijloacele de a pătrunde și în spiritual-sufletesc.

Celălalt exemplu pe care aş vrea să-l dau este cel al unei personalități remarcabile, Franz Brentano [24], care a vrut să fondeze o psihologie [25] în întregime după metoda științelor naturale moderne. Acesta era idealul lui. Întreaga stare de lucruri pe care se bazează cercetarea lui Franz Brentano am discutat-o în detaliu în partea a treia a cărții mele *Despre enigmele sufletului* [26], și aici aş dori să menționez doar câteva lucruri principiale. La începutul anilor șaptezeci ai secolului trecut, Franz Brentano a încercat să scrie un studiu al sufletului, o psihologie. Primul volum a fost publicat în primăvara anului 1874. Al doilea volum a fost promis pentru toamnă; nu a apărut niciodată [27]. Întreaga lucrare a fost prevăzută să apară în patru volume; în afară de primul volum, nu a apărut niciodată nimic altceva decât abordări individuale, care sunt întotdeauna doar începuturi. Întreaga lucrare a rămas un tors. De ce a trebuit să fie așa, am explicat în cartea mea. Franz Brentano a dorit ca după modelul cercetării științifice să efectueze cercetări și asupra vieții sufletești, și în acest prim volum găsim o mărturisire remarcabilă a lui Franz Brentano. El spune cam așa [28]: Cu această cercetare științifică reușim într-o câțva să găsim calea în detaliile vieții sufletului; Se poate arăta cum o reprezentare se conectează cu alta, cum o reprezentare se separă de alta, cum anumite sentimente se leagă de reprezentări, impulsurile volitive se leagă de reprezentări, cum funcționează memoria și așa mai departe. Dar dacă, spune Franz Brentano, ar trebui să rămână așa, că numai aceste detalii ale vieții sufletului ar putea fi investigate, și dacă ar trebui să sacrificăm cunoașterea celor mai importante probleme ale existenței

umane de dragul acestui caracter riguros științific, unde am ajunge? Pentru că Franz Brentano găsește justificat dorul care trăia deja în Platon, în Aristotel, în elenismul antic: de a urmări ceea ce poate fi cercetat în detaliu despre sufletul omului, până la marile probleme privind nașterea și nemurirea. Și ar fi trist, spune Franz Brentano, dacă, deoarece vrem să fim științifici în explorarea vieții sufletului, trebuie să renunțăm să cunoaștem cum îi merge celei mai bune părți a ființei umane din noi, atunci când partea fizică odată cu moartea este predată Pământului.

Și se poate vedea din ceea ce Franz Brentano a explicat în primul volum al Psihologiei sale că întreaga sa dorință științifică este ca întrebările individuale, pentru care în fond publicul larg are un interes redus și pe care acest public mai larg este bucuros să le lase savantului, să le conducă pe o cale lungă la marile probleme ale nemuririi umane și ale conținutului divin-spiritual al lumii așa cum se reflectă el în suflet. Însă Brentano nu a găsit această cale prin modul său științific de gândire și, pentru că era un cercetător onest, a lăsat următoarele volume – pentru care nu a putut găsi o modalitate de cercetare –, nescrisă până la moartea sa, care s-a petrecut acum câțiva ani.

Aș spune: tocmai soarta acestui om de știință arată într-un sens cu adevărat tragic cum ceea ce este adesea recunoscut astăzi ca singura știință trebuie să-și piardă puterea în fața marilor întrebări enigmatice ale sufletului uman. Aceasta este – din nou trebuie să o spun – ceea ce antroposofia trebuie astăzi să apere și să susțină în fața lumii: calea pe care Brentano nu a putut să o găsească din științele naturii poate găsită! Și poate fi găsită dacă nu ne oprim la facultățile obișnuite ale vieții sufletești, așa cum se prezintă ele inițial în viața exterioară și așa cum sunt folosite în știința obișnuită.

Am vorbit adesea despre faptul că în fiecare suflet omenesc dormitează facultăți de cunoaștere, să spunem pentru a folosi o expresie științifică, latente, care trebuie mai întâi să fie scoase la suprafață din acest suflet, așa cum la copil anumite facultăți trebuie să fie scoase la suprafață prin educație. Cine și-a dezvoltat deja facultățile obișnuite ale cunoașterii trebuie să se antreneze în exerciții sufletești interioare pline de dăruire, astfel încât să poată dezvolta acele facultăți sufletești prin care ceea ce am caracterizat de ambele părți – trăire în privința reprezentărilor, trăire în privința impulsurilor de voință – ca fiind trăire omenească enigmatică a sufletului, să nu rămână neclar, ci procesul sufletesc uman să devină într-o anumită măsură transparent, astfel încât să poată pătrunde cu înțelegerea ceea ce se întâmplă de fapt în viața reprezentărilor umane și în viața voinței umane. Căci fără a pătrunde cu înțelegerea aceste enigme sufletești ale vieții cotidiene, nu putem nici să găsim calea spre marile întrebări ale existenței omenești nemuritoare și ale conținutului divin-spiritual al lumii, în care își are originea și sufletul omului.

Am caracterizat adesea în conferințele de aici cum omul trebuie să facă exerciții lăuntrice, exerciții pur sufletesc-spirituale, prin care trezește la existență facultățile cognitive care altminteri dormitează, astfel încât acestea să-l poată ajuta să meargă mai departe în cunoaștere. Am indicat cum îți poți fortifica, întări viața de reprezentare. Așa cum întărim un mușchi atunci când îl folosim continuu pentru a lucra, tot așa putem întări viața reprezentărilor, dacă, în sensul în care am descris în mod amănunțit în scrierea mea *Cum se dobândesc cunoștințe despre lumile superioare?*, această viață a reprezentărilor, prin muncă sufletească lăuntrică o aducem

într-o anumită direcție, dacă aducem în centrul conștiinței noastre anumite idei ușor de înțeles și tot mereu ne dedicăm în acest fel unei munci de reprezentare căreia altfel nu i ne-am dedica. Pot doar să indic în principiu acest lucru aici, dar veți găsi informații clare în lucrarea menționată și, de asemenea, în a doua parte a *Științei oculte* [29] că viața de reprezentare a omului poate deveni ceva cu totul diferit prin astfel de exerciții de meditație și concentrare a gândirii. Aș dori să spun: Fără a întreprinde nimic anormal, ci prin simpla dezvoltare a ceea ce este normal în om ca viață de gândire, ca viață de reprezentare, se poate genera o viață de reprezentare mai puternică și mai viguroasă.

Și prin generarea acestei vieți de reprezentare mai viguroase, prin a te ridica prin meditație și concentrare deasupra a ceea ce în viața noastră obișnuită de reprezentare este de fapt doar sub formă de imagini, ajungi la ceea ce eu numesc în cărțile menționate reprezentarea imaginativă plină de conținut.

Această reprezentare imaginativă trăiește cu o astfel de vitalitate interioară în simplul gând, cum altminteri omul trăiește în percepțiile sale exterioare. Prin aceasta ajungi treptat la aceea că viața reprezentărilor nu mai este pur și simplu abstractă, doar în imagini, ci prin cercetare pur interioară – care, însă, întru totul practică cu aceeași seriozitate ca orice cercetare științifică – faci descoperirea că sufletul, care altfel ar putea să umple viața sa de reprezentare numai cu rezultatele impresiilor exterioare, este umplut în interior cu forțe care, ca să spunem așa, dau buzna în viața sufletească. Reprezentările, atunci când sunt dezvoltate prin meditație, prin concentrare, nu mai sunt cele obișnuite care se topesc foarte ușor, ci sunt fortificate, străbătute de forțe pe care le-aș numi forțe

formatoare, de forțe care constituie un element spiritual-plastic lăuntric. Și după un timp descoperi că prin această dezvoltare a vieții de reprezentare crești împreună cu ceea ce sunt forțele formatoare ale însuși corpului uman; după un timp descoperi că viața de gândire nu este, ca să spunem așa, nimic altceva decât viața diluată a forțelor creșterii umane. Ceea ce ne modelează plastic interior în trupul fizic de la naștere până la moarte, aceasta, aș putea spune, într-o stare „diluată” este viața noastră de reprezentare în conștiința obișnuită.

Ne uităm la copilul care tocmai s-a născut. Știm că în acest copil nou-născut, pornind de la creier, forțele formatoare, plastice, lucrează la formarea trupului. Urmărim creșterea copilului cum radiază ea din activitatea plastică a creierului, o urmăim până la un anumit punct de cotitură în viața umană pământească, până la schimbarea dinților, până la aproximativ al șaptelea an de viață. Această viață a forțelor care pulsează în om, care este activă plastic în el, la început o vom percepe ca pe ceva nedefinit. Pe de altă parte, amplificându-ne puternic viața noastră de reprezentare prin meditație, prin concentrare, suntem conduși inconștient la același element, care începând din fragedă copilărie a lucrat plastic în noi. Și aceasta este o descoperire semnificativă a vieții umane lăuntrice, că poți fortifica viața de reprezentare așa încât să o poți face atât de intensă lăuntric, încât apoi să te simți înăuntrul a ceea ce sunt forțele formatoare ale omului, a ceea ce sunt forțele formatoare în creșterea ta, în metabolismul tău. Oricât de ciudat ar suna pentru cercetarea de astăzi: este așa, că este posibil, printr-o intensificare a vieții sufletești, să creștem înăuntrul a ceea ce atunci, ca să spunem așa, ne cuprinde în el ca element care modelează plastic trupul nostru fizic exterior ca forțe

formatoare ale sale. Prin viața de reprezentare creștem înăuntrul realității, creștem într-un element formator.

Și în acest fel învățăm să cunoaștem ce se află în spatele simplului proces de gândire; învățăm să cunoaștem cum un spiritual, cu care acum ne-am unit, lucrează asupra organismului uman de la naștere până la moarte. Viața de reprezentare își dobândește realitatea, viața de reprezentare nu mai este simpla viață a imaginilor, viața de reprezentare devine o viață a forțelor care se află în miezul însăși existenței.

Și numai printr-o astfel de cunoaștere, ceea ce produce curentul subteran al anxietății, al fricii din sufletul uman, poate fi învins pornind din conștiință, astfel încât nu este de fapt o dezlegare teoretică a enigmelor sufletului pe care o arată aici antroposofia, ci o dezlegare în întregime lăuntrică, practică, care poate fi trăită.

Antroposofia trebuie să sublinieze că, din cercetările sale, în conștiința umană poate intra, și prin conștiința umană este posibil să se înțeleagă, ceea ce trăiește în om, care, aș putea spune numai pare că se diluează așa încât încât iese la vedere ca viață a noastră obișnuită a reprezentărilor, dar care conform cu realitatea ei este sfera interioară de creștere a existenței noastre. Și pentru că omul pe de altă parte în viața de reprezentare, aș spune, își pierde ponderabilitatea și cade într-un curent subteran anxios al acestei vieți sufletești, el poate asimila rezultatele antroposofiei spiritual-științifice despre viața de reprezentare și poate această viață a ideilor să o întărească pe calea cunoașterii. Antroposofia nu oferă dezlegarea acestei enigme a sufletului prin prezentarea unei teorii, ci prezentând omului un rezultat pe care el îl poate înțelege întru totul cu rațiunea omenească sănătoasă, și care apoi – ca dând greutate

– apare în viața sa de reprezentare pentru conștiința sa, pentru viața sa sufletească, astfel încât în starea sufletească, în dispoziția sufletească, se poate revărsa dezleagând enigmaticele, ceea ce antroposofia poate afirma, aparent ca simplă cunoaștere, despre viața de reprezentare.

Putem vedea atunci, pe de o parte, cum omul este o ființă configurată, cum apare el ca un întreg într-o formă definită, cum organele sale individuale sunt formate din spirit, și cum noi reprezentările noastre care sunt doar în imagini – ca să putem fi ființe libere, ca să nu fim siliți ca prin aceste forțe interioare numai să acționăm, ci să ne putem dăruia imaginilor în oglindă liberă –, ni le dezvoltăm până la ceva configurat plastic. Ceea ce este aici am explicat la începutul anilor nouăzeci ai secolului trecut, în cartea mea *Filosofia libertății*, arătând că omul este o ființă liberă tocmai prin faptul că poate trăi în gândurile pure, care pentru conștiința sa nu sunt legate de vreo realitate exterioară, că în aceste gânduri pure el își poate forma impulsurile sale morale. Față de imaginea în oglindă omul se află într-o astfel de poziție încât trebuie să facă ceva el însuși pentru ca imaginea în oglindă să se schimbe; imaginile în oglindă nu îl determină cauzal. Omul nu ar fi niciodată liber dacă ar fi condiționat în conștiința sa obișnuită de o realitate. În conștiința sa obișnuită, reprezentările trăiesc ca imagini, deci el nu este determinat de ele, la fel cum nu este determinat de imaginile în oglindă – el este liber. Pentru ca el să poată fi liber, trebuie să-și ridice viața sa afară din de ceea ce îl străbate plastic ca forță de creștere, ca trup de creștere, s-ar putea spune,

ca trup al forțelor formatoare.* Dar pentru această viață în libertate omul trebuie să plătească prețul de a avea în viața sa suflească tocmai curentul subteran anxios care a fost caracterizat; așa încât, omul trebuie, în conștiința sa obișnuită, să ajungă să trăiască pe deplin sentimentul său de libertate, dar trebuie de asemenea să fie capabil să contrapună, ca opus polar al acestei experiențe a libertății, ceea ce antroposofia poate da ca o consolidare a vieții de reprezentare în maniera indicată.

Dar dacă pătrundem mai departe pe această cale, pătrundem de la, aş putea spune, foarte diluata, simpla viață de reprezentare în imagini la ceea ce este realitatea adevărată, la ceea ce trăiește în om în mod formator. Nu este trupul fizic, nu sunt organele fizice, este o putere suprasensibilă, dar este acolo. Sesizăm ceva ce se află în afara trupului fizic și, pur și simplu urmând enigmele sufletului pe această parte, pătrundem în ceea ce are o realitate suprasensibilă în ființa umană, independentă de trupul fizic uman. Pătrundem până la ceea ce prin naștere sau prin concepție, ca trup fizic uman, este pregătit doar prin condițiile eredității, este prefigurat doar prin ceea ce există ca realitate naturală exterioară. Învățăm să cunoaștem cum, cu trăsăturile moștenite, care vin de la părinți sau străbuni, cu întregul trup care se formează în organismul matern, se unește venind din lumea spirituală ceea ce regăsim în viață atunci când fortificăm viața de reprezentare.

Ajungem, aş spune, la o parte a problemei nemuririi. Privim la ceea ce este nemuritor, la ceea ce este etern în natura umană, întrucât dintr-o lume spirituală intră prin concepție și naștere

* Ridicarea vieții de gândire din corporal la nivel sufletesc, care se produce la sfârșitul primei epoci de viață odată cu schimbarea dentiției (n.tr.)

în ceea ce este trup uman, și întrucât continuă să lucreze și în timpul vieții pământești ca forța formatoare plastică interioară, cu care ne unim prin fortificarea vieții noastre de gândire în modul indicat.

Astfel, antroposofia oferă perspectiva pe care, de exemplu, Franz Brentano a căutat-o. Brentano a început, de asemenea, cu o examinare a gândurilor, dar a lăsat gândurile așa cum sunt ele în conștiința obișnuită. El s-a limitat doar să includă ceea ce era prezent în conștiința obișnuită. Abia întărirea vieții de gândire prin meditație și concentrare conduce această viață a gândirii la forța plastică formatoare interioară și conduce realmente la calea care începe cu includerea gândului simplu de zi cu zi și se termină cu elementul spiritual-sufletesc al omului care a trăit înainte de naștere, înainte de concepție în însăși lumea spiritual-sufletească și care s-a unit cu forțele eredității, cu forțele fizice ale trupului uman.

Nu există altă dezlegare a enigmelor sufletului decât găsind în mod real această cale de la cele mai simple fenomene ale vieții de zi cu zi până la marile enigme ale existenței.

Până acum am arătat ce poate realiza omul în raport cu viața sa de gândire. Atunci el ajunge la ceea ce, ca să spunem așa, îl împinge configurator pe om în spațiu, ceea ce străbate plastic corporalitatea spațială a omului, ceea ce se desfășoară în formă, ceea ce din lumea spirituală, așa cum am arătat, coboară și curge în forma exterioară a omului, inclusiv în forma organelor sale interne. Aceasta este însă doar o latură a vieții umane, iar sufletescul participă întru totul și la cealaltă parte a vieții umane, dacă, așa cum prin meditație și concentrare putem dezvolta viața gândirii, pe de cealaltă parte, viața voinței o dezvoltăm nu așa încât să se poată spune în adevăratul sens că

o întărim, ci așa încât o facem mai plină de dăruire, devotament, mai spiritualizată.

Poate realiza acest lucru prin faptul că această viață a voinței într-un anumit sens o rupem de cotidianul ei. – Am prezentat multe exerciții – știința spirituală nu este mai ușoară decât cercetarea la observator astronomic sau în clinică – care ar trebui efectuate ani de zile, dar aş dori să menționez doar câteva pentru a indica principiul. Această rupere se poate face prin faptul că ceea ce funcționează ca voința în gândirea obișnuită – pentru că în gândire există întotdeauna o voință, gândurile sunt modelate prin voință, mentalul este doar o latură, în viața sufletească voința este întotdeauna întrețesută cu gândurile, iar gândurile cu voința –, că acest element al voinței care trăiește în gândire, îl rupem de cursul său obișnuit care se ține lipit de faptele fizice exterioare, prin faptul că, de exemplu, ne reprezentăm ceva în sens invers. Să spunem că, în timp ce suntem obișnuiți să ne reprezentăm o dramă de la primul la al cincilea act, să ne reprezentăm această dramă mergând înapoi de la ultimele evenimente până la început. Ne reprezentăm faptele exterioare desfășurându-se în sens invers. Putem, de exemplu, seara să ne reprezentăm viața obișnuită de peste zi mergând înapoi în așa fel încât să înaintăm de seara până dimineața în părți cât mai mici posibil, chiar și până la acel grad că urcarea unei scări ne-o reprezentăm ca mergând înapoi în jos, de la cea mai de sus treaptă la penultima și așa mai departe.

Prin faptul că suntem obișnuiți să ne conducem întotdeauna gândirea în același sens în care se desfășoară faptele exterioare, gândirea joacă de fapt un rol pasiv pentru noi în raport cu voința care se desfășoară în ea. Ea devine activă în interior, amestecată cu inițiativă interioară, atunci când o antrenăm prin exerciții

precum reprezentarea în sens invers, când o rupem de cursul faptelor exterioare, când o facem să nu mai depindă de faptele exterioare ci să se bizuie pe ea însăși. Căci dacă ceea ce realizăm în acest fel prin exerciții scrupuloase și energice, întărim printr-o observare de sine cu adevărat serioasă, prin faptul că observăm ceea ce facem noi ca om al voinței, așa ca și cum am sta lângă noi înșine și ne-am observa pas cu pas în desfășurarea voinței, sau chiar și când am trece la activitate, când am face exerciții de-a dreptul cu scopul de a ne pune ceva în gând și apoi să-l realizăm în mod exact cu o energie de fier, astfel încât trăim în întregime în elementul voinței – am vrut să indic ca principiu acele exerciții care rup voința nu doar de faptele exterioare, ci și de faptul de a fi legată de trupul însuși, care fac voința independentă, o spiritualizează –, atunci ajungem în acest fel realmente la o desfășurare a voinței astfel încât cu viața noastră sufletească, care acum desfășoară voința, să ne trăim pe noi înșine în afara corpului nostru. Este o experiență semnificativă. Dar numai prin aceasta vedem ce este voința. În viața obișnuită, voința este legată de organe. O vedem desfășurându-se în timp ce ne mișcăm membrele. Observăm doar prin viața noastră de gândire procesele, efectele voinței noastre. Vedem înăuntru în ea atunci când am detașat-o de corporalitate, când o trăim ca atare devenind complet una cu ea. Atunci ea este îmbibată de o înălțare a acelei puteri care altminteri este legată de organismul nostru fizic, îmbibată de forța iubirii. Și la o claritate transparentă, luminoasă se dezvoltă acel element plin de dăruire din viața sufletului pe care – aș spune întunecat, ca viață emoțională de voință – îl întâlnim în iubire.

Știu cât de puțini oameni vor astăzi să admită că iubirea este o putere de cunoaștere. În viața obișnuită nici nu este; dar când

este dezvoltată în așa fel încât voința nu mai este înrădăcinată în instincte, în porniri, în emoții, ci trăiește în sufletescul pur, separat de corporalitate, abia atunci această voință este cunoscută conform esenței ei, și atunci se arată a fi ceva cu totul diferit de ceea ce s-a arătat a fi elementul gândire. Elementul gândire, în fortificarea lui, s-a arătat ca fiind cel care formează în mod constructiv, care, așa spune, permite să decurgă organ din organ, care culminează în cele din urmă cu reproducerea umană. Elementul gândire se desfășoară ca lucrarea plastică, munca plastică care pornind din suflet lucrează în trupescul uman. Elementul voinței se desfășoară în corp în așa fel încât – dacă îl cunoaștem separat de trup putem vedea cum lucrează la trup –, nu formează trupul într-o formă plastică, ci ceea ce este format plastic este regresat, este dizolvat, pulverizat, făcut să se evapore. Elementul voință este acela care în mod constant – vă rog să nu mă înțelegeți greșit –, așa spune, arde, mistuie în flăcări din nou elementele formate ale omului, spiritual vorbind. Exprimarea este figurativă, dar semnifică ceva foarte important.

Viața omenească, așa cum se revarsă ea din suflet în trup, poate fi înțeleasă numai văzând-o pe de o parte ca acest element format plastic și pe de altă parte ca redizolvarea elementului plastic, ca ceea ce, așa spune, permite elementului plastic să ajungă în starea de pulverizat, dizolvat. Și întrucât tot ceea ce se desfășoară în om ca voință este atât de dizolvant, atomizator, topitor în corpul uman, acest element de tipul voinței este cel pe care îl trăim ca fiind cel care ne arată calea către cealaltă parte a vieții umane, care ne arată calea spre moarte.

Așa cum prin plastica gândirii învățăm să cunoaștem mai întâi elementul spiritual-plastic al sufletului uman, care se instalează în corpul fizic prin naștere sau concepție, tot așa

învățăm să cunoaștem cum elementul de tipul volitiv dizolvă corpul uman, dar în dizolvare – așa cum am spus, la figurat vorbind – permite ca din flacără să iasă spiritualitatea pură. Ajungem să cunoaștem plecarea sufletului din trup. În acest fel, învățăm să înțelegem moartea din scurgerea elementului voinței. Învățăm să înțelegem ce se întâmplă cu omul când moare, pentru că învățăm să înțelegem ce se întâmplă în om când în viața zilnică se produce o decizie volițională. Decizia volițională zilnică generează în trupul fizic – așa cum am spus, la figurat vorbind –, un fel de proces de ardere, dar din acest proces de ardere ia naștere ceea ce este viața noastră sufletească interioară. Ceea ce simțim lăuntric ca suflet nu ar putea fi acolo dacă am fi mereu doar un trup, dacă am fi mereu doar formați plastic. Ceea ce este plastic format trebuie să fie dezintegrat, să se risipească, iar din dezintegrarea a ceea ce este plastic, din procesul de distrugere neîncetată a trupescului, apare trăirea sufletescului. Și înțelegem plecarea sufletului uman din corpul fizic odată cu moartea, care, concentrat doar într-o clipă, reprezintă ceea ce se înfățișează neconținut sufletului în desfășurarea voinței către spiritualitate. Așa cum îmi trăiesc voința în momentul prezent, cum ea formează un fel de proces de ardere, un proces de dizolvare în corp, cum prin distrugere spiritualul prinde viață în trupul uman, tot așa învăț să cunosc cum odată cu cealaltă distrugere a trupului, în moarte, care nu este altceva decât efectul final al voinței ascunse în trup, cum atunci spiritualul se întoarce din nou în lumea spiritual-sufletească.

Aceasta este ceea ce din antroposofie conduce în mod viu în enigmele sufletului. Antroposofia nu vrea să fie o teorie; desigur, vrea să dea cunoaștere, dar nu o cunoaștere teoretică;

ea vrea să dea o cunoaștere care este hrană pentru suflet. Și în acest fel ea poate pune experiențele individuale zilnice ale ființei sufletești înaintea ochiului spiritual, ea poate apoi trece de la aceste experiențe individuale la marile întrebări privind viața sufletească.

Permiteți-mi să intru într-un detaliu, astfel încât să puteți vedea pe ce se bazează ceea ce prin antroposofie trebuie să conducă în enigmele sufletului uman, permiteți-mi să dau câteva detalii privind memoria umană.

Dacă am ajuns să avem în noi viața de reprezentare fortificată așa cum am caracterizat-o și, pe de altă parte, am ajuns să cunoaștem și modul în care elementul plastic este continuu iarăși dezintegrat de viața voinței, atunci vedem și procesele sufletești interioare într-o claritate transparentă. Vedem cum omul se află față în față cu lumea exterioară, cum își primește impresiile din lumea exterioară, cum își formează apoi reprezentări, gânduri despre aceste impresii exterioare, cum după un timp – sau chiar după mult timp – aduce la suprafață din anumite substraturi aceste reprezentări ca amintiri, sau cum apar ele și de la sine ca reprezentări de memorie care ies singure la suprafață.

Deja în această ridicare la suprafață a reprezentărilor din memorie, se anunță o enigmă semnificativă a sufletului pentru cel ce vrea să privească imparțial viața sufletului uman, și se poate spune: Oamenii au vorbit într-un mod foarte ciudat despre ceea ce este de fapt esența memoriei. Și-au imaginat – și o mai fac și astăzi uneori: Ei bine, omul primește impresii prin percepțiile sale, ele sunt preluate prin simțurile sale, apoi ele continuă prin sistemul său nervos, omul le reformează prin reprezentare. Apoi aceste reprezentări se cufundă o dată în

anumite substraturi ale vieții sale sufletești și vin din nou sus când sunt amintite. Acum, nici un om care gândește imparțial nu-și poate forma un gând clar despre modul în care aceste idei, atunci când nu le avem în conștiință, ar trebui să se plimbe pe acolo în substraturile necunoscute ale vieții sufletești, pentru ca apoi să vină din nou după voia lor, atunci când ele fie sunt necesare imediat, fie vor să se sprijine pe ceva care intervine ca o nouă percepție, ca o nouă impresie a lumii exterioare.

Aici antroposofia trece la observarea reală, conformă cu adevărul a chiar vieții sufletești umane. Cunoscând viața fortificată a reprezentărilor și viața spiritualizată a voinței, ea pătrunde cu privirea întregul proces care se desfășoară de la percepția lucrului exterior, continuă prin formarea reprezentărilor, prin formarea memoriei, până la reapariția reprezentărilor amintite. Prin faptul că cercetarea antroposofică printr-o astfel de instruire a vieții de reprezentare și de voință, își croiește drum până la puterile cognitive, așa cum am arătat, întregul proces suflesc și trupesc și modul în care aceste două procese interacționează, se transformă în așa fel încât – dacă pot face această comparație –, ceea ce am în fața mea ca ceva complet întunecat și opac, se transformă fiind iluminat, devenind brusc transparent. Întregul proces al sufletului omenesc devine transparent prin această viață de reprezentare fortificată și viață spiritualizată a voinței.

Și ce vedem acum în legătură cu ceea ce am indicat? Vedem cum impresiile exterioare ale simțurilor se extind până foarte departe, cum întregul proces se desfășoară mai amplu și cum realmente ceea ce am descris ca element formator, plastic al vieții fortificate a gândirii acționează în procesul obișnuit al percepției ca o continuare, ca o extensie. Eu percep în exterior,

dar lucrează în mine nu doar gândurile abstracte pe care le am în conștiința obișnuită, ci acel lucru care numai prin știința spirituală a fost cercetat și aprofundat, acesta lucrează continuu; această plastică în reprezentări lucrează până în adâncurile sufletului și trupului uman. Și atunci, când acest lucru s-a petrecut, când gândirea a avut un efect formator în substraturile sufletului și în substraturile trupului, atunci omul trece la altceva. Acolo o hotărâre volițională este activă, acolo voința este la lucru, dar acolo este prezentă voința spiritualizată. În acea viață a omului care este legată de creierul exterior, se desfășoară această voință; ea, prin dizolvarea elementului plastic al creierului, dezintegrează pentru conștiința obișnuită ceea ce impresia a construit, astfel încât să avem o suprafață exterioară a creierului, dacă pot să mă exprim așa în mare, răspândită peste substraturi, unde plastica continuă să lucreze.

Să presupunem acum că îmi amintesc ceva în mod intenționat, atunci aceasta se petrece în așa fel încât plecând de la o anumită serie de reprezentări desfășor această voință. Desfășurarea voinței este în schimb legată de o dezintegrare, așa încât acum nu pătrund din nou impresiile exterioare; faptul că acestea nu vin, este asigurat de desfășurarea voinței, care este o dezintegrare. Și această dezintegrare permite ca ceea ce este în substraturi la ridicarea în aducerea aminte intenționată, să vină sus ca element plastic al omului. Atunci când reprezentările se ridică spontan, se întâmplă invers. Este prezentă o impresie exterioară care se plăsmuiește într-un gând. Gândul este activ plastic. Se întipărește în creier. Această modelare plastică este asemănătoare cu acea modelare plastică care a format cândva în substraturi ceea ce poate trăi într-o anumită formă în

substraturi. Aceasta trăiește în modelarea plastică pe care gândul a format-o acum.

Vedeți dumneavoastră, în acest fel viața sufletească devine transparentă, învățăm să o cunoaștem în conlucrarea cu viața trupului, în conlucrarea spiritualului cu trupescul și cu sufletescul, învățăm să o cunoaștem în edificarea sa plastică interioară, în stingerea sa, consumarea sa continuă prin ardere prin elementul volitiv. Și învățând să înțelegem fiecare moment al vieții, învățăm să înțelegem în acești curenți ale vieții care sunt marile întrebări vitale. Învățăm să cunoaștem din gândire ceea ce prin naștere intră în viața fizică pământească, învățăm să cunoaștem din voință ceea ce prin moartea omului pleacă în lumea spirituală.

Astfel, rezultatele cercetării antroposofice apar ca ceva care pătrunde de la detaliile vieții până la complexitatea ființei sufletești umane plină de mister.

În acest fel, cunoscând cum chiar și în memoria obișnuită gândirea lucrează plastic, ca atunci când ceva se formează în trup, aflăm și cum ceea ce nu este încă în trup, dar se unește cu trupul prin naștere și concepție, intervine plastic în trup. Ajungem să cunoaștem elementul vital uman în această modelare plastică, pentru că ajungem să cunoaștem elementul plastic particular care apare deja în formarea memoriei.

Antroposofia vrea să privească enigmele sufletului într-un mod viu! Aceasta ar trebui să fie înțeleasă ca fiind esența cercetării antroposofice: că ea rămâne pretutindeni la scrupulozitatea științifică pe care am fost instruiți să o avem astăzi prin marile, impunătoarele progrese ale științelor naturale exterioare, dar că ea, rămânând la acest nivel de scrupulozitate, în același timp transcende ceea ce poate oferi

simpla observație exterioară, simplul experiment exterior, că ea merge mai departe de la facultățile care, tocmai prin existența lor specifică, fac din sufletul omenesc o ființă enigmatică pentru omul însuși, că ea prin instruirea și dezvoltarea acestor facultăți conduce la faptul că aceste enigme ale sufletului sunt dezlegate nu teoretic, ci practic.

Nu trebuie să ne temem că cel care privește din punctul de vedere al unei astfel de așa-zise dezlegări a enigmelor sufletului, ar putea prezenta cumva într-o zi ca fiind un ceva încheiat, ca o cunoaștere încheiată, acele lucruri care dezleagă enigmatul sufletului, astfel încât atunci sufletul ar putea cădea în indolență, în nepăsare față de propria viață. Nu, sufletul ne adresează în fiecare moment al vieții acele enigme pe care le-am menționat astăzi ca enigme vii ale sufletului, ca enigme trăite, și în fiecare moment al vieții avem din nou nevoie de rezultatele cercetării spirituale, care acționează echilibrator asupra a ceea ce se ridică atât de enigmatic din adâncurile întunecate ale sufletului. Ceea ce am numit anxiosul, irascibilul curentul subteran al vieții sufletești umane, nu este altceva decât chemarea lăuntrică a sufletului omenesc de a nu se considera ca fiind de la sine înțeles, ci de a se considera pe sine însuși în plină experiență neîncetată în acest mod, că acest suflet uman este în permanență o enigmă pentru sine, că are nevoie în permanență de dezlegarea acestei enigme. Și o astfel de dezlegare continuă a enigmei sufletului este exact ceea ce cercetarea antroposofică ar dori să ofere, atât de legată de realitatea existenței încât se poate spune – dacă pot folosi o comparație banală –: Așa cum omul în viața sa fizică este o ființă care trebuie să se hrănească în mod constant, care nu se poate mulțumi cu o singură ingerare de hrană, pentru că el consumă această hrană, pentru că el unește

această hrană cu procesul său vital, tot așa este și cu ceea ce ne înfățișează prin antroposofie ca rezultat al enigmelor sufletului. Eficacitatea sa interioară intensă o pierdem dacă nu o avem mereu în vedere, dacă nu mergem mai departe în mod continuu. Pentru că în acest domeniu avem de-a face cu o realitate – așa ca și în cazul realității hrănirii –, nu cu o teorie care poate fi învățată și păstrată în memorie, și de aceea avem de-a face cu ceva care din antroposofie trebuie să intre în procesul continuu al vieții.

Și așa și este. Anume, omul va deveni conștient de următoarele, exact atunci când se ocupă cu rezultatele antroposofiei în privința propriilor sale enigme sufletești: Nu poți să înveți – oricât de ciudat ar suna, este un adevăr pe care oricine se ocupă cu antroposofia îl poate trăi, mai ales în ceea ce privește enigmele sufletului –, practic nu poți să înveți antroposofia; poți lăsa rezultatele ei să ți se înfățișeze, poți citi cărți, asculta conferințe; dar dacă nu experimentezi continuu ceea ce ai preluat în acest fel, dacă nu unești într-un proces continuu – la fel cum unești mereu substanțele fizice ale lumii exterioare cu procesele fizice trupești prin procesul nutriției și metabolismului – cu sufletul uman, cu procesul sufletească, cele ce sunt prezentate în antroposofie, atunci vei vedea că acestea își pierd semnificația lor pentru suflet, la fel cum substanța fizică își pierde semnificația sa pentru trupul fizic dacă nu este introdusă continuu în acest trup fizic. Și așa cum absența hranei fizice se manifestă trupește prin foame și sete, tot așa se exprimă într-o ființă anxioasă și morbid-irascibilă care din adâncul sufletului răzbate până sus, ceea ce vrea să fie înrâurit printr-o cunoaștere reală a semnificației spirituale a vieții de reprezentare și a vieții de voință. Și dacă omul este pătruns de

faptul că el în conștiința sa poate întreține mereu ca o hrană pentru sufletul său ceea ce îi dă cercetarea antroposofică, atunci găsește ceea ce are nevoie ca echilibru al vieții sale sufletești, ceea ce trebuie să simtă și să trăiască ca o dezlegare continuă și vie a enigmelor tot cotinue și vii ale sufletului.

Și tot mereu trebuie spus: Cu toate că abordând și cercetând ceea ce este descris în cărțile menționate, se poate porni pe calea cercetării antroposofice independente, antroposofia nu necesită ca fiecare om să poată verifica pe această cale ceea ce este prezentat în antroposofie. Chiar dacă nu faceți această cercetare, cu rațiunea omenească sănătoasă puteți constata dacă ceea ce iese la lumină în antroposofie este rezonabil sau nerezonabil. Omul poate cu rațiunea omenească sănătoasă, fără a deveni el însuși cercetător antroposofic, urmări ceea ce susține cercetătorul antroposofic. Dar în afară de această rațiune omenească sănătoasă, omul mai are încă ceva. La urma urmei, omul nici nu știe, dacă este un profan în domeniul fiziologic sau biologic, compoziția chimică a alimentelor sale; dar el testează ce sunt în mod real alimentele pentru om, mâncându-le, unind forțele cu forțele proceselor sale corporale. Astfel, ceea ce antroposofia îi oferă omului ca rezultate care arată cum dezleagă enigmele sufletești, omul poate uni cu viața sa sufletească și va descoperi că îl îndeustulează spiritual. Și ce sunt în fond enigmele sufletești pentru toți cei care participați la această discuție antroposofică? Enigmele sufletești, înțelese în caracterul lor viu lor, nu sunt altceva decât expresia foamei sufletesc-spirituale și a setei sufletesc-spirituale. Iar dezlegarea enigmelor sufletului nu este în fond nimic altceva decât asimilarea de adevărate conținuturi spirituale, adevărate entități spirituale care se unesc cu spiritul uman și cu viața

sufletească umană. Și astfel, aș spune, îndestularea spirituală, care trebuie repetată în mod constant, este dezlegarea enigmelor sufletului. Cu cât cineva înțelege mai viu procesul și cu cât mai mult își dă seama cum antroposofia vrea să ajungă în viața practică în fiecare punct, cum vrea să prindă rădăcini în lucrurile cele mai cotidiene și să ajungă până la marile enigme ale existenței, introducând omul în fundamentul divin-spiritual al existenței, conducându-l la nemuritorul său, cu atât mai mult va vedea că antroposofia nu poate fi o teorie, ci ceva ce poate fi întru totul simțit și trăit interior.

Din această perspectivă încearcă antroposofia să aibă un impact în cele mai diverse domenii practice ale vieții; din această perspectivă a încercat ea să modeleze ceea ce am prezentat adesea aici ca fiind fondarea școlii noastre Waldorf de către Emil Molt, așadar ceva ce se face într-un domeniu social practic.

Antroposofia, după cum puteți vedea, rezolvă enigmele sufletului adresându-se întregului om viu, omului cu trup, suflet și spirit. Prin aceasta ea depășește unilateralitatea acelei cunoașteri și vieții sufletești, care în mod necesar trebuia să apară odată cu rezultatele științelor naturale moderne, care sunt pe deplin recunoscute în domeniul lor și văzute ca un triumf și de către antroposofie.

Dar ar trebui să fim atenți la așa ceva – și oamenii ar obseva dacă antroposofia nu ar mai fi atât de greșit înțeleasă –, cum s-a întâmplat, de exemplu, în timpul verii trecute aici, la Stuttgart, la congresul antroposofic [30], unde Dr. von Heydebrand, pe baza pedagogiei Waldorf, într-o conferință care este disponibilă și tipărită [31], a expus tocmai unilateralitatea psihologiei experimentale pur exterioare. Nu pentru că ar trebui să

procedăm opozițional față de această psihologie experimentală – ea va putea fi apreciată în mod corect cu rezultatele sale, tocmai în domeniul său, dacă, pe de altă parte, ceea ce este atât de exterior explorat poate fi pătruns cu ceea ce poate fi obținut spiritual-sufletesc prin antroposofie. Căci prin antroposofie înțelegem ceea ce în trupesc-corporalul omului lucrează în mod spiritual-sufletesc, din lumile spiritual-sufletești. Dar prin aceasta pot și toate cercetările exterioare să fie însuflețite, poate fi însuflețită pedagogia, poate fi însuflețită medicina – și acest lucru a fost discutat aici în conferințele anterioare –, și poate fi însuflețită și viața socială.

Și aici aș vrea să mă refer la un exemplu frumos din conferința pe care Emil Leinhas a susținut-o la congresul menționat – care și ea este disponibilă aici în format tipărit [32] –, care arată ceea ce economia politică apărută din simple imitații ale metodelor științifice, nu poate efectua. Aici s-a făcut un început pentru o reală însănătoșire, redresare, care vine din spiritual-sufletesc, a vieții sociale. Și care este până la urmă motivul pentru aceasta?

Prin antroposofie putem vedea cum gândirea acționează formator. Ei bine, ea nu doar acționează formator în trupul uman ca sufletesc-spiritual, ci acționează tot formator dacă o putem introduce în viața socială umană în mod corect ca idealuri sociale, iar voința care este pătrunsă cu privirea în miezul ei, acționează în mod corect și în relațiile sociale. Pentru că prin ea, așa cum știm, trupul uman este dizolvat, adus la o anumită ardere, tot așa ceea ce este introdus corect în viața socială ca element volitiv pătruns cu înțelegerea, va recunoaște la momentul potrivit când o instituție este depășită ca utilitate și trebuie să dispară pentru ca roadele sale să poată reînvia într-

o nouă formă. Așa cum spiritual-sufletescul se înalță din dezintegrarea corporalului în modul descris, tot așa structurile superioare ale vieții sociale se ridică prin faptul că anumite instituții exterioare care sunt depășite dispar, că această dispariție lucrează împreună cu elementul plastic care construiește. Revărsarea în viața socială a ceea ce este pătruns prin înțelegerea antroposofică corectă a enigmelor sufletești umane, poate, așa spune, să rezolve și problema enigmelor sociale.

Prin aceasta, însă, omul ajunge – permiteți-mi să spun aceasta în încheiere –, omul ajunge să se înțeleagă pe sine în modul corect, să se umple cu forța interioară corectă, cu adevărata putere a său Eu real, care trăiește în sentimentul uman. Între viața de reprezentare și viața de voință, trăiește întotdeauna de neînțeles, întotdeauna incomprehensibilă, dar din acest motiv nu mai puțin simțibilă și trăibilă launtric, viața de sentiment a omului; și în această ființă afectivă, pentru cel care este capabili să privească viața așa cum am caracterizat-o astăzi în privința enigmelor sufletești, se dezvăluie Eul etern care trece prin repetate vieți pământești. Atunci știe să vadă împreună o viață de reprezentare plastic-formatoare și o viață spiritualizată a voinței, care dezintegrează.

Astfel, omul învață să înțeleagă la om, ceea ce a intrat în om prin naștere sau concepție, în așa fel încât să indice în primul rând înapoi la viețile pământești anterioare, până la starea în care, în toate timpurile primordiale, viața cosmică exterioară era atât de puțin separată de viața umană interioară, încât nu avea nevoie de vieți pământești repetate, ci de o viață spiritual-sufletească-naturală care mergea înainte continuu pentru a duce la progres. Omul învață să se uite la viața în repetate

rânduri pe Pământ, la viața spiritual-sufletească care se află între ele, învață să se privească în viitor până la o stare în care omul se va fi unit din nou cu spiritualul astfel încât încât viețile pământești repetate își vor pierde sensul – prin faptul că omul se înalță la spiritualizarea existenței sale, așa spune, se înalță cu un mod de a trăi care din doar ne-viu se străduiește spre spiritualitate.

Prin dezlegarea enigmelor sufletești, omul este condus la adevărata dezlegare a enigmelor lumii; omul se ridică la sufletul uman, la cosmos. Prin aceasta, însă, el dobândește cunoașterea vie, care, așa cum tocmai am arătat, este hrană spirituală. Prin aceasta, însă, devine o cunoaștere, așa cum vrea să fie oferită de antroposofie, un adevărat sprijin interior al sufletului în acel element în care viața vrea să devină vacilantă. Siguranța în viață, stabilitatea în viață, orientarea în viață, le găsim căutând îndestularea spirituală pe care ne-o oferă antroposofia. Ceea ce pe ascuns vrea să ne facă să jubilăm, în care însă am putea să ne pierdem pe noi, aceasta antroposofia ne-o aduce înapoi, transformând-o în sprijin interior, dând balanței noastre interioare un punct central. Și tot așa, în momentele dificile ale vieții, când adesea ne paște să ne scufundăm în nefericire, ne putem asigura un sprijin printr-o stitudine sufletească care este susținută launtric de conștiința deplină a spiritualității care umple ființa umană, atunci când devenim pe deplin conștienți că viața gândirii nu este una fără valoare, că ea își poate găsi realitatea în forța plastic-formatoare a lumii și a sufletului, și că voința este cea care aduce tot mereu înapoi în spirit ceea ce a format plastic forța sufletească. Acest lucru oferă sprijin în momentele dificile ale vieții, pune viața pe un teren ferm, conduce, de asemenea, în mod corect înspre sfârșitul vieții.

Și astfel, urmând cele spuse astăzi, ne putem aminti de cuvintele unui grec antic, înțelept presocratic, care, dintr-o cunoaștere presimțitoare, rostește cuvintele grele: „Când sufletul omenesc, eliberat de trup, se înalță în eterul liber, este un spirit nemuritor, eliberat de moarte.” [33]

Da, este posibil să dezlegăm enigmele sufletului prin știința reală. Putem ajunge la această convingere căutând să dezlegăm tainele vieții cotidiene a sufletului, cu ajutorul vederii spirituale reale. Se poate vedea o reflexie a nemuririi în evenimentele obișnuite ale vieții. Și cel care este capabil să judece în mod corect desfășurarea gândurilor individuale, a sentimentelor individuale, a vrerii individuale, vede deja nemuritorul în ele, și apoi privește în sus la nemurirea în sens cuprinzător, și ajunge prin aceasta la o înțelegere reală a eternului în natura umană, care este înrădăcinat în temeiul etern al existenței cosmosului, al dezvoltării lumii.

VI

SUPRASENSIBILUL ÎN OM ȘI ÎN LUME

Rotterdam, 1 noiembrie 1922

În primul rând, trebuie să-mi cer scuze că nu sunt capabil să prezint în limba acestei țări explicațiile care urmează în această seară. Așa că vă rog să le acceptați în limba cu care sunt obișnuit.

Ei bine, oricine este imparțial și oricine participă la viața prezentului cu o minte trează și, de asemenea, cu o inimă trează, simte că astăzi ne aflăm într-un timp care îi pune omului piedici aspre în cale. Vremurile au devenit dificile. Dar ar merge pe un drum greșit dacă ar crede că trebuie căutate cauzele dificultăților actuale ale timpului nostru numai în lumea exterioară. Ceea ce ne întâmpină în lumea exterioară – mai ales în măsura în care această lume exterioară este compusă din acțiunile oamenilor înșiși –, își are în cele din urmă rădăcinile în adâncul sufletului uman. Numai că omul nu vede întotdeauna cum puterea, încrederea, iscusința și mai ales privirea sa de ansamblu asupra vieții se diminuează și îi dispar dacă el nu își poate forma o concepție de viață din temeliile spiritual-sufletești ale ființei sale, care ea ca atare îi dă putere interioară.

După cum am spus, acest lucru omul nu și-l deslușește întotdeauna, mai ales pentru că nu știe cum însăși puterile fizice ale omului, pe care le folosim în lumea exterioară, depind în cele din urmă de ceea ce, ca viață sufletească, unduiește și străbate pe nesimțite întreaga noastră ființă umană. De aceea, cei cărora le pasă să ajungem în cercurile largi ale civilizației noastre actuale – pentru că nu este o chestiune de sfere restrânse

individuale – la o ascensiune care vine dintr-o inimă umană voioasă, plină de bucurie, trebuie să fie preocupați de reflectarea asupra vieții sufletului uman, să se întrebe cum, din adâncul ființei sale interioare pot crește forțe pentru muncă, forțe pentru a privi în jur în viață, forțe în general, pentru a putea merge pe căile vieții într-un mod corespunzător.

Și dacă vrem să luăm în considerare conflictul, care este de fapt inconștient pentru mulți oameni astăzi, el ne întâmpină în modul în care se prezintă contradicția, atât pentru capul nostru, dar mai presus de toate pentru inimile noastre, privind ceea ce putem câștiga în materie de cunoaștere, de impresii din modul științific de a vedea lumea care s-a dezvoltat de-a lungul mai multor secole.

Acest mod științific de a vedea lumea a sărbătorit triumfuri peste triumfuri, a transformat întreaga viață modernă. Tot ceea ce ne întâmpină astăzi în lumea exterioară, mai ales atunci când trăim în orașe, este rezultatul gândirii științifice de astăzi, așa cum s-a dezvoltat ea de-a lungul secolelor.

Dar acestei gândiri științifice i se opune o alta, aceea care reiese din nevoile pieptului uman, ba chiar ale întregii ființe umane, ca viziune morală, religioasă asupra lumii. Dacă ne uităm puțin înapoi în evoluția omenirii, trebuie să ne spunem: cu cât mergem mai mult înapoi în această evoluție a omenirii, cu atât mai mult găsim că în vremurile mai vechi și din ce în ce mai vechi, tot ceea ce credea că știe, omul a dedus dintr-o viziune morală, dintr-o viziune religioasă asupra lumii. Când privea în natură, credea că în spatele fenomenelor naturii percepea pretutindeni ființe spirituale călăuzind și ghidând. Când își ridica privirea spre stele, el credea că formarea stelelor, mișcarea stelelor este călăuzită și ghidată de ființe divin-

spirituale. Și când privea în propriul său suflet, în propria ființă în general, atunci se gândea în sinea lui că această ghidare și călăuzire divin-spirituală se continuă; el presupunea că, atunci când el însuși mișca doar și numai un braț, când mergea în viața de zi cu zi, ghizii divin-spirituali erau de fapt activi în el.

Omul din vechime nu avea propriu-zis o viziune asupra naturii atât de extinsă cum o avem noi astăzi. Acest lucru ne iese în față în mod evident în multe amănunte. Gândiți-vă, de exemplu, ce legătură strânsă exista între boală, chiar moarte, și ceea ce se numea păcat în timpurile străvechi. Se credea că omul se poate îmbolnăvi numai din motive morale. Se credea, mai ales în cele mai vechi timpuri, că moartea a fost impusă rasei umane ca urmare a unui păcat originar. Oriunde privea omul, nu vedea fenomene naturale în sensul nostru de astăzi, vedea domnia și lucrarea puterilor divin-spirituale, al căror domeniu în rasa umană era însăși viziunea morală asupra lumii, și spre care omul își îndrepta inima, spre care își îndrepta sufletul, când voia să se simtă în miezul ființei sale spiritual-etern, în sânul divinului lumii.

Omul nu avea nicio viziune asupra naturii pe lângă această viziune moral-religioasă asupra lumii. Și în prezent, omul nu mai are de fapt ca viziune morală, ca viziune religioasă asupra lumii, decât rămășițe a ceea ce s-a transmis până la el din cele mai vechi timpuri, în care exista doar o viziune moral-religioasă asupra lumii, fără o viziune asupra naturii.

Astăzi avem în față o viziune magnific dezvoltată asupra naturii și am inclus omul în această viziune asupra naturii; în special secolul al XIX-lea a învățat să gândească asupra modului în care omul este format din temelii naturale, cum s-a dezvoltat treptat din forme animale inferioare. Secolul al XIX-lea – și

într-un mod și mai desăvârșit începutul secolului al XX-lea –, a învățat să gândească la modul în care ceea ce purtăm în membrele noastre, capacitatea de a face față cerințelor vieții, este în esență consecința naturală a eredității. Timpurile moderne l-au plasat pe omul însuși în ordinea naturală. Peste tot vedem legi ale naturii pe care nu le putem gândi ca fiind legate de ceva moral.

Modul în care plantele cresc, modul în care electricitatea și magnetismul funcționează prin procesele naturale, modul în care are loc dezvoltarea animalelor și chiar modul în care se petrece dezvoltarea fizică a omului: în toate cele în care știința naturală a adus o asemenea claritate, gândurile morale nu pot fi introduse. Și chiar dacă omul poate avea bucuria sa din toată inima, satisfacția sa profundă și, într-o anumită privință, o dăruire de sine estetică față de natură, el nu poate avea abnegație religioasă față de ordinea cosmică, în special față de acea natură pe care știința i-o prezintă astăzi.

Și astfel omul modern a ajuns să vadă ca fiind numai în natură ceea ce este adevărat, ceea ce există, ceea ce are realitate. Cu toate acestea, în pieptul său se luptă să se ridice la suprafață dorința vie pentru o ordine morală a lumii, nevoia adânc simțită de a se conecta cu ceva care, ca suprasensibil, se află în opoziție cu tot ceea ce este sensibil în natură, se luptă nevoia de a putea simți religios față de puteri care nu pot vorbi oamenilor din legile naturii. Și din ce în ce mai mult acest om modern devine dezorientat cu privire la păstrarea vechilor tradiții dintr-o perspectivă morală, religioasă asupra lumii; din ce în ce mai mult el le găsește în contradicție cu ceea ce oferă concepția mai nouă despre natură. Astfel, omul modern stă rupt în două interior în timp ce privește lumea, care este în întregime

întrețesută cu legile naturale, care și-a luat începutul de la legile naturale, care, potrivit ipotezei sale, trebuie să-și aibă sfârșitul în conformitate cu legile naturale.

Și mai presus de aceasta se află aceea despre care el spune că abia ea îl face cu adevărat om; mai presus de aceasta este simțirea morală, mai presus de aceasta este devotamentul religios. Și omul stă acolo cuprins de teamă cu întrebarea privind enigma existenței sale: Sunt eu capabil să dau o realitate la ceea ce aduc la suprafață din simțul meu moral, din moment ce natura nu-i dă nicio realitate? Sunt eu capabil să-mi îndrept simțul meu religios către ceva înspre care să poată tinde în adevăr și onestitate, din moment ce acest simț nu se poate întoarce înspre ceea ce îl întâmpină doar ca lege naturală?

Astfel, acestui om îi apare ca și cum idealurile sale morale, sentimentele sale religioase încep din ce în ce mai mult să atârne ca lucruri abstracte într-un aer sufletesc, ca și cum ar fi osândite și ele să fie îngropate și pierdute fără urmă în Universul guvernat doar de legea naturală, când într-o zi Pământul își va găsi sfârșitul într-un fel de moarte termică.

În acest fel, omul din prezent este plasat într-o profundă dezbinare interioară. El nu devine întotdeauna conștient de această rupere în două, de acest conflict interior. Numai că devine conștient de altceva. El devine conștient că nu-și știe rostul, nu știe să-și găsească drumul în lumie, că nu are nici putere, nici bucurie să lucreze în lume. Și adesea, pentru a avea măcar un punct de sprijin pentru elementul său moral, pentru elementul său religios, el recurge la tot felul de viziuni vechi asupra lumii, la tot felul de viziuni vechi mistice sau, așa cum se spune, oculte, asupra lumii. El le repune pe tapet întrucât în

ceea ce îl înconjoară astăzi nu poate găsi o cunoaștere a suprasensibilului în om și în lume.

Cu toate acestea, este posibil să găsim acest suprasensibil în lume și în om. Și despre cum îl putem găsi, vrem să vorbim în seara aceasta.

Între ceea ce este pur moral și pur religios și ceea ce este natural și sensibil, simțim întotdeauna ceva care se află în mijloc, care ne întâmpină la omul însuși în timpul vieții sale. Altfel vedea omul acest lucru în vremurile anterioare, când omul privea lumea numai moral, numai religios, și altfel o vede astăzi. Dar cu toate acestea, astăzi este posibil să plaseze numai într-un mod unilateral în simpla ordine a naturii, ceea ce este așa în om.

Sunt trei lucruri la om care, aș putea spune, se balansează încoace și încolo, pendulează înainte și înapoi între ceea ce este simțit a fi suprasensibil și ceea ce este doar natural. S-ar putea să vi se pară ciudat că trebuie să evidențiez tocmai aceste trei fenomene în natura umană; dar veți vedea că tocmai ele sunt cele a căror transformare, a căror metamorfoză, ne va conduce la o considerare a cunoașterii și viziunilor suprasensibile asupra lumii.

Primul lucru pe care îl întâlnim la om, atunci când trebuie să treacă prin primele sale experiențe de viață ca copil foarte mic în lupta sa cu mediul, este că el din ființa sa, căreia încă nu i-a fost dată propria poziție în lume, se luptă pentru această poziție proprie: mersul vertical, statul în picioare.

Al doilea lucru la care omul se adaptează este să învețe să vorbească. Și numai din vorbire – oricine este capabil să observe fără prejudecăți această perioadă de viață a copilului știe acest lucru – se dezvoltă darul gândirii. Să te orientezi în lume, astfel încât să nu privești ca animalul în jos spre pământ, ci să privești

liber în spațiul cosmic spre stele, să poți să-ți transmiți propria ființă interioară semenilor prin limbaj, să primești în viața sufletului lumea sub formă de gânduri: acest lucru îl simțea o concepție mai veche despre lume ca ceva care într-un fel era aici jos, în sensibil, un dar al suprasensibilului pentru om. Legătura omului suprasensibil cu lumea suprasensibilă era simțită în timp ce se uitau la aceste trei particularități ale naturii umane. Faptul că omul este construit în așa fel încât din structura sa izvorăște mersul vertical, capacitatea de a privi spre întinderile cerului, era văzut de o viziune mai veche asupra lumii, care privea aspectele morale și religioase ale ordinii cosmice, ca un dar al puterilor divin-spirituale care lucrează în om. Și învățarea vorbirii era văzută cu atât mai mult ca un dar al acestor puteri divin-spirituale.

Niciodată în vremurile mai vechi ale dezvoltării umane nu a fost altfel decât că omul își spunea: Când gândurile au loc în ființa sa interioară, atunci în aceste gânduri trăiesc ființele spirituale angelice. – Abia în cursul Evului Mediu a început omul discuțiile dacă gândurile sale erau doar propria sa creație sau dacă în gândurile sale se exprimau puteri divin-spirituale înăuntrul organizației sale trupesti.

Astfel, în vremuri mai vechi, aceste trei daruri erau văzute ca ceva care vine în om din lumi suprasensibile și ființează și trăiește acolo. De aceea se pornea de la aceste trei daruri, care îi sunt date omului în timpul copilăriei sale, atunci când se voia să-l îndrepte în sus înspre puterile ordinii cosmice, religioase a lumii, pe omul care stă pe Pământ și trăiește pe Pământ și trebuie să-și îndeplinească munca pe Pământ.

Acum voi face abstracție de acele exerciții pe care o omenire mai veche le-a făcut, de exemplu, prin reglarea respirației,

pentru a dobândi în acest fel cunoașterea suprasensibilă pe lângă cunoașterea lumii exterioare. Vreau să privesc înapoi la vederi și practici ale omenirii aflate cu mult timp înainte în precreștinism, dar care nu sunt tocmai cele mai vechi, și care au fost legate în special de aceste trei particularități caracteristice ale naturii umane.

Aici vedem cum în Orient, unde în vremurile mai vechi exista o puternică năzuință spre cunoașterea divin-spiritualului, omul a dorit în primul rând să dezvolte ceea ce stă în puterea orientării sale, care constă în forța care, când este copil, îl conduce să devină o ființă verticală care privește în vastitatea lumii. – Priviți acele poziții, acele poziții ale corpului, pe care înțeleptul învățător oriental le prescrie discipolului său, pentru că el – adult fiind, el abordează într-un mod diferit ceea ce în copil devine orientarea mersului, orientarea poziției – vrea să-i dea posibilitatea de a lăsa divin-spiritualul să lucreze în corp. El își spunea: Când copilul învață ca de la poziția târât să meargă în picioare, atunci înăuntrul lucrează divin-spiritualul. Dacă discipolul înțeleptului oriental își încrucișează picioarele în poziție orizontală și își sprijină partea superioară a corpului pe picioarele încrucișate [postura lotus], atunci ia o postură diferită. Și atunci când el devine pe deplin conștient de această postură, atunci această lume spirituală-sufletească poate lucra în el, așa cum lucrează în copil astfel încât să-l stimuleze să meargă în poziție verticală. Și dacă omul, în loc să învețe să vorbească așa cum este cazul în lumea sensibilă, întoarce vorbirea spre interior, atunci el transformă acest dar divin într-o putere clarvăzătoare și clarsimțitoare, astfel încât el poate prin aceasta să-și aducă propriul suprasensibil în contact cu suprasensibilul lumii.

De aceea, în timpurile orientale mai vechi, de o anumită disciplină a respirației era legată rostirea recitativ-cântată a anumitor ziceri care erau numite mantrams, care nu erau rostite pentru a comunica cu alți oameni, ci erau, ca să spunem așa, întoarse în interior și străbăteau vibrând organismul uman, care tot ceea ce altfel în limbaj se îndreaptă spre exterior, ele îndreptau în interior astfel încât întregul organism uman să ia parte la forța, puterea acestor cuvinte mantrice. Și ceea ce, ca un dar de la suprasensibil, care i-a fost dat lui, copilul toarnă în vorbirea prin care comunică cu oamenii, discipolul înțeleptului oriental turna în propriul său corp. La el cuvintele nu doar vibrau spre exterior astfel încât să poată comunica cu alt om, ci la el cuvintele vibrau în jos în plămâni, vibrau mai departe în sânge, vibrau în sânge cu împingerea respirației sus în creier. Și așa cum cel care ascultă vorbirea noastră simte din cuvinte bătaia sufletului nostru, simțirea sufletului nostru, tot așa înțeleptul oriental, din ceea ce vibra ca cuvânt în trupul său, din această trăire suprasensibilă a cuvântului mantric, simțea suprasensibilul lumii.

Și dacă copilul din vorbire dezvoltă gândirea, acest înțelept oriental dezvolta ca a treia etapă – prin perceperea suprasensibilului prin cuvântul mantric, prin zicerea mantrică –, nu o gândire care era numai în el. Căci așa cum în limbajul obișnuit sufletul nostru vibrează către celălalt om, tot așa vibra în el lumea în cuvântul interior pe care el îl trăia. Și ceea ce îi vorbea era în acest caz nu un alt om, nu erau gânduri omenești; ceea ce îi vorbea erau gândurile cosmice, era spiritul, suprasensibilul lumii, care se revărsa în propriul său organism ca un suprasensibil.

În acest fel căuta omul în vremurile străvechi să aducă suprasensibilul omului în relație cu suprasensibilul lumii. Și tot ceea ce a ajuns până la noi ca viziune religioasă asupra lumii, ca viziune morală asupra lumii, care trăiește în tradiție, provine dintr-o astfel de legătură pe care omul a stabilit-o cândva între suprasensibilul său și suprasensibilul lumii.

Omul, pentru o anumită epocă, a ieșit din această trăire a divin-spiritualului în lume. Învățătorii care-și căutau drumul în părțile suprasensibile ale lumii au devenit din ce în ce mai rari; și oamenii care aveau nevoie de astfel de învățători și care doreau să asculte ce aveau de spus acești învățători, pentru a-și extrage hrana sufletească din aceasta, au devenit din ce în ce mai rari. Căci pentru o vreme omul a parcurs o epocă în care tot ceea ce trebuia să se dezvolte în el, inclusiv să se dezvolte spiritual-sufletesc, trebuia să stea în cea mai strânsă legătură cu trupul său, cu trupul său fizic, cu natura sa sensibilă. Întrucât acel om din vechime care se simțea complet învăluit și protejat într-o ordine morală a lumii care nu se afla în el, dar care inunda lumea, care se simțea complet învăluit și protejat într-o lume divină care îi absorbea complet natura, acest om ca atare nu ar fi putut ajunge niciodată la libertate – la acea libertate care devine conștientă de propriul său Eu ca punct ferm de sprijin în interiorul omului; la acea libertate care acțiunea pe care o efectuează omul nu o deduce în mod direct din divin-spiritualul care lucrează înăuntrul omului și care acționează efectiv în om; la acea libertate care caută în omul însuși impulsul de a acționa.

La această conștiență a Eului, la această experiență a libertății trebuia să ajungă omenirea și a ajuns. Dar acum ne aflăm într-un punct de cotitură important în evoluția omenirii. Am pierdut vechea legătură cu divinul. Și nici aceia nu o pot

găsi, care, așa cum am arătat deja, vor să repună pe tapet în toate modurile posibile vechile căi, uitându-se la gnosticism, la ocultismul oriental, pentru a găsi consolare pentru ceea ce nu pot găsi din viziunea științifică a prezentului. Viziunea antroposofică despre care vorbesc aici este adesea calomniată ca fiind tot simpla reluare a vechiului gnosticism sau orientalism. Dar nu este așa. Această viziune asupra lumii susține punctul de vedere că din același mod riguros, precis de gândire pe care îl folosim astăzi în cunoașterea naturii, putem găsi calea spre suprasensibil, cu condiția să îl întărim și îl intensificăm în modul corect.

Desigur, și ceea ce tocmai am descris ca fiind treimea însușirilor particulare ale naturii umane, care ce în vremuri mai vechi erau privite ca daruri ale ordinii moral-divine a lumii, îi apare omului din prezent – asupra căruia viziunea științifică asupra lumii acționează cu o forță puternică și o autoritate convingătoare –, numai ca un dar natural, ca un dar sensibil. Și astfel, omul caută astăzi bineînțeles – și dintr-un anumit punct de vedere are dreptate să facă acest lucru – ca organizarea diferită a elementelor umane individuale să o deducă din structura particulară care rezultă din modul de viață al omului, care a crescut din modul de viață al animalității, și astfel să înțeleagă mersul în poziție verticală din condițiile pur naturale. Se caută înțelegerea vorbirii pe baza organizării naturale și pe baza legăturii pe care această organizare naturală a copilului o are cu oamenii în vârstă. Și se caută, de asemenea, să se înțeleagă gândirea însăși, faptul că nutrim gânduri, ca ceva legat de organizarea umană.

Cum să nu facă aceasta? La urma urmei, știința a arătat că gândurile oamenilor sunt foarte dependente de organizarea lor

naturală. Nu este nevoie decât să paralizăm această sau cea parte a creierului uman și o anumită parte a activității de gândire se poate pierde. Vedem peste tot cum chiar și prin utilizarea substanțelor otrăvitoare care să acționeze în trupul uman, activitatea intelectuală umană poate fi vătămată. Obiceiul de a privi totul din punct de vedere științific a plasat tocmai această treime – orientarea omului în univers, învățarea de a vorbi, învățarea de a gândi – tot într-un mod sensibil natural într-o ordine naturală sensibilă a lumii.

Acum, ceea ce omul devine inițial aici pentru acest Pământ prin nașterea sa, sau să spunem, prin concepția sa, se poate crede că provine – pentru că îl vedem apărând în exterior – dintr-o simplă ordine naturală. Pe de o parte, se poate privi așa, înspre înainte, după naștere, și se poate vedea în naștere și ereditate tot ceea ce ne străbate pulsând și dându-ne putere nouă oamenilor. Dar dacă te uiți înspre cealaltă parte, spre partea morții, atunci vezi clar, dacă ești măcar puțin imparțial, cum natura nu reprimește ceea ce suntem noi ca om, ci îl stinge precum se stinge flacăra lumânării. Așadar, omului modern îi apare ca și cum el însuși ar fi fost dăruit sieși de către natură prin viața embrionară și ereditate. Dar trebuie, de asemenea, să îi apară ca și cum nu se poate vedea pe sine în nici o continuare prin natură la sfârșitul vieții sale pământești, ca și cum natura nu ar fi în măsură să-i primească ființa umană, ci doar să o distrugă. De aceea, marea enigmă, care odată, pentru oamenii din cele mai vechi timpuri, anume când omul avea o viziune morală și religioasă asupra lumii, era enigma nașterii, a devenit enigma morții pentru o omenire ulterioară și încă pentru noi astăzi. Enigma faptului de a fi născut a devenit enigma nemuririi.

Căci în vremea când oamenii puteau să privească spre lumea divin-spirituală într-un mod moral și religios și erau capabili să relaționeze suprasensibilul omului cu suprasensibilul lumii, se punea întrebarea: Cum a coborât omul din lumile spirituale, în care obișnuia să trăiască, pe acest Pământ? Ceea ce se întâmpla în mod natural în viața embrionară, la naștere, era văzut doar ca expresia exterioară a acestei coborâri din lumile divin-spirituale în viața fizică pământească. Nașterea era marea enigmă. Ce are de înfăptuit omul aici pe Pământ? Aceasta se întrebau oamenii. Astăzi, omul privește spre cealaltă parte, spre partea morții, atunci când vrea să pună în discuție marea enigmă a adevăratei esențe a miezului cel mai lăuntric al umanității sale.

Mai putem privi încă și dintr-o altă parte aceeași enigmă. Da, se poate crede că din instinctele naturale care se nasc din sânge, din carne, din sistemul nervos, din întreaga organizare umană, printr-o anumită desăvârșire iau naștere impulsurile morale ale omului, și din existența unor astfel de impulsuri morale pot deriva și anumite sentimente religioase. Se poate, așadar, într-o anumită măsură, deduce provenirea moralei și provenirea sentimentelor religioase din ordinea sensibilă a naturii.

Dar nu se pune problema să vorbim despre răsplată pentru acte morale sau imorale. Acest lucru duce prea mult într-un teritoriu egoist. Totuși putem vorbi despre faptul că ceea ce înfăptuim din punct de vedere moral – dacă credem că ordinea sensibilă a naturii este cea atotcuprinzătoare – ar trebui să se stingă neputincios în lume. Se pune întrebarea: Cea mai mică manifestare a forței electrice are consecința sa specifică în Univers – aceasta este în conformitate cu viziunea științelor

naturale; ceea ce izvorăște din punct de vedere moral din noi nu ar trebui să aibă consecințe în Univers?

Ne uităm tot în această privință spre celălalt capăt. Putem la nevoie să privim impulsurile morale ca fiind impulsuri și instincte mai înalt dezvoltate, dar nu putem cunoaște semnificația impulsurilor morale pentru viitor dintr-o viziune pur natural-sensibilă asupra lumii.

O parte din oameni sunt astăzi foarte conștienți de aceste întrebări. Și oricine se confruntă în mod conștient cu aceste întrebări trebuie să se îndrepte către ceea ce se discută aici ca știință spirituală antroposofică. O mare parte a omenirii se confruntă cu aceste întrebări în mod inconștient, mai mult simțindu-le. Ei nu mai pot urma vechile tradiții religioase care le-au fost transmise, pentru că ei simt instinctiv că acest lucru trebuie să fi apărut din vechile cunoașteri. – Nu este vorba de ceea ce se vrea să fie persuadați oamenii să creadă astăzi! Toate crezurile religioase au izvorât din cunoașterea străveche, dintr-o astfel de legătură a suprasensibilului din om cu suprasensibilul din lume, așa cum tocmai v-am descris. Dar nu ne putem întoarce astăzi la acea cale veche. De atunci, omenirea a adoptat alte forme de dezvoltare. Altfel nu ar fi putut parcurge acea cale, așa spune acea epocă intermediară, în care a căpătat sentimentul conștienței de Eu, experiența libertății. Omenirea nu ar fi putut trăi în întregime în trupul fizic uman dacă nu ar fi fost organizată cu totul altfel în această epocă intermediară decât în acele timpuri mai vechi, în care au găsit încredere și recunoaștere aceia care, pe calea poziției corpului, a mantrelor și a gândurile lumii care li se revelau, au făcut cunoscut oamenilor modul în care sufletul uman, interiorul uman, este legat de suprasensibilul lumii, cum omul numai ca trup este o

ființă trecătoare, dar o ființă netrecătoare ca suflet, o ființă eternă.

Dacă omul de astăzi încearcă – și mulți o fac, aş putea spune în detrimentul cunoaşterii reale – să caute legătura suprasensibilului din natura sa cu suprasensibilul lumii în acelaşi mod ca, să spunem, adeptii lui Buddha, dacă, de exemplu, el ar dori prin incantarea mantrelor şi prin astfel de cuvinte active lăuntric, să caute gândurile lumii care să se reveleze în Logosul interior, dacă ar vrea prin toate acestea să ajungă la suprasensibil, atunci el, ca om de astăzi, care şi-a dezvoltat trupul fizic într-un mod complet diferit faţă de o omenirea mai veche, n-ar putea decât să-şi aducă trupul fizic uman în dezordine şi nu l-ar putea îndrepta către suprasensibil. Acel trup uman mai vechi, care putea fi pătruns cu exerciții în modul pe care l-am descris, nu avea încă acea fermitate, acea consistență interioară, din care ia naștere o puternică conștiință a Eului pământesc, o puternică experiență a libertății pământești. Organismul uman a devenit mai consistent. Dacă s-ar accepta astăzi o fiziologie mai precisă, precum cea dată de știința spirituală antroposofică de care este vorba aici, s-ar ști că în trupurile umane mai noi componentele solide, în special cele saline, se formează mai intens decât se formau în corpurile oamenilor antici, care puteau să facă astfel de exerciții pentru o cunoaștere mai înaltă, așa cum am descris. Prin urmare, omul de astăzi trebuie într-un alt mod să relaționeze, să pună în legătură propriul lui suprasensibil cu suprasensibilul lumii. Omul de astăzi trebuie să caute moralul, religiosul în ordinea cosmică într-un alt mod decât în vremurile mai vechi.

De aceea, știința spirituală, despre care vorbesc aici, caută să intre în lumea suprasensibilă din două părți: în primul rând din

partea gândirii, dar în al doilea rând și din partea voinței. Din partea gândirii, prin faptul că omul gândirea, care i-a adus servicii extraordinare în științele moderne în observare și studiul prin experimentare, o trăiește nu doar ca o oglindire a lumii exterioare, ci că învață să trăiască cu aceste gânduri în interiorul tainic al sufletului. Prin aceasta omul modern poate dezvolta o metodă spiritual-științifică, în mod similar cu modul în care omul antic a dezvoltat-o prin mantrele sale, numai că mantrele erau ceva mai senzorial, mai apropiate de fizic, pe când omul modern are ceva mai spiritual în simpla dezvoltare a gândurilor.

Am descris în detaliu lungul drum pe care trebuie să-l parcurgi pentru a ajunge în acest fel la o adevărată știință spirituală și, prin urmare, la o cunoaștere a lumilor suprasensibile, în cărțile mele, de exemplu în cartea *Cum se dobândesc cunoștințe despre lumile superioare?*, în a doua parte a *Științei oculte* și în alte cărți. Aici aș dori doar să indic pe scurt în principiu cum poate cineva – într-un mod complet adecvat organizației umane de astăzi – să devină cercetător spiritual.

Nu toată lumea are nevoie să devină un cercetător spiritual, dar unii oameni pot deveni. Totuși, într-un anumit grad, fiecare poate cel puțin să devină un vericator al acestei cercetări spirituale dacă practică ca exerciții ceea ce am descris în cărțile menționate. Dar oricine dorește astăzi să devină cercetător spiritual trebuie să devină nu prin incantarea senzorială ale mantrelor, ci printr-un exercițiu pur suprasensibil în gândire.

Ei bine, am ajuns la gânduri exacte astăzi. Când mă uit în lumile înstelate în astronomia exactă: acolo am ajuns la o gândire exactă în ceea ce ține de fizică și chimie; chiar ne

străduim pentru aceasta în cercetarea biologică, în studiul ființelor vii și ne simțim deosebit de mulțumiți atunci când putem explora lumea exterioară sensibilă în modul în care suntem obișnuiți să ne orientăm gândurile noastre atunci când rezolvăm probleme în matematică. De aceea s-a inventat vorba că există doar atâta știință reală a naturii, câtă matematica este conținută în știință [34]. Și din acest motiv se vorbește despre știința naturală exactă. Totul în observație și experimentare ar trebui să poată fi cuprins cu mintea în același mod în care cuprinzi cu mintea problemele atunci când rezolvi probleme matematice. Atunci se consideră „știință exactă”.

Știința spirituală antroposofică, avută în vedere aici, vorbește despre clarviziunea exactă. Dacă omul de știință naturală de astăzi cercetează lumea de astăzi într-un mod exact, cel care devine cercetător spiritual antroposofic face ceva la fel de exact, doar că într-un alt domeniu. El descoperă treptat că există forțe ascunse în suflet care nu sunt folosite în viața obișnuită și în știință. El descoperă treptat că este într-adevăr așa, că la copil, la copilul foarte mic, spiritual-suprasensibilul și fizic-sensibilul încă lucrează împreună neseperate, dar că apoi copilul oarecum revarsă în mersul vertical, în vorbire, în gândirea conform lumii sensibile exterioare, ceea ce înainte de aceasta trăiește în el configurat suprasensibil. Tot ceea ce curge în jos în sânge în cea mai de început perioadă a vieții omului, ceea ce vibrează în întregime în organe, toate acestea se revarsă spre exterior pe măsură ce omul se orientează în lumea exterioară; se revarsă spre exterior în limbaj, se revarsă spre exterior mai ales în gândire.

Dar o putem lua iarăși în sens invers. Discipolul oriental al înțeleptului oriental a căutat mai ales prin întoarcerea

limbajului să obțină ceea ce s-ar putea numi legătura suprasensibilului din om cu suprasensibilul lumii. Noi, cei mai noi, trebuie să întoarcem însuși gândirea spre interior. Trebuie să fim capabili să ne spunem cu toată seriozitatea: Am ajuns departe în observarea naturii exterioare. Avem în fața noastră gândurile exacte ale formelor stelelor și mișcărilor stelelor. Avem în fața noastră gândurile exacte ale efectelor electrice, magnetice, termice, sonore și luminoase. Privim în lume – gândurile exacte din interiorul nostru ne zugrăvesc această lume. Noi trebuie, ca cercetători spirituali, să fim capabili să ne punem acum în situația să ne întoarcem privirea de la toate gândurile care ne conduc spre stele, spre fenomenele electrice, magnetice ale căldurii. Așa cum înțelept antic și-a întors zicerea mantrică spre interior și prin aceasta s-a putut revela Logosului lumii, noi trebuie să fim capabili să întoarcem forța gândirii spre interior. Cu aceeași vigoare precum în exterior prin simțurile noastre – care sunt organizații corporale și vin în ajutorul nostru, astfel încât în simțuri să nu avem nevoie să ne folosim propria putere, puterea sufletului –, trebuie prin determinare, muncă asiduă și perseverență să ne înălțăm să facem gândirea atât de viguroasă în meditație încât gândurile noastre, deși sunt dezvoltate numai în interior, devin la fel de vii ca senzațiile senzoriale.

Gândiți-vă, când auziți sunete, vedeți culoarea, când senzațiile de căldură și frig străbat corpul dumneavoastră, cât de viu este totul, ce efect intens produce. Gândiți-vă cât de gri și abstracte sunt față de acestea gândurile pe care le rețineți din aceste experiențe ale lumii exterioare. Iar meditația constă în faptul că aceste gânduri – care doar se alătură lumii exterioare într-un mod gri și abstract, care se ivesc în noi prin faptul că ne

predăm pasiv observării senzoriale –, le intensificăm lăuntric așa încât ele devin exact ca efectele senzoriale. În acest fel, ne înălțăm la un nou mod de gândire. În timp ce gândirea pe care o avem în viața obișnuită și în știința obișnuită este așa încât ne simțim pasivi în ea, încât aceste gânduri sunt de fapt lipsite de putere, sunt doar imagini care zugrăvesc lumea exterioară, prin meditare poți ajunge să trăiești în lumea gândurilor, a gândirii, așa cum trăiești în forțele de creștere, cum trăiești în foame și sete, cum trăiești în buna stare trupească interioară – acesta este rezultatul meditației. Trebuie doar să înveți un lucru pentru a însufleți în interior în acest fel lumea gândirii: trebuie să înveți să țeși în gândire plin de iubire lăuntric.

Dacă vrei să devii un cercetător spiritual, trebuie să practici acest lucru cu la fel de multă dăruire precum, dacă vrei să devii fizician, trebuie să practici ani de zile în laboratorul fizic, precum trebuie ani de zile, dacă vrei să devii astronom, să practici la observator. Cu siguranță nu este mai ușor să devii un cercetător spiritual decât un astronom sau un fizician. Să verifice ceea ce spune cercetătorul spiritual poate oricine acorda măcar puțină atenție la ceea ce am descris în cartea *Cum se dobândesc cunoștințe despre lumile superioare?*. Dar, pe cât de puțin este necesar să devină un astronom fiecare om care încorporează rezultatele astronomiei în viziunea sa asupra lumii, la fel de puțin are nevoie fiecare om să devină un cercetător spiritual, pentru ca cercetarea spirituală să devină un element al civilizației noastre, al vieții noastre culturale. Dimpotrivă: acea relație de la om la om, care poate într-o zi să apară prin aceasta, și care de fapt într-un viitor nu foarte îndepărtat al omenirii trebuie să apară – dacă este ca declinul să nu devină tot mai puternic și mai puternic – acea conviețuire

socială om cu om, care va deveni necesară și, s-ar putea spune, este de fapt deja necesară astăzi, va fi în mod esențial însuflețită când va intra din nou în viața socială a oamenilor acea încredere prin care se știe: Cel care vorbește din adâncul sufletului său despre lumile spirituale, suprasensibile, pentru că s-a ridicat la ele ca cercetător spiritual, este vrednic de încredere.

Acolo unde, în acest fel, sufletele pot fi intime unele cu altele, încât intimitățile lumii suprasensibile să fie împărtășite în ființa suprasensibilă a omului, într-o astfel de ordine socială vor trăi acele forțe care numai ele pot întări din nou viața noastră socială. De aceea, este complet nefondat, și izvorăște de fapt doar din egoismul uman, să spui: Nu ader la rezultatele cercetărilor antroposofice asupra suprasensibilului atâta timp cât nu văd lucrurile eu însumi. – Orice om este astfel constituit încât este predispus la adevăr și nu la neadevăr. Nu toată lumea poate explora lumea supranaturală, la fel cum nu toată lumea poate picta o pictură. Dar așa cum orice om poate înțelege o imagine care a fost pictată artistic, tot așa orice om – pentru că el ca întreg, ca ființă umană deplină, este predispus la adevăr – , poate și să recunoască, nu prin credință oarbă, ci pe baza experienței interioare, adevărul științei spirituale așa cum este ea înțeleasă aici. Această știință spirituală în sine nu poate fi dobândită decât prin faptul că meditând, concentrându-te în însăși viața gândirii, înaintezi în acest fel de la gândirea abstractă obișnuită la gândirea în imagini, plastică, la o astfel de gândire care este vie lăuntric. În această gândire trăiesc, la rândul lor, gândurile cosmice. În această gândire omul nu se mai simte ca și cum ar fi închis în trupul său, în această gândire el se simte pe prima treaptă în ceea ce privește intrarea sa în lumea suprasensibilă.

Omul mai vechi pornea de la ceva mai senzorial, de la cuvinte întoarse spre interior. Omul mai nou trebuie să pornească de la ceva mai spiritual, de la însuși gândul întors spre interior, și prin aceasta el își găsește legătura cu suprasensibilul lumii, și poate vorbi din nou despre acest suprasensibil al lumii. Căci acestea nu rămân cuvinte goale, care îi rezultă atunci când în acest fel, prin gândirea însuflețită lăuntric, intră în suprasensibilul lumii și cu suprasensibilul din propria ființă interioară trăiește acest suprasensibil al lumii. Așa cum în lumea exterioară sensibilă suntem înconjurați de multe forme de plante, de forme de animale, așa cum suntem înconjurați de ceea ce strălucește asupra noastră din stele, tot așa lumea simțurilor într-un fel se stinge în fața percepției spirituale care rezultă din gândirea plastică, și se deschide o lume spirituală. Nu mai vezi Soarele în strălucirea sa fizică, vezi o sumă de ființe spirituale a căror imagine fizică este Soarele fizic. Pătrunzi prin Soarele care apare fizic, la ființa solară spirituală. Și în același fel, pătrunzi prin Luna care apare fizic, la ființele spirituale lunare. Ajungi să cunoști cum aceste ființe spirituale lunare conduc sufletul uman din lumile spiritual-sufletești, prin naștere, aici în viața pământească, unde primește trupul de la mamă și de la tată. Ajungi să cunoști cum în ființa solară spirituală se află acele forțe care, pe de altă parte, îl conduc pe om prin moarte, și învățăm să cunoaștem cursul sufletului uman pornind din lumile suprasensibile.

În această cunoaștere pătrunzi mai adânc, desigur, prin faptul că acum voința nu o dezvoltă prin poziții ale corpului, așa cum făceau vechii orientali, ci că voința o dezvoltă într-un mod similar cu modul în care ai dezvoltat gândirea într-o clarviziune exactă, așa cum v-am descris. Era de asemenea o formare a

voinței atunci când omul își suprima orientarea exterioară, își încrucișa picioarele și se așeza pe ele, pentru ca într-o poziție diferită a corpului uman să obțină o percepție a altor curenți ai lumii prin ființa umană și astfel a suprasensibilului. Omul modern nu poate realiza acest lucru. Organismul său s-a schimbat. Omul modern trebuie să meargă pe voința însăși. Ceea ce orientalul antic a dezvoltat, aș putea spune, printr-un mod mai fizic prin posturile corporale – el a poziționat și corpul către est, către vest, către sud – toate acestea ar fi șarlatanie pentru omul modern. Omul modern trebuie să-și ia în mod direct voința în propriile mâini. Și găsiți în *Cum se dobândesc cunoștințe despre lumile superioare?* și în *Știința ocultă* un număr întreg de exerciții de autodepășire, autoeducare și mai ales pentru cultura voinței. Aș dori să menționez doar câteva.

Când omul, de exemplu, – în timp ce el este altfel obișnuit să urmărească cu gândirea sa procesele sensibile exterioare numai de la înapoi spre înainte –, el își inversează direcția gândirii, de exemplu seara își reprezintă ceea ce a trăit la urmă, apoi ceea ce a trăit mai devreme în cursul zilei, și astfel înapoi până dimineața, când el așadar înfățișează înaintea sufletului său oarecum ordinea naturii în succesiune inversă, atunci el cu gândirea sa – care altfel rămâne lipită de cursul naturii –, care merge de la mai devreme la mai târziu, se rupe de acest curs al naturii. El gândește în direcția opusă cursului naturii. Prin aceasta se întărește voința care se află în gândire. Acest lucru este valabil mai ales atunci când intri în lucruri mici și detalii. Reprezentați-vă, de exemplu: Am urcat scările astăzi; îmi reprezint că sunt nu pe cea mai de jos treaptă, ci pe treapta cea mai de sus și merg așa înapoi, îmi reprezint întreaga urcare ca pe o coborâre, mă rup de ceea ce a fost experiență reală, mi-o

reprezintă în sens invers. În acest fel îmi fortific voința care se află în gândire. Pot, de asemenea, să-mi întăresc această voință luându-mi educația de sine în propriile mâini, de exemplu, spunându-mi: Am cutare sau cutare obicei în viață în privința unui lucru; Îl voi schimba – peste trei ani va trebui să am un obicei complet diferit. Și astfel există sute și mii de exerciții care sunt în mod direct exerciții de voință, care vizează direct o schimbare a voinței, astfel încât voința să se rupă de ceea ce îi este impus prin corporalitate.

Prin aceasta, omul modern parcurge în felul său ceva similar cu ceea ce a parcurs omul antic prin poziția corpului său. Căci la aceste exerciții vechi nu ne putem întoarce din motivele pe care le-am menționat. Prin aceasta, însă, omul modern ajunge să intre din ce în ce mai mult într-o relație directă între suprasensibilul său și suprasensibilul lumii.

Ce vreau să spun prin aceasta poate fi clarificat printr-o parabolă. Ochiul uman, de exemplu – prin ce este el de fapt organul nostru vizual? Ei bine, puteți vedea la cataractă, care este o întărire a cristalinului sau a corpului vitros, cum ochiul nu mai poate servi pentru a vedea, atunci când materialul pune stăpânire în ochi. Ochiul însuși trebuie să fie absolut transparent în anumite părți ale organelor sale dacă este să servească vederii. Trebuie să fie, ca să spunem așa, altruist, atunci el servește omului. Astfel, atunci când ne fortificăm voința în modul pe care tocmai l-am descris, corpul nostru devine organ senzorial spiritual-sufletesc – dacă pot folosi paradoxul; corpul nostru nu mai este – în anumite momente de cunoaștere, desigur, nu în viața obișnuită – pătruns în mod sufletesc de porniri, instincte, poftă, care fac corpul nostru opac. El devine la fel de pur în ceea ce privește dorințele, instincte,

poftele, precum este ochiul transparent în ceea ce privește materialul. Și așa cum prin ochiul transparent omul vede lumea culorilor, tot așa prin corpul care a devenit lipsit de dorință și poftă – el nu este întotdeauna așa, dar poate fi reglat să fie așa în cazul celui care s-a antrenat în acest scop prin exercițiile din cărțile menționate – omul ajunge la vederea lumii spirituale, lumii suprasensibile, căreia el îi aparține ca ființă suprasensibilă a omului, acea ființă care este el în interiorul său.

În acest fel învățăm să cunoaștem ceea ce este cu adevărat suprasensibil în omul însuși. Odată ce am înțeles cum stau lucrurile cu omul atunci când și-a făcut trupul transparent în modul descris, când trăiește în lumea pur suprasensibilă, atunci am rezolvat enigma morții văzând, pentru că atunci contemplăm viață fără trup. Știi cum trăiești atunci când ai trecut prin poarta morții și ți-ai lepădat trupul. Știi cum este să trăiești în lume fără trup. În acest fel ajungi să-ți cunoști propriul suprasensibil uman. Și cunoscându-ți propriul suprasensibil uman, așa cum trece el prin poarta morții viu sufletește, înveți să-l cunoști ca ceva ce poate fi atunci primit de o lume suprasensibilă, așa cum la concepție a fost lăsat să plece din lumea suprasensibilă. Când, în felul acesta, prin gândul viu care se dobândește prin strădanie în meditație, ajungi să cunoști lumea spirituală solară din spatele Soarelui și lumea spirituală lunară din spatele Lunii, adică acele ființe spirituale care îl conduc pe om să intre în existența pământească, care îl conduc să iasă din existența pământească, atunci ajungi să cunoști suprasensibilul lumii. Și atunci știi cum, după moarte, sufletul nostru viu este primit de ființa vie a lumii, ființa vie a Universului, a Universului suprasensibil. Așa cum trupul nostru este primit de lumea simțurilor și este chemat la moarte, tot așa

sufletul omenesc este chemat la viață în veșnicie de acele ființe pe care le vedem în adevărata lor esență în suprasensibilul lumii.

Cursul pe care civilizația umană l-a luat în acest fel, îl recunoaștem apoi ca fiind unul care ne dă puterea ca în prezent încă o dată, pornind din natura noastră, într-un mod la fel de exact prin cultura voinței – care, precum problemele matematice, se desfășoară foarte precis în exerciții, prin exerciții în gândire, așa cum am descris, care duc la clarvederea e – să alipim ordinii naturale a lumii o moralitate, o religie.

De aceasta avem nevoie astăzi. Acest curs al dezvoltării umane este indicat, de asemenea, într-un mod grandios în poziția pe care o cunoaștere reală a spiritului o poate da Misteriului de pe Golgota în dezvoltarea omenirii.

Cum a fost – permiteți-mi în încheiere să indic acest lucru în câteva cuvinte –, cum a fost imediat după ce Misteriul de pe Golgota a avut loc pe Pământ, cu acei oameni care au fost primii adepți ai acestui Misteriu de pe Golgota? Ei s-au uitat la ceea ce li s-a relatat că s-a întâmplat pe Golgota. Ei s-au uitat la ceea ce a trăit Iisus din Nazaret și au simțit că în Iisus din Nazaret trăia ființa divin-spirituală Christos ca om.

Ei simțeau că această ființă divin-spirituală Christos coborâse la ei pe Pământ pentru a le aduce ceva de care ei aveau mare nevoie pe Pământ. Oare ce i-a determinat atunci pe acești primi creștini să accepte atât de necondiționat înțelepciunea Misteriului de pe Golgota? Ce i-a determinat a fost faptul că încă mai existau rămășițe ale acelor vechi viziuni care spuneau: Omul a coborât din lumile suprasensibile în existența pământească prin naștere. Când, în vremurile mai vechi, din contemplarea lor instinctivă și din ceea ce le spuneau inițiații

lor, învățătorii lor, oamenii încă știau foarte clar acest lucru, simțeau că era un ghid spiritual în lumile spirituale care îi conducea spre existența fizică pământească. Dar ei simțeau, întrucât știau că au coborât pe Pământ ca spirite, că ei vor trece și prin poarta morții. Și moartea nu avea nimic enigmatic, nicio spaimă pentru omenirea mai veche, tot așa – nu înțelegeți greșit comparația, nu este menită să fie disprețuitoare pentru om – cum animalul nu simte nicio enigmă a morții și nicio spaimă față de moarte.

Faptul că omul a învățat să aibă un sentiment față de moarte a venit abia în decursul timpului. Moartea a devenit o enigmă doar atunci când omul nu a mai avut enigma nașterii, când nu a mai privit în sus în lumile spiritual-sufletești din care coborâse, când în dezvoltarea omenirii a apărut structura interioară care a privit tot ceea ce avem în procesul nașterii ca ceva pur natural – atunci au început oameni să se confrunte cu enigma morții, atunci a venit adevărata groază de moarte.

Acest lucru nu a fost tălmăduit prin cunoștințe teoretice, dar a fost tălmăduit prin faptul că Misteriul de pe Golgota a avut loc pe Pământ. Oamenii știau din rămășițele vechii înțelepciuni că Christos care apăruse pe Pământ în omul Iisus din Nazaret era aceeași ființă care îi conducea pe oameni ca suflete să coboare din lumile spiritual-sufletești pe acest Pământ. Și primii creștini știau că Christos a coborât pe Pământ pentru a da oamenilor pe Pământ ceea ce îi conduce dincolo de enigma morții. De aici vedem legătura pe care chiar și Pavel încă o are între enigma morții și ceea ce s-a împlinit pe Golgota. Vedem că Paul le deslușește oamenilor că pot gândi dincolo de moarte ca suflete umane numai dacă pot privi la Cel Înviat, adică la Christos care biruiește moartea.

Acum, pe baza vechii înțelepciuni, primii creștini erau încă capabili – mai mult simțind decât discernând clar –, să-l înțeleagă pe Christos ca fiind cel care a coborât pe Pământ. Noua știință spirituală, despre care v-am vorbit în această seară, îi învață în schimb pe oameni să privească în lumile suprasensibile prin clarvedere exactă. Această cercetare spirituală antroposofică, prin faptul că îl conduce pe om la a vedea în afara trupului său – când acest trup a devenit transparent în modul descris și când omul trăiește experiența lumii în care trebuie să trăiască când a trecut prin poarta morții – poate a face cunoscut din nou nu numai omul Iisus din Nazaret, ci și pe divin-spiritualul Christos, care a coborât din lumile suprasensibile și poate îmbiba cu forța sa suprasensibilul din omul însuși. Din această îmbibare cu putere, din această forță pe care Cristos o desfășoară în om, după cuvintele lui Paul: „Nu eu, ci Christos în mine” [35], omul pământesc poate dobândi impulsul de a trece prin moarte ca suflet viu cu Christos, pentru a nu intra orb în acele lumi spirituale în care – așa cum am arătat – este primit de ființa solară, ci să intre în această lume spirituală văzând, grație luminii pe care Christos a adus-o pe Pământ.

În acest fel, o astfel de știință spirituală antroposofică poate asimila viața religioasă-creștină. În acest fel, viața religioasă-creștină va avea parte din nou de o aprofundare tocmai prin știința spirituală antroposofică. Ultimele secole ne-au adus măreția științelor naturale, pe care le vedem dezvoltându-se treptat – dar în așa fel încât în ceea ce se dezvoltă nu putem vedea nicio ordine morală a lumii; într-adevăr, cu cât natura ni se revelează mai fidel, cu atât mai puțin vedem ceva moral în ea. Dar așa cum nu ne putem dăruia acelui lucru care este legitatea

naturii, precum putem să ne dăruim unui divin, putem în schimb, aplicând gândirii metoda exactă pe care am învățat să o aplicăm în matematică și în științele naturii, să o înălțăm la gândirea plastică, la clarvederea exactă. Și aplicând metoda exactă voinței noastre, educându-ne pe noi înșine, făcând cele mai frumoase fapte pentru autoeducarea noastră, vom ajunge prin aceasta nu la o magie exterioară de genul șarlataniei, ci la o magie interioară, idealistă, și astfel vom lega din nou elementul moral cu cel natural, cu cel religios.

Și, în cele din urmă: Ce vrea această antroposofie despre care vorbesc? Vrea să umple abisul adânc care, cel puțin pentru omul modern, pentru toți oamenii care trăiesc experiența lumii în vreun fel, există inconștient între ordinea naturală amorală a lumii, pe de o parte, și ordinea morală religioasă, pe de altă parte, astfel încât, în viitor, în viața sa, în ceea ce natura și senzorialitatea îi dau prin trupul său, omul să aibă din nou suprasensibilul puternic, în care se revarsă morala cosmică, nu doar morala umană, în care se revarsă nu simpla ordine naturală, ci ordinea divină.

Și cu impulsurile cosmic-morale care devin impulsurile sale individuale, cu faptul că se pătrunde de starea de a fi conștient de Dumnezeu, pe care i-o dă privirea ascuțită spiritual, omul își va găsi drumul său în viitor și va soluționa acele întrebări și enigme importante, pe care le poate deja presimți astăzi, dacă se uită nu dormind, ci cu imparțialitate deplină, trează, la lumea din jurul său și la ceea ce poate trăi din prezent în viitor, în inima omului ca imbold, ca speranță.

VII

EDUCAȚIA RELIGIOASĂ ȘI MORALĂ ÎN LUMINA ANTROPOSOFIEI

Haga, 4 noiembrie 1922

Știința spirituală antroposofică, despre care am avut privilegiul să vorbesc aici la Haga marțea trecută și ieri seară [36] urmărește nu numai scopuri cognitive, nu numai scopul de a aprofunda omul din punct de vedere științific, moral și religios, ci urmărește în esență și scopuri practice. Și mi s-a cerut să vorbesc în această seară despre unul dintre aceste obiective practice, obiectivul educațional.

Prin faptul că această știință spirituală se străduiește înainte de toate să ajungă la o cunoaștere reală a ființei umane întregi, complete – a omului în raport cu ființa sa trupească, cu ființa sa sufletească, cu ființa sa spirituală –, ea poate, de asemenea, să faciliteze cunoașterea omului în viața practică, cunoașterea omului în privința tuturor vârstelor sale. Și pentru arta educației este necesară mai presus de toate cunoașterea omului în privința copilului însuși.

Problema educației este în esență o problemă a profesorului. O problemă a profesorului în sensul că se pune problema dacă profesorul, dacă educatorul, este capabil să dezlege în mod practic enigma omului în copil. Poate că ceea ce este cel mai vizibil în enigma acestui copil este sensul zicerii străvechi care a fost scrisă ca o maximă despre cunoașterea umană: în omul însuși se află dezlegarea enigmei lumii.

Mulți oameni au un fel de teamă că dacă s-ar arăta o soluție la enigma lumii, cunoașterea umană nu ar mai avea nimic de făcut. Dar dacă ești de părerea că pentru toate nenumăratele mistere pe care le deține Universul, omul însuși, ca să spunem așa, ca scop final al acestei evoluții a lumii, este soluția, atunci știi într-adevăr că trebuie să cauți dezlegarea enigmelor lumii în om, dar omul însuși necesită la rândul său, dacă vrei să-l cunoști, un efort incomensurabil, o muncă incomensurabilă pentru a obține o înțelegere profundă a ființei sale.

Dacă ai față de om atitudinea că în el într-un fel este ascuns ceva nemuritor, atunci ajungi să ai și față de copil acea reverență pe care trebuie să o ai ca profesor și educator dacă vrei să abordezi acest copil în modul corect.

Acum, în ceea ce privește cunoașterea omului vizavi de copil, mă voi strădui astăzi să las deoparte lămuririle pe care le-am adus în ultimele zile [37] cu privire la cunoașterea spiritului uman și a spiritului lumii. Voi încerca să îmbrac știința spirituală în cele mai populare forme posibile, astfel încât chiar și aceia dintre stimații ascultători care nu au fost prezenți în ultimele zile să poată urmări explicațiile.

Mai presus de toate, este vorba despre aceasta: Cel care își aprofundează viziunea asupra vieții prin ceea ce îi poate da o cunoaștere reală – nu abstractă – a sufletului uman și a spiritului uman, vede mai presus de toate lucrurile în viața omului mari puncte de cotitură; el vede că trebuie să împartă întreaga viață a omului în epoci de viață [38]. Nu se privesc întotdeauna aceste epoci ale vieții cu interesul potrivit și cu înțelegerea profundă cu care trebui de fapt să fie privite. Dar cine vrea să aibă o relație reală, profund umană ca educator, ca

profesor, cu copilul, trebuie să aibă o cunoaștere aprofundată tocmai a acestor epoci ale vieții.

Vedem la copil o astfel de epocă a vieții încheiată în jurul vârstei de șapte ani, când copilul primește a doua dentiție. Cel care este un cunoscător al omului privește această a doua dentiție doar ca simbol exterior al unei schimbări semnificative în aspectele trupești, precum și sufletești și spirituale ale copilului. Și cine știe cum să practice arta educației în mod corespunzător și profesional vede, de asemenea, o modificare a caracteristicilor sufletești și a facultăților spirituale ale copilului petrecându-se odată cu schimbarea dinților. Să ne gândim doar la faptul că în organismul uman, de asemenea și mai târziu în viață, există o circulație, un proces de conversie metabolică, că după opt sau nouă ani nu mai avem aceeași compoziție de substanțe, aceleași substanțe în noi pe care le aveam înainte. Când cugetăm la acest lucru, atunci trebuie totuși să ne spunem: Ceea ce se petrece în al șaptelea an de viață în schimbarea dinților este o dezvoltare puternică a forței pe care organismul nu o repetă mai târziu în viață și care, de asemenea, nu este ceva care se petrece dintr-o dată sau într-o perioadă scurtă de timp. Oricine are o viziune asupra dezvoltării organismului uman știe cum, în primii șapte ani de viață, totul este pregătit din cele mai intime procese ale metabolismului, care apoi, ca să spunem așa, se finalizează, își au punctul culminant final, în a doua dentiție.

Și vedem în ceea ce privește sufletul, cum odată cu această a doua dentiție, de exemplu, memoria, dar și imaginația, funcționează altfel – mai ales în privința naturii ei – decât funcționa înainte. Vedem cum anterior memoria s-a dezvoltat într-o mare măsură inconștient, ca ieșind din adâncurile ființei corporale a copilului, și cum mai târziu ea devine mai spirituală.

Aceste lucruri trebuie să le indicăm ca fiind subtile, pentru că ele cu greu se arată la o vedere de suprafață.

Dar ceea ce este deosebit de important pentru educator este faptul că, în primii ani de viață până la schimbarea dinților, copilul este complet dăruit lumii exterioare ca ființă imitatoare. Relația copilului cu lumea exterioară se bazează pe faptul că – nu spun aceasta pentru a exprima un paradox, ci pentru a exprima ceva foarte real – în primii șapte ani de viață, aproximativ în acești șapte ani de viață, copilul este aproape în întregime un organ senzorial, că percepe mediul nu numai cu ochii și urechile, ci că întregul său organism este dăruit mediului, în mod similar cu organele senzoriale în viața de mai târziu. Și așa cum în organele de simț sunt pregătite imaginile lucrurilor și proceselor exterioare, care apoi doar sunt reproduse în mod sufletesc în interior, tot așa este în cazul organismului copilului, că copilul, ca ființă imitatoare, tot ceea ce vede în afară vrea să imite în interior. Vrea să se dăruiască complet lumii exterioare. Vrea să imite în interiorul său tot ceea ce se prezintă în exterior. Copilul este în întregime un organ senzorial. Și dacă am privi în organismul copilului cu acel simț clarvăzător, cu acea clarvedere exactă despre care am vorbit în ultimele zile, am percepe cum, de exemplu, gustul, care pentru ființa umană adultă se desfășoară pe limbă și pe cerul gurii, la copil ajunge mult mai departe în organism. Deci, nu greșim când spunem: La sugar, de exemplu, este așa că el din punct de vedere al gustului, simte laptele matern cu întregul trupul.

Trebuie să intrăm în astfel de intimități ale vieții fizice umane dacă vrem cu adevărat să dobândim acea cunoaștere fină care este necesară pentru arta educației.

Și dacă ne uităm la modul în care copilul este într-un totu un imitator, atunci înțelegem, aș spune, la fiecare pas, în fiecare mișcare, cum copilul învață să vorbească. Se poate urmări literalmente cum copilul este indus ca ceea ce se manifestă ca sunet, el în interior să urmeze puțin câte puțin prin imitație, și să-și facă propria ființă interioară asemănătoare cu ceea ce este perceput în exterior. Și putem privi astfel în toate detaliile copilului și vom vedea pretutindeni cum copilul este în întregime un organ senzorial, în întregime imitator, în întregime dăruit lumii sensibile exterioare.

Putem în această privință să înțelegem copilul cu privire la anumite lucruri care nu trebuie să fie judecate ca la copilul mai mare sau cu atât mai mult ca la adult. Vreau să ilustrez acest lucru cu un exemplu. Un tată m-a întrebat odată – aceasta chiar s-a întâmplat în viață –: Ce să mă fac cu băiatul meu? A furat bani de la mama lui. – L-am întrebat pe tată: Câți ani are copilul? – Copilul nu avea încă șase ani. A trebuit să-i spun tatălui: Cine înțelege cu adevărat copilul, nu poate vorbi despre furt aici; copilul – așa cum sa dovedit în conversația cu tatăl – a văzut în fiecare zi cum mama a scos bani din sertar. Copilul este un imitator; a scos și el bani pentru că a văzut aceasta. Întreaga acțiune a constatat în imitație, întrucât copilul nu a avut niciun interes să obțină el însuși ceva din așa-numiții bani furați. A cumpărat dulciuri din ei și le-a împărțit altor copii. Astfel de exemple ar putea fi citate cu sutele.

Altfel ni se prezintă viața sufletească a copilului după schimbarea dinților. Atunci vedem cum copilul începe să nu mai fie așa că doar să se dăruiască impresiilor senzoriale, oarecum să trăiască complet în aceste impresii senzoriale și să se facă în interior asemănător cu ceea ce vede în afară. Copilul începe

acum să asculte ceea ce îl întâmpină ca reprezentări transmise în cuvinte. Dar are nevoie de ceea ce îl întâmpină în mediul său în așa fel încât să fie transmis de persoana umană. Prin urmare, putem spune: Până la schimbarea dentiției, copilul este o ființă imitatoare; de la schimbarea dentiției – și aceasta durează în esență până la maturitatea sexuală – el devine o ființă care acum se ia după mediul său nu ca imitator, ci ca adept, urmând ceea ce îl întâmpină prin reprezentările, ideile persoanelor din jurul său. Și profesorul și educatorul trebuie, mai presus de toate, să aibă grijă că ceea ce îi spune copilului realmente devine norma, ghidul pentru copil. Odată cu schimbarea dentiției, viața imitativă se transformă într-o viață în care copilul prin legitatea sa naturală dorește să urmeze autoritatea care se impune de la sine.

Toată instruirea și toată educația trebuie, pentru această a doua categorie de vârstă, de la schimbarea dentiției până la maturitatea sexuală, să fie orientată spre sentimentul autorității care se impune de la sine. La această vârstă, copilul învață să recunoască ca fiind adevărat ceea ce este adevărat, deoarece persoana autoritativă iubită îl prezintă ca fiind adevărat. Ceea ce este frumos, ceea ce este bun, este simțit cu simpatie de copil sau acceptat ca atare după model persoanei educaționale iubite, pe baza autorității acesteia. Și când vrem să-l învățăm ceva pe copilul aflat între al șaptelea și al paisprezecelea până la cincisprezece an, în așa fel încât să fie rodnic pentru copil de-a lungul întregii vieții, atunci trebuie să fim capabili să îmbrăcăm în acest element autoritativ tot ceea ce îl învățăm pe copil în acest timp.

Prea stimată asistență, nu se poate presupune că cineva care, ca mine ieri, a putut face trimitere la cartea sa *Filosofia libertății*

scrisă cu mai mult de treizeci de ani în urmă, ar dori să facă prea puternic trimitere la principiul autoritativ. Dar tocmai cel care iubește libertatea mai presus de orice, care vede în libertate legea de la sine înțeleasă a vieții sociale, trebuie să sublinieze dintr-o cunoaștere reală a omului că între al șaptelea și al paisprezecelea an este acel timp pentru copil în care el poate prospera numai și numai prin faptul că, așa cum ca o plantă cățărătoare numai agățându-se de ceva se poate sui, el se poate ridica și sui sprijinindu-se pe o personalitate pe care o percepe ca pe o autoritate de la sine înțeleasă. Astfel, putem spunem: în primii șapte ani de viață – toate aceste vârste sunt aproximativ așa –, copilul este o ființă senzorială imitatoare; în a doua perioadă de șapte ani de viață, de la schimbarea dentiției până la pubertate, copilul este o ființă ascultătoare a mediului său uman și dorește în mod natural să se vadă plasată sub autoritate.

Oricine care – așa cum face știința spirituală antroposofică – urmărește omul în dezvoltarea sa în trup, suflet și spirit, știe ce semnificație enormă are pentru viața ulterioară, poate chiar și pentru bătrânețe, dacă omul în perioada de viață indicată a fost în situația să simtă un respect deosebit, o venerație, chiar și numai pentru o perioadă scurtă de timp, de exemplu, când a fost în situația că pe când avea opt sau nouă ani, se vorbea adesea despre o persoană venerată din familie, și prin acele vorbe a absorbit cu adevărat ceva din adâncul respect pentru acea persoană. Și apoi se apropie ziua în care va fi să o vadă pentru prima dată, acea zi în care totul este îmbrăcat în sfială și reverență așteptând ca ușa să se deschidă pentru a vedea această persoană pentru prima dată: dacă știi ce efect are o astfel de experiență, atunci când sufletul și în ceea ce privește sentimentul față de autoritate este tot atât de complet dăruit

lumii exterioare, precum în primii ani ai copilăriei întregul om este dăruit ca ființă senzorială – atunci știi ce bine îi faci copilului la vârsta școlară dacă îi dai prilejul să trăiască de-a dreptul mult din acest profund respect pentru autoritatea de la sine înțeleasă.

La astfel de lucruri trebuie să ne uităm dacă vrem să devenim educatori sau profesori bazați pe cunoașterea omului. Atunci vom ține seama, mai presus de toate, că omul nu este numai un organism spațial, la care un membru al trupului său se află în interacțiune spațială cu un alt membru, ci că omul este, de asemenea, un organism temporal. Cunoașterea omului nu poate fi dobândită fără a fi orientată spre om ca organism temporal. Dacă luați orice membru al mâinii drepte, acesta se află în interacțiune cu fiecare alt membru al acestui organism spațial din ființa umană printr-o organizare interioară generală. Dar dacă te uiți la ceea ce este omul mai întâi în copilărie, apoi în copilăria de mai târziu, în adolescență și tinerețe, la maturitate, la vârsta mijlocie, apoi la bătrânețe – totul este din punct de vedere temporal într-o legătură intimă. Și cine, ca educator și profesor, privește numai la viața prezentă a copilului, la copilul de opt până la nouă ani, nu își îndeplinește în sensul deplin datoria sa. Numai cel care știe că ceea ce îi face copilului de șapte sau opt ani continuă să lucreze în organismul temporal, care este o unitate – formată din copil, omul de vârstă mijlocie, omul la bătrânețe –, și că ceea ce se aprinde în suflet în copilărie continuă să lucreze, dar se schimbă, se metamorfozează: numai cel care își poate forma o idee despre modul în care lucrurile se modifică, se transformă, poate educa în sensul corect al cuvântului.

As vrea sa ma exprim printr-un exemplu. Vedeti, oamenii pun atata pret pe faptul ca tot ceea ce vor sa invete copilul, el sa ințeleagă cu mintea lui încă fragedă. Acest lucru contrazice principiul autorității de la sine înțeleasă. Dar cel care vrea sa transmită copilului doar ceea ce poate înțelege imediat cu mintea sa fragedă, nu ia în considerare de exemplu următoarele. Înseamnă mult dacă în al optulea sau al nouălea an ai acceptat pe baza autorității de la sine înțeleasă ceva ca fiind adevărat, frumos, bun, pe care o autoritate stimată îl desemnează ca fiind frumos, bun, adevărat, și atunci încă nu ai înțeles aceasta pe deplin. În al treizeci și cincilea an, poate chiar mai târziu, acel lucru iese la suprafață din adâncul sufletului. Între timp, ai devenit mai matur în viața ta. Acum îl înțelegi, acum îl readuci sus, acum îl luminezi cu experiența de viață matură.

Așa ceva – dacă la o vârstă mai înaintată omul înțelege din maturitate ceea ce înainte a asimilat numai din iubirea pentru persoana de autoritate, dacă simte o astfel de reminiscență venind la o vârstă de mai târziu și abia acum o înțelege – așa ceva înseamnă o izbucnire a unor noi forțe vitale, un principiu extraordinar în suflet, deși unul de care omul nu este întotdeauna pe deplin conștient.

Într-un alt mod, pot clarifica și mai mult ceea ce înțeleg de fapt prin principiul că trebuie să educăm în așa fel încât să aibă efect pentru întreaga viață. Știți că există oameni care intră într-un mediu oarecare, unde se află alți oameni, și au un efect ca și cum ar binecuvânta doar prin prezența lor. Ei n-au nevoie să-și dea silința să vorbească mult, cuvintele lor sunt străbătute de un suflu, încălzite de ceva care are un efect de binecuvântare asupra celorlalți oameni. De regulă, ei vor fi oameni maturi sau bătrâni

care prin simpla lor prezență sunt capabili să exercite un astfel de efect de binecuvântare într-un sens foarte special.

Cine studiază omul nu numai în raport cu momentul prezent, ci în raport cu întreaga viață a omului, ceea ce este un studiu dificil – este mai ușor în fiziologie, în cunoașterea obișnuită a omului, să studieze numai momentele prezente sau perioadele scurte de timp –, dar cine își îndreaptă privirea spre întreaga viață umană, știe cum de regulă un astfel de efect de binecuvântare, care emană de la o vârstă mai înaintată, este legat de faptul că persoana în cauză a fost în copilărie în situația să venereze, să privească cu un profund respect o altă persoană. Și aș vrea să o exprim paradigmatic spunând: Nimeni care nu a învățat să-și împreuneze mâinile [în rugăciune] în copilărie nu le poate folosi eficient la bătrânețe pentru a binecuvânta. Mâinile împreunate la copii conțin germenii sufletești pentru mâinile binecuvântătoare la bătrânețe. Omul nu este doar un organism spațial, omul este un organism temporal și toate sunt interconectate în viața temporală, la fel cum în organismul spațial membrele individuale sunt interconectate, influențându-se reciproc.

Cine înțelege pe deplin acest lucru va evita, de asemenea, să-l învețe pe copil concepte care apoi, în viața de mai târziu, nu se pot schimba. Ca educator sau profesor, este atât de ușor să fii tentat să abordezi copilul cu cea mai mare precizie, oferindu-i concepte, reprezentări cu contururi nete. Acest lucru ar fi exact ca și cum mâinile delicate ale copilului, care ar trebui să crească și să se modifice, le-am strâns în cleme astfel încât să nu poată crește. Așa cum organismul fizic al copilului trebuie să crească, tot așa ceea ce învățătorul, educatorul, a plantat tainuit în sufletul copilului, trebuie să aibă în sine forțe de creștere. Putem

introduce acest lucru în copil numai dacă modelăm artistic educația, instruirea și în timpul când copilul este la vârsta școlii generale obligatorii.

Pentru a ilustra acest lucru, aș dori să indic modul în care noi în Școala Waldorf – care a fost fondată acum câțiva ani de Emil Molt la Stuttgart și care este condusă de mine conform principiilor despre care vă pot vorbi astăzi doar într-o schiță sumară – încorporăm acest principiu artistic în predare.

La citire, de exemplu, nu pornim [39] să îl învățăm direct pe copil care sunt literele. Aceste litere sunt ceva complet străin de natura umană. Gândiți-vă doar cum în vremurile mai vechi a existat o scriere picturală, o scriere picturală care a apărut în primul rând din faptul că ceea ce era perceput era imitat în imagine. La acea vreme, scrisul era foarte apropiat de ceea ce omul percepea. Scrisul avea ceva direct legat de om. Pe parcursul dezvoltării civilizației, formele literelor s-au detașat de oameni. Nu este nevoie acum să studiem istoria până acolo încât să readucem la viață în școală vechea scriere picturală. Dar este bine ca profesorul să-și lase imaginația artistică să lucreze în așa fel încât să lase mai întâi copilul să picteze, să-l lase să deseneze forme care să reflecte ceea ce simte copilul, forme în care copilul trăiește.

Așa pornim în Școala Waldorf din Stuttgart, nu de la a învăța cititul sau de la a învăța scrisul în modul obișnuit, ci artistic de la ceea ce ține de pictură sau desen. Dezvoltăm formele literelor mai întâi din acest element grafic, le dezvoltăm în acest fel mai întâi din elementul artistic. De asemenea, lăsăm copilul să mânuiască culorile – chiar dacă acest lucru este mai dificil și la început trebuie dezvoltat din mâzgălire. Așadar începem cu

artisticul și dezvoltăm scrisul din el și abia apoi cititul. Și așa, un element artistic ar trebui să fie revărsat peste întreaga predare.

Acest lucru se poate întâmpla până și în învățarea aritmeticii, dacă sunt profesori acolo pentru aceasta, acei profesori care au devenit cunoscători printr-o aprofundare reală a propriilor comori sufletești, asimilând forțele călăuzitoare ale unei adevărate științe spirituale antroposofice în sufletul lor, în cunoașterea lor, în simțirea lor, în voința lor. Oricine a asimilat știința spirituală ca ceva viu poate și să lucreze din spirit pentru o transformare a oricărei instruiri în ceva artistic. Însă atunci când educatorul, atunci când profesorul pentru această vârstă a copilăriei devine complet artistic în relația sa cu copilul, atunci el nu lucrează așa mult prin ceea ce știe, ci lucrează prin modul în care este personalitatea sa. El lucrează prin individualitatea sa. Și copilul primește astfel în sufletul său ceva care are forțe de creștere în sine, la fel cum organismul trupesc are în el însuși forță de creștere. Copilul ajunge apoi ca om, la punctul în care, mai târziu, în al treizecilea sau al patruzecilea an, să nu trebuiască pur și simplu să se ducă cu gândul înapoi în memorie la ceea ce a primit în școală sub forma unor concepte fixe, pe care ar trebui să și le amintească – nu, aceste concepte au crescut cu el, s-au modificat. Așa trebuie să lucrăm ca profesori; trebuie, ca educatori, să fim capabili să ne comportăm așa cu copilul.

În acest fel lucrăm ca autoritate dar în același timp în cel mai adevărat sens al cuvântului pentru libertatea copilului; pentru că trebuie să ne fie clar în fiecare moment că numai atunci suntem educatori adevărați, când le putem ghida în mod corect calea vieții și acelor oameni care într-o zi vor fi mai capabili decât suntem noi ca profesori. Ar putea reieși că noi, ca

profesori într-o școală ne aflăm, să zicem, într-o clasă în care există două genii. Și dacă noi, ca profesori, nu suntem noi înșine genii, trebuie să fim capabili să educăm copiii în cauză în așa fel încât să nu le punem niciun obstacol în calea dezvoltării facultăților lor geniale. Dacă educăm în sensul și din atitudinea pe care tocmai le-am spus, că noi în mod artistic cu personalitatea noastră îi oferim copilului ceea ce are nevoie – așa cum în anii anteriori avea nevoie de imitarea a ceea ce este perceput cu simțurilor, tot așa acum ceea ce noi înșine, în mod personal, suntem ca profesori – atunci îi vom fi tot atât de puțin un obstacol în calea forțelor sale, care poate în noi înșine nu sunt deloc, pe cât mama, care trebuie să poarte embrionul copilului în ea însăși, poate fi un obstacol în calea geniului dacă ea însăși nu este un geniu. Devenim îngrijitori ai însușirilor copilului și nu vom fi tentați să-i impunem cumva copilului ceea ce suntem noi înșine. Pentru că acesta este cel mai prost principiu educațional, să vrem să facem din copii o copie după noi înșine. Nu vom fi tentați să facem aceasta dacă dobândim cunoașterea omului în sensul unei cunoașteri spirituale, și copilul la orice vârstă este pentru noi o enigmă pe care o avem de rezolvat.

Regret doar este că nu putem avea deja și o grădiniță [40], astfel încât și copiii mai mici să poată fi educați în aceste principii educaționale – nu putem face încă acest lucru din motive pecuniare. Dar cei care sunt profesori la Școala Waldorf din Stuttgart simt cum acesta care în organismul fizic uman se revelează ca sufletesc-spiritual prin privire, prin fizionomie, prin cuvânt, prin tot ceea ce este posibil, se folosește de trup – care nu este absolut deloc neglijat în această educație –, cum acesta a coborât din înălțimi divin-spirituale și s-a unit cu ceea ce i-a venit de la tată și mamă în curentul eredității prin

concepție și, respectiv, naștere. Cine se apropie de copil cu sentimentul: Acest copil a coborât la mine din lumea spirituală, eu trebuie să-i dezleg enigma zi de zi, oră de oră – are în sufletul său acel dedicare afectuoasă pentru dezvoltarea copilului care este necesară pentru a ghida prin toate imponderabilele posibile acest copil pe calea vieții. Și despre astfel de imponderabile – adică ceea ce nu poate fi înțeles în idei grosiere – este vorba adesea în educație și instruire. Într-adevăr, ceea ce se desfășoară între educator și copil nu este doar ceea ce o știință a educației sistematizatoare vrea să accepte că există.

Aș dori iarăși să ilustrez cu un exemplu ceea ce vreau să spun. Să presupunem că un profesor are sarcina de a-l învăța pe copil, într-o formă copilărească, simplă, ceva despre nemurirea sufletului omenesc. Acest lucru trebuie să-l învețe prin intermediul unei imagini pe copilul care între schimbarea dentiției și pubertate este în primul rând acordat la receptarea imaginilor – nu încă a conceptelor abstracte – și care vrea să preia totul pe baza autorității de la sine înțeleasă.

Acum, această imagine profesorul o poate prezenta copilului în două moduri. Poate spune: eu, profesorul, sunt teribil de deștept. Copilul este încă teribil de prostuț. Trebuie să-l învăț despre nemurirea sufletului. Voi folosi o imagine. Îi voi spune copilului: Uită-te la pupa fluturelui, fluturile se târăște afară din ea. El se târăște afară ca o ființă vizibilă. Așa cum fluturile se târăște afară din pupă ca ființă vizibilă, tot așa sufletul tău la moarte se desprinde de trupul fizic, ca din starea de pupă, și zboară în lumea spirituală.

Nu spun, bineînțeles, că aceasta este o dovadă filosofică. Cu siguranță nu este. Dar o pot folosi pentru a transmite copilului ideea. Pot deci – după cum am spus –, să o fac așa. Eu zic, știu

bine toate astea, pentru că eu sunt deștept, copilul e prost. O voi prezenta copilului. Este o comparație prostească, dar copilul ar trebui să creadă în ea.

Ei bine, onorată asistență, nu vom realiza nimic dacă abordăm copilul în acest fel, căci copilul probabil și-o va aminti din memorie; dar ceea ce este de realizat, ridicarea nivelului sufletului, umplerea sufletului cu un conținut care are forțe de viață, nu poate fi realizat în acest fel. Dar o poți face într-un alt mod, dacă nu-ți spui: eu sunt inteligent ca profesor, copilul este prost, ci dacă îți spui – iertați-mă dacă vorbesc atât de paradoxal –: Poate copilul în adâncurile subconștiente al sufletului său este chiar mult mai inteligent decât sunt eu. Poate că eu sunt ești cel prost, iar copilul este mai deștept. – Într-o anumită privință acest lucru este adevărat, căci știm cum organele interne încă nedezvoltate, în special creierul, sunt formate de sufletul încă inconștient, sufletul care visează al copilului, cum acolo modelează o înțelepciune extraordinar de semnificativă mai ales în primii ani ai copilăriei. Cel care poate aprecia aceste lucruri, care nu este un filistin care nu poate aprecia astfel de lucruri, își spune totuși: Toată înțelepciunea noastră pe care o dobândim în viață, oricât de frumoase mașini ar produce, nu a ajuns încă atât de departe precum este înțelepciunea inconștientă a copilului.

Cine, ca profesor, stă pe teren antroposofic, crede el însuși în comparația cu ieșirea fluturelui din crisalidă, pentru că își spune: Nu eu fac această comparație, ci natura însăși face această comparație. Ceea ce la un nivel superior este eliberarea, desprinderea sufletului nemuritor de trup, divinitatea însăși a prefigurat în natură în fluturile care se târăște din pupă. Dacă îmbib cu propriile mele sentimente ceea ce îi prezint copilului

ca imagine, atunci îi dau copilului ceea ce este corect, atunci îi dau forță de viață cu aceasta. Nimic în care eu însumi nu cred cu toată puterea mea, nu are efect asupra copilului în sensul corect. Acestea sunt imponderabilele, care trebuie să lucreze între cel care instruiește, care predă și copil, ceea ce nu este rostit, ceea ce se află numai în schimbul de sentimente, suprasensibilul în predare. Dacă acest lucru nu este acolo, atunci acționează, aş spune, numai grosierul, ceea ce are greutate palpabilă, nu imponderabilul, atunci nu dăm omului lucrul corect pe calea vieții.

Prin aceste lucruri am vrut înainte de toate să subliniez că un element artistic, aş spune o atitudine pioasă față de ființa umană, este necesară în educație, în instruire. Acest lucru devine deosebit de evident mai ales atunci când ne îndreptăm privirea spre educația religioasă și morală pe care vrem să o oferim copilului. Și aici știința spirituală antroposofică, despre care v-am putut vorbi în aceste zile aici, la Haga, ne arată cum, tocmai în privința elementului religios și moral, care este prezent în om, acest organism temporal are marea sa semnificație pentru întregul om și cursul vieții sale pământești. Dacă ajungi să cunoști dispoziția care există în copilul foarte mic, care este o ființă imitatoare în raport cu întreaga sa lume exterioară, și dacă te poți transpune în această stare, atunci nu o poți caracteriza altfel decât spunând: Copilul este complet dăruit lumii exterioare; se pierde pe sine în fața lumii exterioare. Așa cum ochiul se pierde pe sine în lumea exterioară a culorilor, în lumea exterioară a luminii, tot așa copilul se pierde pe sine în lumea exterioară. Interiorul se trezește doar încetul cu încetul. Din visele care încă trăiesc și se țin în întregime în lumea exterioară, se ridică treptat la suprafață ideile mai definite.

Ei bine, prea stimații mei auditori, această dispoziție a copilului apreciată în mod corespunzător – știți ce este? Aceasta este într-adevăr dispoziția sufletească pioasă, aceasta este într-adevăr dispoziția religioasă, dispoziția religioasă plasată în plină lume a simțurilor. Oricât de neastâmpărat ar fi copilul: în ceea ce privește relația sa cu lumea simțurilor, în ceea ce privește dăruirea sa față de lumea simțurilor copilul este într-o dispoziție religioasă. Vrea să fie el însuși în întregime ceea ce vede în împrejurimile sale. Nu este încă nicio religie în care se află copilul – este o dispoziție religioasă, pioasă. Dar această dispoziție, care este prezentă la copil mai ales în primii ani și treptat se estompează complet până la schimbarea dentiției, această dispoziție care nu mai este prezentă atunci când începe sentimentul pentru autoritatea de la sine înțeleasă odată cu schimbarea dentiției – reappare mai târziu într-un mod remarcabil pentru profesorul perspicace.

Atunci când copilul este între nouă și zece ani, atunci educatorul și profesorul cu adevărat perspicace se confruntă probabil cu cea mai mare sarcină a sa. Pentru că atunci va observa că cei mai mulți dintre copiii care îi sunt încredințați, vin la el și au nevoie de el în mod cu totul special, că au să-i pună întrebări nu întotdeauna exprimate, ci adesea nerostite, trăind doar în sentimente. Aceste întrebări pot lua sute, mii de forme. Este mult mai puțin important ca profesorul să-i dea copilului un anume răspuns. Poate da un răspuns sau altul, nu conținutul răspunsului importă așa tare. Însă ceea ce este deosebit de important este că profesorul, cu sentimentul sufletesc potrivit, declanșează încrederea potrivită în copil, că profesorul vine în întâmpinarea copilului, cu simțirea potrivită exact la momentul

potrivit, care pentru copii intervine întotdeauna între al nouălea și al zecelea an de viață.

Pot caracteriza acest moment în cele mai variate moduri. Când predăm copilului, observăm că înainte de acest moment, care se află între al nouălea și al zecelea an de viață, el nu se distinge încă în mod corespunzător de mediul său, nu se trăiește în mod corespunzător ca un „eu” – chiar dacă de mult și-a spus sieși „eu”. În acest moment al vieții învață el cu adevărat să se diferențieze de mediul înconjurător. Nu mai putem lucra acum asupra copilului doar cu basme, cu tot felul de lecții în care însușim lumea exterioară. Acum putem deja să ne îndreptăm atenția asupra faptului că copilul se diferențiază de lumea exterioară ca „eu”.

Dar intervine încă ceva esențial diferit, care este foarte profund legat de ceea ce se dezvoltă moral. Iată ce intervine: în perioada inițială a acelei epoci a vieții în care copilul este devotat autorității, el ia această persoană autoritativă așa cum este ea. Între al nouălea și al zecelea an de viață – nici măcar nu trebuie să fie conștient de asta, poate avea loc adânc în simțire, sau cum spun oamenii, în subconștient, dar acolo are loc – copilul se vede, ca să spunem așa, forțat de dezvoltarea sa, să privească prin persoana autoritativă la lucrul de care această persoană autoritativă însăși este susținută. Această persoană autoritativă spune: Acest lucru este adevărat, aceasta este bine, aceasta este frumos. – Acum, copilul vrea să simtă de unde vine în persoana autoritativă acest lucru care este cunoașterea binelui, adevăratului, frumosului, voința în adevărat, bine, frumos. Aceasta se întâmplă pentru că ceea ce – aș spune în substraturile sufletului – a persistat în timpul schimbării dentiției și chiar și după aceea, ceea ce în prima copilărie a fost,

dacă pot folosi cuvântul ciudat, o dăruire senzorial-pioasă față de lumea exterioară, pentru că aceasta acolo, în substraturile sufletului, a dispărut și acum ca din adâncurile ființei umane iese la suprafață în mod sufletesc. Ceea ce în copil începând de când este sugăr și până la schimbarea dentiției a fost senzorial, ceea ce ca senzorial este germenul tuturor sentimentelor religioase de mai târziu față de lume, se ridică la suprafață în mod sufletesc între al nouălea și al zecelea an, devine o nevoie sufletească.

A ști aceasta, a conta pe faptul că așa cum îngrijești cu iubire germenul plantei astfel încât să devină plantă, acel lucru care odată a fost pregătit senzorial ca germen în copil, acum îl ai în fața sa în mod sufletesc, aceasta îți dă o relație specială cu copilul. Și în acest mod plantezi germenul religios în copil.

Atunci educatorii vor observa iarăși că mai târziu în viață, cam înspre al șaptesprezecelea până la al optsprezecelea an, ceea ce anterior a ieșit la iveală în suflet ca sentiment religios, acum iese la iveală în mod spiritual, se revarsă în voință, astfel încât omul își clădește în acest timp idealurile sale religioase.

Vedeți dumneavoastră, este extrem de important să pătrundem cu privirea prin aceste lucruri în fundamentul lor, dacă vrem să educăm și să instruim într-un mod judicios, în concordanță cu adevărul și realitatea. De organismul fizic al omului a avut grijă natura, altfel n-am putea probabil să fim siguri dacă – mai ales când persoanele în cauză sunt pictori futuriști moderni – oamenilor nu le-ar trece prin cap chiar să pună urechea în locul greșit sau altele de acest gen. Astfel de lucruri s-ar fi putut întâmpla dacă natura nu ar fi avut grijă de întreaga organizare corespunzătoare a omului. Așa trebuie noi, ca profesori și educatori, să avem grijă de organismul temporal.

Deci trebuie să nu încercăm să cultivăm în mod sufletesc simțul religios al copilului înaintea momentului indicat mai sus, între al nouălea și al zecelea an de viață, altfel decât pregătindu-l. Trebuie să ne ocupăm în siguranță de acest trup temporal al copilului. Trebuie să ne spunem: Ceea ce mai înainte îl înveți pe copil ca sentimente, noțiuni religioase, lui îi rămân exterioare, el le acceptă pe bază de autoritate. Dar între al nouălea și al zecelea an ceva se trezește în el. Dacă percepi acest lucru, dacă sentimentele, care vor să iasă din suflet ca de la sine, le direcționezi în sens religios, atunci faci din copil un veritabil om religios. Există atât de puțină psihologie reală a timpului astăzi, altfel oamenii ar ști de unde provin simțirile și sentimentele religioase incorecte care sunt prezente astăzi în viața socială: pentru că oamenii cred că pot dezvolta orice lucru în om la orice vârstă, pentru că nu știu ce trebuie să fie scos la suprafață din sufletul copilului, tocmai între al nouălea și al zecelea an de viață.

Dacă organizăm întreaga predare în așa fel încât până în jurul vârstei de doisprezece ani copilul să fi asimilat atât de mult din științele naturii – întru totul conform educației și predării corespunzătoare școlii elementare – încât să aibă o imagine de ansamblu asupra unor lucruri legate de fizică, asupra unor noțiuni de botanică și așa mai departe, nu într-un mod științific, ci întru totul în mod copilăresc, atunci, la această vârstă, în jurul celui de-al doisprezecelea an, ne putem uita la copil după acel conflict – și să ne ocupăm de copil în consecință –, care apare atunci când, pe de o parte, privim în sus la cârmuirea divină a lumii, spre care copilul a putut fi îndreptat la vârsta între nouă și zece ani, și pe de altă parte opusul, care rezultă atunci când luăm cunoștință numai de fenomenele naturale exterioare – nu

de desfășurarea puterilor morale, a puterilor divin-spirituale –, care se prezintă în fața noastră în cele vădite. Aceste fenomene naturale apar în fața noastră fără să ne pară impregnate de principii morale, fără ca noi să percepem în mod direct divinul în ele.

Aceasta l-a adus pe omul modern în acel conflict care, pe de o parte, îndreaptă sufletul spre sursele religioase ale existenței și, pe de altă parte, spre cunoașterea naturii. În jurul vârstei de doisprezece ani, pe baza unei cunoașteri reale a naturii umane, observăm la copilul în curs de maturizare că suntem îndreptățiți să atingem în mod delicat aceste conflicte, că suntem însă și în măsură – pentru că acum simțirile sufletesc-religioase sunt încă atât de puternice, atât de proaspete, atât de pline de viață, atât de tinerești cum pot fi doar la un copil de doisprezece ani – să-l putem îndruma pe copil în mod corect să depășească conflictul, astfel încât în întreaga viață ulterioară să nu aibă nevoie să vadă natura golită de divin, ci să poată găsi acordul între natură și esența divin-spirituală a lumii.

Este important – iarăși ținând cont de dezvoltarea corectă a organismului temporal în om –, ca exact în jurul celui de-al doisprezecelea an acest conflict să fie abordat, întrucât se poate concilia cel mai eficient prin acele forțe care atunci tocmai sunt prezente în sufletul uman.

Din nou, celui care știe să privească în realitatea ei – nu fără iubire, ci cu o psihologie autentică – viața socială de astăzi, dintr-o astfel de artă a educației își poate da seama cât de mulți oameni nu pot trece peste conflictul indicat, pentru că la vârsta potrivită nu au fost conduși în acest conflict și ajutați să treacă prin el, dincolo de el.

Principalul lucru este că profesorul și educatorul ar trebui să cunoască viața omului în general, pentru ca atunci când se confruntă cu ea în fiecare copil, în fiecare tânăr, să poată băga de seamă lucrul corect la momentul corect și să înțeleagă cum să se orienteze la momentul corect.

Trăirea religioasă se află, de asemenea, în întregime în omul însuși. Nu o putem îndesa în el, trebuie să o scoatem la lumină din suflet. Dar așa cum nu putem mânca cu nasul, ci trebuie să mâncăm cu gura, tot așa trebuie să știm că nu-l putem învăța pe om ceea ce ține de religie la orice vârstă, ci la vârsta potrivită. Acest lucru se învață mai ales printr-o cunoaștere spirituală reală: să înveți copilul lucrul potrivit la vârsta potrivită. Atunci, copilul își însușește ceea ce corespunde capacităților sale.

Și dacă ne uităm la dezvoltarea copilului și știm corect cum între schimbarea dentiției și pubertate totul este orientat spre relația personală a profesorului cu copilul, cum în această relație personală trebuie însă să existe ceva cu totul artistic, atunci vom vedea, de asemenea, că în primul rând pentru copil trebuie să fie un fel de plăcere și neplăcere, simpatie și antipatie, care, la rândul lor, se dezvoltă din imponderabile față de autoritatea firească.

Profesorul vorbește copilului fie în povestiri, fie în parabole – desigur, sunt posibile sute de moduri diferite – despre ceea ce găsește el bun din punct de vedere moral și despre ceea ce găsește rău din punct de vedere moral. Dacă el este într-adevăr în așa fel încât să poată dezvolta o educație artistică, atunci elementul artistic dintre educator și copil funcționează în așa fel încât copilul, tocmai prin această înclinare către autoritatea de la sine înțeleasă, învață să privească cu simpatie la bine, cu antipatie la rău, încât din a-i fi plăcut și a-i fi neplăcut,

aproximativ între al şaptelea şi al paisprezecelea an, se dezvoltă în copil un sentiment moral, o simţire morală.

Este complet greşit să dăm copilul porunci în aceşti ani. Fie îl facem sclav, fie îl facem duşmănos, îndărătnic, răzvrătit împotriva poruncilor. El nu înţelege de ce trebuie să se supună poruncilor. Dar ceea ce autoritatea firească găseşte ca fiind corect sau incorect, bine sau rău, aceasta lui poate să-i placă sau să-l nemulţumească, aceasta el poate învăţa să urmeze cu simpatie sau antipatie. Iar această simpatie şi antipatie devine conţinutul firesc al sufletului.

Ceea ce se dezvoltă sistematic la această vârstă, ceea ce între al şaptelea şi al paisprezecelea an s-a fixat în copil ca sentiment moral – numai dacă a fost acolo acea persoană care, prin propriul său entuziasm pentru idealurile morale, pentru frumoasele idealuri ale umanităţii, i-a luminat calea tânărului ca o călăuză ulterioară în viaţă –, iese apoi la iveală ca un impuls de voinţă în şaptesprezecelea sau al optsprezecelea an de viaţă.

Cu aceeaşi necesitate cu care germenul plantei nu este încă planta, dar germenul plantei trebuie să mai întâi să fie acolo pentru ca planta să apară, voinţa morală poate deveni cu toată puterea sa, într-un mod sănătos, rodul copt al omului moral în al şaisprezecelea sau al şaptesprezecelea an, atunci când sentimentul moral s-a dezvoltat între al şaptelea şi al paisprezecelea an de viaţă prin ataşarea de şi sprijinirea pe autoritatea de la sine înţeleasă.

Şi acest sentiment moral, cum îl dezvoltăm cel mai sigur? Dacă direcţionăm întreaga instruire, întreaga educaţie, în aşa fel încât copilul mai presus de toate să înveţe să-şi dezvolte un sentiment. Este posibil ca educaţia copilului foarte mic cu mult înainte de schimbarea dinţilor să se poată îngriji de acest lucru,

dacă direcționăm acest copil în așa fel încât să învețe să dezvolte sentimente de recunoștință față de tot ceea ce primește în viață. Sentimentul de recunoștință este subestimat astăzi. Acest sentiment de recunoștință conectează omul cu lumea, îi permite omului să se recunoască ca membru al lumii. Dacă ghidăm copilul așa încât să poată dezvolta un sentiment clar de recunoștință față de cele mai mărunte și neînsemnate lucruri, atunci copilul nu se închide în egoism, atunci copilul devine altruist, atunci copilul se conectează cu mediul său. Apoi ajungem la a dirija instruirea și la vârsta școlară în așa fel încât copilul treptat, existența sa fizică care i-a fost dată, existența sa sufletească, existența sa spirituală, oarecum o ia în primire cu recunoștință de la puterile lumii, de la puterile fizice, de la puterile sufletești, de la puterile spirituale ale lumii, și încât acest sentiment de recunoștință se extinde într-un sentiment de recunoștință față de lumea din pântecul căreia s-a născut.

În acest fel, putem călăuzi sentimentul de recunoștință față de părinți, educatori, față de toți cei din jur, până la marele sentiment de recunoștință față de conducătorii divini ai lumii.

Acest sentiment de recunoștință trebuie să fie prezent în fața oricărei cunoașterii pe care o ființă umană o poate dobândi vreodată. Orice cunoaștere – oricât de justificată logic ar fi – care nu curge în același timp în sentimentul de recunoștință față de lume, este în detrimentul dezvoltării omului, într-un fel îl mutilează sufletește și spiritual.

Acest lucru îl arată știința spirituală pe care am avut privilegiul să o prezint în aceste zile aici: că orice cunoaștere, chiar și cea mai înaltă, chiar și cea mai exactă, poate curge în sentimente, dar mai ales în sentimente de recunoștință. Și dacă ați sădit sentimentul de recunoștință în copil, atunci veți vedea

că ați sădit terenul pentru educația morală. Căci atunci când acest sentiment de recunoștință a fost cultivat și acest sentiment de recunoștință se dovedește a fi compatibil cu toate cunoștințele, atunci sentimentul copilului devine cu ușurință „a fi pătruns în ființa sa de iubire”, iubirea pe care omul trebuie să o aibă pentru toți ceilalți oameni și, în cele din urmă, pentru toate creaturile lumii. Cel mai sigur mod în care putem dezvolta iubirea este de la sentimentul de recunoștință.

Și în special putem – din nou din momentul dintre al nouălea și al zecelea an de viață – să lăsăm ca treptat autoritatea pe care profesorul o inspiră copilului, să treacă într-o autoritate impregnată de iubire. Întreaga conduită a profesorului trebuie dirijată în așa fel încât autoritatea, care mai întâi este, aș putea spune, neutră vizavi de iubire, este o ascultare de la sine înțeleasă, o supunere de la sine înțeleasă, să devină o supunere liberă atunci când copilul ajunge la vârsta de nouă sau zece ani, astfel încât copilul să urmeze în iubire autoritatea de la sine înțeleasă, într-o iubire pe care deja o trezește în sine, într-o iubire pe care deja o înțelege.

Astfel, dacă am dezvoltat în modul corect sentimentul de recunoștință și sentimentul de iubire în suflet, atunci vom fi mai târziu în măsură și să aducem simțirea morală a copilului sau a tânărului până acolo încât omul să vadă acum cu adevărat în viața morală pe ce este întemeiată în cel mai înalt grad demnitatea sa umană: el vede ceea ce îl ridică deasupra lumi pur senzoriale, deasupra lumi pur fizice, ceea ce îl ridică la o existență cu adevărat spirituală.

În aceste zile am încercat să descriu lumea spirituală din anumite perspective pe baza cunoașterii suprasensibile. Cercetătorul spiritual își poate dobândi cunoștințe despre

această lume spirituală. Dar cu trăirea noastră interioară morală și în viața obișnuită ne aflăm de fiecare dată într-un spiritual atunci când simțim moralul cu tăria necesară, cu puritatea necesară. Realizăm acest lucru dacă îl învățăm pe copil o cunoaștere cu totul precisă a naturii umane. Și de fapt ar trebui să nu lăsăm nici un copil să iasă din școala generală obligatorie [școala primară și gimnazială], care este școala generală a vieții, fără un anumit grad de cunoaștere a naturii umane. Ar trebui să lăsăm copilul să plece din școală, să termine școala, doar atunci când l-am umplut într-o anumită măsură – și doar în această măsură este posibil – cu „Cunoaște-te pe tine însuți”.

Desigur, acest „Cunoaște-te pe tine însuți” poate fi adus la un grad tot mai înalt prin prin toată știința și înțelepciunea posibilă. Dar până la un anumit grad în orice școală generală ar trebui copilul să termine școala cu împlinirea acestui „Cunoaște-te pe tine însuți”. Într-o anumită măsură, omul ar trebui să se cunoască pe sine ca trup, suflet și spirit. Și această cunoaștere a omului, așa cum rezultă ea din cunoașterea reală a spiritului, stabilește o legătură adevărată între bine și om.

De ce știința recunoscută astăzi nu ajunge la o înțelegere a acestei legături? Pentru că nu recunoaște pe deplin omul. Dar, așa cum un om nu ar fi un om complet dacă i-ar lipsi circulația sângelui pentru vreun organ – organul ar trebui să se atrofieze – tot așa învățăm să recunoaștem, dacă considerăm în mod real întregul om, cu trup, suflet și spirit, că abia binele este ceea ce îl face pe om om și că răul este ceva care vine de la omul rămas incomplet.

Un copil care a trăit în mod corect sentimentele de recunoștință și afecțiune, va învăța în cele din urmă și să

înțeleagă că un om este complet abia atunci când se vede pe sine în existența pământească ca executant al ordinii divine a lumii, al binelui în lume. Dacă am întemeiat educația morală pe recunoștință și astfel egoismul a fost depășit într-un mod sănătos – nu prin declamații mistic-morale sau prin sentimentalism – dacă am condus recunoștința să se transforme, într-un mod sănătos, nu sentimental, în iubire, atunci vom putea în cele din urmă să-l aducem pe tânărul care iubește lumea să-și dea seama de faptul că omul care nu este bun, ca om întreg cu trup, suflet și spirit, este tot așa de schilod în spiritual, dacă nu se face purtător de bine, precum este schilod cineva căruia îi lipsește un picior. În imaginațiune, în cunoașterea spirituală eterică, învățăm să cunoaștem binele ca omul complet.

Și la fel cum, atunci când găsiți sistemul nervos sau sistemul sanguin desenat undeva, la o privire fugitivă el arată ca o umbră a omului însuși, tot așa dacă pentru cunoașterea imaginativă vă reprezentați o imagine a binelui, acesta este modelul omului întreg.

Aici, însă, se unește educația morală cu cea religioasă. Căci abia acum capătă sens că Dumnezeu este izvorul binelui și omul este imaginea, chipul lui Dumnezeu. Aici va conduce educația religioasă și morală, la faptul că omul simte – și încorporează acest sentiment în voința sa – că numai ca om moral este el un om adevărat, că dacă nu vrea ceea ce este moral, etic, el nu este un om cu adevărat complet. Dacă înveți să-l educi pe om în așa fel încât el să simtă sincer că se deposează el însuși de umanitatea sa dacă nu devine un om bun, moral, atunci i-ai dat educația religioasă corectă și educația morală corectă.

Să nu spuneți că este ușor să vorbești despre aceste lucruri, dar că ele trebuie să rămână doar un ideal, pentru că lumea exterioară nu poate fi niciodată ceva perfect. Cu siguranță lumea exterioară nu poate fi perfectă. Cel care vorbește din spiritul științei spirituale știe aceasta foarte bine și foarte precis. Dar acel lucru care ne poate pătrunde ca atitudine în timp ce predăm sau educăm, care ne poate da entuziasm în fiecare moment, și cu acest entuziasm ne aduce în punctul în care suntem înțeleși de sufletul simțitor al copilului, și găsim calea spre voința copilului, acel lucru se află totuși în ceea ce tocmai am indicat – într-o cunoaștere adevărată a omului, care își are punctul culminant în propoziția: Adevăratul om complet este numai omul bun din punct de vedere moral, și omul bun din punct de vedere moral este pătruns de impulsurile religioase.

În acest fel, orice educație poate culmina cu educația morală, religioasă. Dar și aici trebuie să știi că omul poartă în el un organism temporal și că trebuie, cu cunoașterea omului plină de spirit, să înveți să observi acest organism temporal în fiecare oră, în fiecare săptămână, în fiecare an, în care ai de educat copilul, că trebuie să intri cu iubire în detalii.

V-am indicat astfel cum pot fi dobândite dintr-o cunoaștere spirituală principii călăuzitoare pentru o parte a vieții practice, pentru educație. Nu vă descriu ceva ce este doar o teorie. V-am indicat deja că acele principii educaționale pe care am putut să le descriu doar foarte sumar, au fost aplicate de ani de zile în Școala Waldorf din Stuttgart, că acolo din capul locului ceea ce am indicat aici pentru educația religioasă impregnează întreaga programă școlară, o programă care are la bază o instruire seminarială prealabilă a profesorilor Școlii Waldorf din Stuttgart [41]. Și pot adăuga că totuși acum, privind înapoi la

câțiva ani de dezvoltare a școlii Waldorf – chiar dacă, desigur, totul rămâne imperfect în viața exterioară – putem spune: Este posibil să facem din aceste principii principii practice, astfel încât ele devin vizibile în desfășurarea vieții copilului.

Și așa devin vizibile și aceste impulsuri de educație religioasă, de educație morală, precum, pe de altă parte, rodnicia impulsurilor educației fizice, care este ghidată din punct de vedere spiritual-sufletesc, este vizibilă, de exemplu, în aplicarea artei euritmice în școală. Menționez acest lucru doar pentru că s-a vădit cu adevărat cum copiii își găsesc în mod firesc drumul în această artă a euritmiei, precum la o vârstă mai fragedă își găsesc drumul în rostirea sunetelor, și pentru a vă arăta că cine vrea să vadă educația religioasă și morală cultivată în acest fel, așa cum am explicat astăzi, nu vrea nicidecum să negligeze educația fizică. Dimpotrivă, cine privește viața copilului în acest fel cu venerație, dar și lucrând într-un mod plin de spirit, nu neglijează nici educația fizică, căci știe că în ceea ce este trupesc până în fiecare vas de sânge se exprimă spiritual-sufletescul, și că cel care le neglijează, într-un fel împinge spiritul înapoi din lumea sensibilă în care vrea să se reveleze.

Copilul este înainte de toate o unitate a trupului, sufletului și spiritului și numai cel care știe să-l educe și să-l învețe în această totalitate ca unitate, pe baza unei autentice observări a omului, este un adevărat profesor și educator.

Pentru aceasta ne străduim în școala Waldorf din Stuttgart și, într-o anumită măsură, în privința a ceea ce am încercat să vă prezint astăzi ca un aspect al sistemului educațional, a fost deja dovedit în practică. Dar ceea ce trebuie spus mereu despre acest domeniu și despre alte domenii ale vieții – și este logic să

ne îndreptăm atenția înspre întreaga viață socială, care astăzi este blocată în atâtea fundături, este logic mai ales din punctul de vedere al educației – este aceasta: Condițiile sociale de astăzi pot avea parte de îmbunătățirea dorită numai dacă plasăm oamenii în viața socială în mod corect, nu doar prin îmbunătățirea instituțiilor externe. Dacă chibzuiți la toate acestea, atunci vedeți importanța unei arte a educației reală, conformă cu realitatea; și o astfel de artă a educației conformă cu realitatea vrea pedagogia Școlii Waldorf, didactica Școlii Waldorf să așeze în lume, aș spune, ca un exemplu de urmat al artei educației.

Ea are deja mulți adepți și cine este entuziasmat de o artă realistă a educației bazată pe știința spirituală și-ar dori în mod firesc, mai presus de toate, ca ea să aibă parte de și mai mulți. Pentru că este construită, aș spune, pe un adevăr primordial. Sistemul educațional este, de asemenea, ceva care trebuie privit ca parte a conviețuirii sociale a oamenilor. Pentru că această conviețuire socială nu este numai conviețuirea oamenilor de aceeași vârstă, este conviețuirea celor în vârstă și a tinerilor. Și în definitiv tot o parte a vieții sociale este conviețuirea profesorului, educatorului cu copilul. Numai atunci când profesorul vede deja în copil omul complet și poate, ca să spunem așa, profetic și clarvăzător, să prevadă ce atârnă ca fericire și soartă pentru întreaga viață de fiecare acțiune educațională și didactică individuală pe care o întreprinde, va educa el în mod corect. Căci întreaga viață și, prin urmare, și viața educativă și instructivă care se desfășoară între oameni, trebuie să se bazeze pe principiul: tot ceea ce se întâmplă între om și om se întâmplă corect numai dacă întregul om se poate devota întotdeauna întregului om cu iubire veritabilă.

Acest lucru trebuie, de asemenea, să fie adevărat în întregul domeniu al sistemului educațional. Prin urmare arta predării va fi în viitor așezată pe o bază sigură, pe o bază conformă cu realitatea, atunci când profesorul va fi capabil să se apropie cu omenescul său la cel mai bun de omenescul cel mai bun din copil, când în relația profesorului cu copilul se dezvoltă în cel mai frumos sens relația dintre om și om liberă, dar totodată care este dată de necesitatea lumii.

VIII

EDUCAȚIE ȘI INSTRUIRE BAZATE PE CUNOAȘTEREA REALĂ A OMULUI

Prezentare de sinteză a autorului

*Haga, 4 noiembrie 1922***

Despre un gen de educație și instruire aș vrea să vorbesc, care se străduiește să dezvolte în mod echilibrat, după trup, suflet și spirit, omul întreg, complet. O astfel de educație poate fi realizată numai dacă educatorul este conștient de modul în care trupescul se formează în dezvoltare din sufletească și spiritual. Pentru că îți poți da concursul la formarea unei ființe numai dacă înțelegi legile acestei formări.

Antroposofia conduce la o astfel de cunoaștere a omului. Ea nu privește unilateral trupul, așa cum este cazul în viziunea științifică asupra lumii. Ea se ridică la o viziune spirituală și în acest fel privește, în fiecare epocă a vieții omului, la felul cum spiritul lucrează la trupul omului și cum sufletul trăiește în trup.

În fața unei astfel de contemplări, apar deslușit epoci distincte în omul în creștere.

* Rudolf Steiner a ținut o conferință cu acest titlu la Praga pe 4 aprilie 1924. Această prezentare de sinteză a autorului este, evident, un text scris pentru reprezentanții presei pentru a le facilita recenzarea acestei conferințe. Rudolf Steiner a pus la început următoarea remarcă: „Aceasta este doar o schiță a ceea ce voi avea de spus; cercetătorul spiritual nu poate face de fapt astfel de lucruri; el extrage prelegerea din spirit, nu din memorie, și de aceea se simte încurcat când trebuie să-și scrie textual conferința. Cer scuze pentru aceasta.”

O primă epocă se întinde de la naștere până la schimbarea dentiției, în jurul vârstei de șapte ani. Apariția celei de-a doua dentiții nu este doar un proces localizat în organismul omului. Când primii dinți cad și apare al doilea rând, se întâmplă ceva în întregul organism. Până atunci, dezvoltarea este așa încât spiritual-sufletescul participă intens la formarea trupului. Trupul, sufletul și spiritul în acest timp al dezvoltării umane sunt încă într-o mare măsură o unitate.

Întregul om este, prin urmare, ca un organ senzorial cuprinzător. Ceea ce mai târziu este concentrat doar în organizarea senzorială, încă funcționează în acest timp în întregul om. Acesta, așadar, precum un organ senzorial, este complet dăruit acțiunilor și întâmplărilor din jurul său. El este în sensul categoric o ființă imitatoare. Voința lui acționează ca un reflex la tot ceea ce se întâmplă în mediul înconjurător.

De aceea, poți educa la această vârstă numai comportându-te ca educator în așa fel încât copilul să poată imita tot ceea ce faci. Acest lucru trebuie luat în sensul cel mai larg. Între copil și educatorul său lucrează imponderabilele. Copilul are impresii nu numai de la ceea ce percepe în mediul său cu simțurile sale exterioare, ci simte din comportamentul celorlalți oameni atitudinea lor, caracterul lor, voința lor bună și rea. Prin urmare, ca educator, ar trebui în preajma copilului să-ți dai silința pentru puritatea vieții până în gânduri și sentimente, astfel încât copilul să poată deveni așa cum ești tu însuși.

Dar trebuie să fii conștient și de faptul că purtarea ta are efect nu numai asupra sufletului, ci și asupra trupului. Ceea ce copilul absoarbe și lasă să curgă ca un reflex în voința sa, vibrează mai departe în organizarea trupului său. Un educator iute la mânie face ca organizarea corporală a copilului să devină, ca să

spunem așa, friabilă, astfel încât mai târziu în viață tinde să fie cu ușurință influențată de influențele care cauzează boli. Modul în care educi în această direcție se va manifesta mai târziu în viață în starea de sănătate a omului.

Arta educației antroposofică acordă mare importanță spiritual-sufletescului în educație nu pentru că vrea să-l dezvolte în mod unilateral pe acesta, ci pentru că știe că poate dezvolta corect fizicul numai dacă dezvoltă în mod corect spiritualul care lucrează în trup.

Odată cu schimbarea dentiției, are loc o metamorfoză completă la copil. Ceea ce a fost cufundat anterior în organizarea corporală și a lucrat în ea, devine o ființă sufletească independentă, iar corpul este lăsat mai mult în seama propriilor forțe.

De aceea, de la vârsta la care copilul trebuie să fie educat și instruit în școală, ai de-a face cu sufletul lui în așa fel încât întâlnești în el forțe care anterior erau forțele formatoare în corp. Poți lucra educând și instruind numai dacă ții cont de acest lucru. Prin urmare, copilul la această vârstă nu asimilează încă cu o rațiune abstractă; el vrea să aibă parte de imagini, așa cum a lucrat asupra propriului corp conform imaginilor până în această epocă a vieții. Acest lucru se realizează numai dacă educatorul și profesorul se raportează la copil într-un mod artistic prin simțire. El nu poate conta pe faptul că copilul deja înțelege ceea ce îi comunică el. El ar trebui să lucreze în așa fel încât copilul să se scufunde cu drag în imaginile desfășurate într-un mod artistic. El ar trebui să fie pentru copil autoritatea care se impune de la sine. Copilul nu poate încă să accepte ceea ce este adevărat, bun și frumos pentru că le înțelege, ci pentru copil trebuie ca ceva să fie adevărat, bun și frumos, pentru că

îndrăgitul profesor sau educator îl prezintă ca atare într-o imagine în fața copilului.

Totul în predare și educație trebuie obținut din plasticitate picturală. Toate lecțiile trebuie să fie concepute artistic. Nu se poate începe cu cititul, și nu cu formele literelor, care în forma lor actuală îi sunt străine trăirii interioare a omului. Trebuie să începi cu un fel de desen pictat. Copilul trebuie să picteze și să deseneze forme care sunt asemănătoare cu anumite procese și lucruri, așa cum erau semnele în scrierea picturală a popoarelor străvechi. Imaginea trebuie inițial să fie ceea ce copilul fixează de lucrurile și proceselor lumii. Apoi ar trebui să trecem de la imagine la forma literelor, așa cum scrierea picturală a evoluat în scrierea cu semne abstracte.

Abia atunci când copilul a ajuns în acest fel de la desene pictate la scris, ar trebui să se treacă la citire. Căci în aceasta este activă doar o parte a ființei umane: înțelegerea legată de organizarea capului. În desenele pictate și scriere este implicată și o parte mai cuprinzătoare a organizării umane. Așa educi întregul om, nu unilateral sistemul capului.

Toată educația ar trebui să fie susținută prin aceeași atitudine până la al doilea punct radical în dezvoltarea copilului. Acesta constă în debutul maturității sexuale. Și aici se metamorfozează nu numai o parte locală a organismului uman, ci ființa umană ca întreg. Abia atunci se desfășoară acea relație a omului cu mediul înconjurător, care se dezvoltă în formarea conceptelor mai abstracte. Abia din acest moment ar trebui să contăm pe înțelegerea rațională liberă a omului în creștere. Înainte de aceasta, totul ar trebui prezentat sub formă de imagini, pentru a căror înțelegere contezi pe dragostea copilului pentru imagine.

Cu un astfel de sistem educațional, se are în vedere întreaga viață a omului, nu numai vârsta copilăriei. Pentru că este cu totul altceva să preocupi copilul într-un mod pictural, astfel încât să înțeleagă abia mai târziu ce a asimilat în acest fel, decât dacă prin așa-numita predare ilustrativă, care nu este picturală pentru că nu are elementul artistic în ea, dezvoltă prea devreme, în mod unilateral numai sistemul capului. Ceea ce se pregătește în copilărie devine evident în efectele sale abia mai târziu în viață. Un copil care la vârsta potrivită a trecut prin imagistic devine un om care la vârstă înaintată poate fi încă proaspăt și capabil în viață; un copil care este adus în mod unilateral la înțelegerea a ceea ce adesea se crede a fi adecvat copilăriei, devine un om care îmbătrânește de timpuriu, care este predispus la boli, fără rezistență la condițiile de viață care cauzează boală.

NOTE

Acest volum conține conferințe publice pe care Rudolf Steiner le-a ținut în diferite orașe din Olanda, Germania cât și la Praga. În afară de Seara pedagogică de la Darmstadt, care a fost organizată ca parte a Săptămânii Universității Darmstadt (publicată în GA 77a) în vara anului 1921 la cererea studenților, conferințele au fost destinate unui public larg, interesat de noile idei pedagogice și de contextul lor, precum și de implementarea lor în practică. Pe lângă prezentările sale detaliate ale aspectelor cunoașterii umane și pedagogice, în conferințele ținute în Olanda în 1921 Rudolf Steiner a vorbit întotdeauna despre necesitatea unei reorganizări fundamentale a vieții sociale în direcția unei structuri tripartite a organismului social, prin care sunt create premisele sociale pentru un sistem școlar cu adevărat liber.

Rudolf Steiner a vorbit pe tema *Probleme de educație, predare și viață practică din punctul de vedere al științei spirituale antroposofice* în turneul său de conferințe prin Olanda în 1921, mai întâi la Utrecht la 24 februarie în „Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen”, apoi la 27 februarie la Haga (publicat în GA 304), a doua zi în „De Vrije Gemeente” la Amsterdam și câteva zile mai târziu, la 3 martie, la Hengelo. Această ultimă conferință din Hengelo nu a fost probabil planificată inițial, cel puțin nu se găsește în program; nu există nimic mai mult despre această conferință în arhivă decât un raport de ziar.

Cele două conferințe din 17 ianuarie 1922 de la Stuttgart despre Antroposofia și enigmele sufletului și din 1 noiembrie

1922 de la Rotterdam despre *Suprasensibilul în om și în lume* nu sunt conferințe pedagogice în sensul restrâns, dar în aceste considerații asupra enigmelor sufletului și a capacităților umane primordiale de a merge, a vorbi și a gândi, Rudolf Steiner oferă pentru pedagogie fundamente extrem de importante ale cunoașterii omului.

Între 31 octombrie și 7 noiembrie 1922, Rudolf Steiner, însoțit de Marie Steiner și grupul de euritmie al Goetheanumului a vizitat din nou diferite orașe din Olanda. În acest timp, el a ținut mai multe conferințe publice, o conferință pentru membri și o conferință pentru studenți; au fost prezentate și două spectacole de euritmie. Două din conferințele publice au fost incluse în prezentul volum: conferința menționată mai sus din 1 noiembrie la Rotterdam și conferința din 4 noiembrie 1922, care a fost ținută la ora 8 p.m. în sala «de van Dijk» din Haga. Această conferință oferă o prezentare încheată despre *Educația religioasă și morală în lumina antroposofiei*, care este probabil unică în opera lui Steiner.

În timpul șederii sale de zece zile la Praga în primăvara anului 1924, Rudolf Steiner a ținut patru conferințe pentru membrii Societății Antroposofice de acolo, precum și cinci conferințe publice, din care, din păcate, nu s-a păstrat nici o stenogramă. Din fericire, de la conferința din 4 aprilie 1924, ținută la Mozarteum, există un referat al lui Rudolf Steiner pe care l-a scris ca rezumat al conferinței pentru câțiva reprezentanți ai presei.

Baza textului: Conferințele din 1 și 4 noiembrie 1922 au fost stenografiate de stenografa profesionistă Helene Finckh și transpuse în text clar de către ea. Stenogramele originale sunt

disponibile în Arhiva Rudolf Steiner. Hedda Hummel a stenografiat prelegerile din 24 și 28 februarie 1921, precum și „Seara pedagogică” din 28 iulie 1921; stenogramele originale nu sunt disponibile. Reproducerea acestor prezentări se bazează pe transmiterea textului în clar. Conferința din 17 ianuarie 1922 de la Stuttgart a fost scrisă de doamna Bäuerle.

Titlul volumului provine de la editori.

Titlurile conferințelor corespund titlurilor originale sub care au fost anunțate conferințele.

Note privind textul

Lucrările lui Rudolf Steiner din cadrul ediției complete (GA) sunt enumerate în note cu numărul bibliografic.

1. *aici la Utrecht luna trecută*: În conferința publică din 21 februarie 1921 publicată în *Știința spirituală antroposofică și marile probleme ale civilizației prezentului*, GA 80c.
2. *cu Școala Waldorf Liberă, pe care Emil Molt a fondat-o la Stuttgart*: Emil Molt (1876-1936), directorul fabricii de țigări Waldorf-Astoria din Stuttgart, a înființat pentru membrii companiei sale cursuri de educație a lucrătorilor. Acest lucru a dat naștere în cele din urmă ideii de a înființa o școală pentru copiii lucrătorilor. El l-a numit pe Rudolf Steiner să înființeze și să conducă școala, care a fost deschisă în septembrie 1919.
3. *Madona Sixtină*: Pictura de Raffaello Santi (1483-1520), se află acum la Gemäldegalerie din Dresda.
4. *tripartiției organismului social*: Prezentată în detaliu de Rudolf Steiner în *Punctele cheie ale problemei sociale în necesitățile vitale ale prezentului și viitorului* (1919), GA 23, în special în prefața

ediției a 4-a 1920; vezi, de asemenea, *Articole despre tripartiția organismului social și despre perioada 1915-1921*, GA 24, și seria *Contribuții la ediția completă Rudolf Steiner*, numerele 24/25, 27/28, 88 și 106.

5. *Karl Marx*, 1818-1883, fondatorul socialismului științific, a condus „Liga Comunistă” din Londra și „Asociația Internațională a Muncitorilor” din 1864-1876. Lucrarea principală: „Capitalul – Critica economiei politice”, vol. I, Hamburg 1867, vol. II și III, ed. de Friedrich Engels 1885 și 1895.
6. *Pierre Joseph Proudhon*, 1809-1865, socialist și anarhist francez. Ca atare, el a vrut să înlocuiască statul cu organizații voluntare de grupuri și asociații. El este, de asemenea, considerat fondatorul mișcării anarhiste („Proprietatea este furt!”).
7. *cum au fost cursurile noastre de toamnă, cum vor fi cursurile noastre de Paști*: Seria de conferințe ținute în toamna anului 1920 intitulată *Granițe ale cunoașterii naturii și depășirea lor*, GA 322 și *Fiziologie și terapie în concepția științei spirituale*, GA 314 și cursurile ținute în primăvara anului 1921, *Efectul fertilizator al antroposofiei asupra științelor de specialitate*, GA 76, precum și *Terapeutică și știință spirituală*, GA 313.
8. *Asociație Școlară Mondială*: Ideea de bază a unei Asociații Școlare Mondiale, pe care începând din vara anului 1920 Rudolf Steiner a avut-o în vedere în mod repetat și pe care din timp în timp a cerut-o vehement, o exprimase deja în cuvântarea sa la 20 august 1919, la ceremonia de primire a participanților la cursurile pedagogice pentru pregătirea înființării Școlii Waldorf. Acolo spune: „Școala Waldorf trebuie să fie un adevărat fapt de cultură pentru a realiza o înnoire a vieții noastre spirituale de astăzi. Oportunitatea școlii Waldorf trebuie folosită pentru a acționa reformat, revoluționar

în sistemul școlar”. (GA 293, *Antropologia generală ca bază a pedagogiei*, Alocuțiune) La acea vreme, Rudolf Steiner spera că Consiliul Cultural „își va asuma cu adevărat programul și va lucra pentru a lua în mâini întregul sistem școlar... Consiliul Cultural va avea sarcina «de a transforma întregul sistem de învățământ».” (*Consilii pedagogice cu profesorii școlii Waldorf*, GA 300a). Dar ideea Consiliului Cultural nu a fost fezabilă în situația politică de atunci. O nouă direcție a fost indicată în consiliul pedagogic cu profesorii Școlii Waldorf din Stuttgart din 24 iulie 1920, în care Rudolf Steiner și-a pus speranțele în înființarea unei Asociații Școlare Mondiale, pentru a strânge fondurile necesare Școlii de la Stuttgart, deoarece „putem continua să lucrăm numai dacă de la publicul larg vin fondurile necesare pentru această cauză” (Consiliu pedagogic din 29 iulie 1920, în GA 300a). La 12 octombrie 1920, la Dornach, în timpul unei sesiuni de întrebări și răspunsuri despre tripartiție, în cadrul primului curs universitar antroposofic din Dornach, Rudolf Steiner a făcut apel la audiența în mod răspicat să ia măsuri decisive: „Avem nevoie de o Asociație Școlară Mondială în toate țările civilizației, astfel încât pe cât posibil de repede să se strângă cea mai mare sumă de fonduri. Atunci va fi posibil, pe baza acestor mijloace, să creăm ceea ce este începutul unei vieți spirituale libere.” (*Idei sociale. Realitate socială. Practică socială. Vol. II*, GA 337b) Și la 16 octombrie 1920 (vezi *Sarcina cognitivă a tineretului*, GA 217a), el a repetat cererea către studenții care participau la cursul universitar cu cuvinte energice: „Trebuie să atrag atenția asupra faptului că ceea ce v-am prezentat recent ca justificare a unei Asociații Școlare Mondiale am spus-o foarte serios. Căci o gândesc constituită la nivel internațional, astfel încât să fie creată, cum s-ar spune, din gândirea și simțirea timpului prezent.” – Asociația Școlară Mondială nu a fost concepută ca un fel de comunitate de interese a Școlilor Waldorf deja existente sau planificate, ci ca o organizație internațională largă, al cărei scop era

propagarea unei vieți intelectuale libere de influențele statului, și finanțarea școlilor, universităților și a altor instituții de învățământ. În săptămânile și lunile care au urmat, Asociația Școlară Mondială a fost discutată în mod repetat, în special în contextul „Consiliilor pedagogice”, dar nu s-au făcut pași concreți pentru înființarea ei (vezi Introducerea la *Consiliile pedagogice*, în GA 300a). La Adunarea Generală a Societății Antroposofice din 4 septembrie 1921 de la Stuttgart (nepublicată încă în ediția completă), Rudolf Steiner și-a exprimat nemulțumirea cu privire la acest lucru: „Dar așa ... a trebuit să trăiesc experiența a ceea ce eu numesc opoziția interioară, care este de fapt prezentă într-o foarte puternică măsură, față de intențiile mele, când am subliniat în cel mai pronunțat mod anul trecut la Dornach, în toamnă, ce necesitate ar fi înființarea unei Asociații Școlare Mondiale și când, în timpul turneului meu de conferințe în Olanda din iarna acestui an, am subliniat în mod repetat necesitatea acestei Asociații Mondiale a Școlilor.” Și ulterior, în Cuvântarea din 20 iunie 1922 la a doua Adunare generală a Asociației „Școala Liberă Waldorf”: „Ceea ce am găsit mai întâi ca interes în gândire nu a trecut într-un interes în voință. Când s-a încercat apoi, ca singurul mijloc de a merge dincolo de Europa Centrală, să se pună în practică întemeierea Asociației Școlare Mondiale, care trebuia să cuprindă întreaga lume civilizată, a eșuat. Încercarea de a trezi în rândul oamenilor credința că sistemul educațional trebuie să fie diferit, ceea ce se urmărea ca Asociație Școlară Mondială, a fost un fiasco deplorabil. Te simți atât de groaznic de respins atunci când apelezi la voință. Nu spun că fac apel la bani în acest caz acum. Ne lipsesc banii, dar ne lipsește mult mai mult voința. Interesul nu este unul temeinic, care să meargă adânc, altfel interesul s-ar extinde asupra zonelor corecte.” (*Rudolf Steiner în Școala Waldorf*, GA 298) Asociația Școlară Mondială nu s-a înființat până la moartea lui Rudolf Steiner, și nici ulterior.

9. în anii cumpliți ai celui de-al doilea deceniu al secolului al XX-lea: Primul Război Mondial, 1914-1918.
10. Am arătat în scrierile mele: Vezi mai presus de toate *Punctele cheie ale problemei sociale* (1919), GA 23, și *Articole despre tripartiția organismului social și perioada 1915-1921*, GA 24.
11. *nivelul corect al prețurilor*: Rudolf Steiner a abordat în mod repetat problema „prețului corect” între 1919 și 1922. Observațiile scrise de el pot fi găsite în articolul *Tripartiția organismului social, democrația și socialismul* (GA 24), care a fost publicat în iulie 1919 în primul număr al revistei elvețiene despre tripartiție „Viitorul social”, în cartea *Punctele cheie ale problemei sociale*, (GA 23), Capitolul 3, nota de subsol în ediția a IV-a revizuită din 1920, și mai pe larg subiectul este expus în *Cursul de economie*, GA 340.
12. În implementarea tripartiției: 21 de articole, Stuttgart 1920, acum incluse în *Articole despre tripartiția organismului social și perioada 1915-1921*, GA 24.
13. o revistă olandeză despre tripartiție: revista lunară „Driedledige Indeeeling van het Sociale Organisme” (Tripartiția organismului social), care a apărut din ianuarie 1920 până în decembrie 1921. A fost editată mai întâi de Johanna Maria Tak sen Poortvliet (1871-1936) și, din al doilea an, de Pieter de Haan (1891-1968). Această revistă era menită să ajute la răspândirea rapidă în Olanda a ideii tripartiției și prin aceasta să sprijine eforturile „Bond voor driedledige indeeling van het sociale Organisme” (Uniunea pentru tripartiția organismului social), fondată în noiembrie 1919. Dar, deoarece curând a devenit evident că multor oameni le lipsea o înțelegere mai profundă a acestor idei, această revistă a fost înlocuită cu revista lunară „Antroposofie. Maandblad voor sociale,

paedagogische en geesteswetenschappelijke Vraagstukken” (Revista lunară pentru probleme sociale, pedagogice și de știință spirituală). Acest lucru era menit să contribuie la pregătirea terenului care încă lipsea dar era necesar pentru o reformă socială fundamentală.

14. *De exemplu, mi s-a cerut recent:* Este posibil să fie vorba despre Neuwachtschule din Köln, fondată în aprilie 1921, care a funcționat în conformitate cu principiile Școlii Waldorf din Stuttgart.
15. *Filosofia libertății:* Cartea (GA 4) a apărut în toamna anului 1893, dar avea deja ca an de apariție 1894. De atunci, au apărut în multe ediții. Vezi, de asemenea, volumul *Documente despre „Filosofia libertății”*, GA 4a.
16. *conferință pe care am ținut-o aici la Amsterdam pe data de 19 a lunii:* conferință publică inclusă în *Știința spirituală antroposofică și marile probleme ale civilizației prezentului*, GA 80.
17. *o mică carte: Filosofia libertății*, GA 4.
18. *am lucrat ca profesor de cele mai diverse materii la o școală de educație a muncitorilor:* Din ianuarie 1899 până în decembrie 1904 Rudolf Steiner a predat la Școala de Formare a Muncitorilor fondată de Wilhelm Liebknecht la Berlin, iar din 1902 și la Spandaue. Vezi Rudolf Steiner, *Cursul vieții mele*, cap. XXVIII, GA 28, precum și documentația detaliată „Rudolf Steiner ca profesor la școala de educație a muncitorilor din Berlin și Spandau 1899-1904” în seria *Contribuții la ediția completă Rudolf Steiner*, Numărul 111/1993.
19. *Austria, care a fost tocmai țara experimentală pentru acțiunea forțelor de distrugere socială:* Vezi articolele lui Rudolf Steiner în publicația din Viena „Revista săptămânală germană” în *Culegere*

de articole referitoare la cultură și istorie contemporană 1887–1901, GA 31.

20. „Explicarea tripartiției sociale”: 21 de eseuri, Stuttgart 1920, astăzi în *Articole despre tripartiția organismului social și perioada 1915-1921*, GA 24.
21. în revista din Stuttgart „Tripartiția organismului social”, care este publicată de „Asociația pentru tripartiția organismului social”: Primul număr al săptămânalului „Tripartiția organismului social” a apărut la 8 iulie 1920, când apogeul mișcării de masă a tripartiției fusese deja depășit. Revista a fost editată de scriitorul Ernst Uehli. Mai ales în primii doi ani de apariție, Rudolf Steiner a scris o serie întreagă de articole de fond pentru această revistă, toate fiind tipărite în volumul *Articole despre tripartiția organismului social*, GA 24. Din al patrulea an, adică din iulie 1922, când s-a pecetluit declinul definitiv al mișcării tripartiției, ziarul și-a schimbat și numele și a apărut sub titlul „Antroposofie. Revistă săptămânală pentru viață intelectuală liberă; anterior Tripartiția organismului social”. În perioada următoare – până la fuziunea cu revista „Die Drei” în octombrie 1931 – își va schimba de mai multe ori numele, precum și redactorul și editorul.
22. *Emile Du Bois-Reymond*, 1818-1896, fiziolog german, profesor la Berlin și din 1867 secretar permanent al Academiei de Științe din Berlin.
23. *Du Bois-Reymond la cea de-a 45-a Adunare a oamenilor de știință în Leipzig*: „Despre limitele cunoașterii naturii”, conferință susținută la cea de-a doua sesiune publică a celei de-a 45-a Adunări a oamenilor de științe naturale și a medicilor germani, din 14 august 1872; tipărită de editura Veit & Co, Leipzig 1872.

24. *Franz Brentano*, 1838-1917, nepotul lui Clemens Brentano, teolog catolic și profesor de filosofie și psihologie în Würzburg, până când a părăsit biserica în 1873 din cauza dogmei infailibilității și a demisionat din funcția de profesor. Din 1874 a lucrat ca profesor și mai târziu ca conferențiar universitar netitularizat la Viena. Lucrări: „Psihologia lui Aristotel” (Mainz 1867); „Despre originea cunoașterii morale” (Leipzig, 1889).
25. *Franz Brentano*, care a vrut să fondeze o psihologie: „Psihologia din punct de vedere empiric”, Leipzig 1874.
26. *în partea a treia a cărții mele „Despre enigmele sufletului”*: GA 21 (1917), Capitolul „Franz Brentano” („Un necrolog”). Vezi și conferința din 12 decembrie 1911 în *Antroposofie – Psihosofie – Pneumatosofie*, GA 115.
27. *Al doilea volum a fost promis pentru toamnă; nu a apărut niciodată*: Al doilea volum al „Psihologiei” lui Franz Brentano, editat de Oskar Kraus (Leipzig 1925), este format doar din abordările menționate („Clasificarea fenomenelor psihice” 1911) și câteva studii din patrimoniul său.
28. *El spune cam așa: Cu această cercetare științifică reușim...: vezi „Psihologia din punct de vedere empiric”, cap. 1, §§ 2 și 3.*
29. *în a doua parte a „Științei oculte”*: GA 13 (1910), cap. „Cunoașterea lumilor superioare (despre inițiere)”.
30. *în timpul verii trecute aici, la Stuttgart, la congresul antroposofic*: Este vorba despre congresul public „Perspectivă culturală asupra mișcării antroposofice”, care a avut loc la Stuttgart între 28 august și 7 septembrie 1921. Dimineața au avut loc prezentări științifice de specialitate, după-amiaza „Coreferate ca o critică pozitivă a vremurilor”, iar seara s-a încheiat cu o conferință a lui Rudolf

Steiner (vezi *Antroposofia, rădăcinile cunoașterii ei și roadele ei pentru viață*, GA 78). La evenimente au participat aproximativ 1000 de persoane de fiecare dată.

31. *Dr. von Heydebrand ... într-o conferință care este disponibilă și tipărită:* Caroline von Heydebrand „Împotriva psihologiei și pedagogiei experimentale”, Stuttgart, Der Kommende Tag-Verlag 1921.
32. *din conferința pe care Emil Leinhas a susținut-o la congresul menționat...:* „Falimentul economiei naționale”, Stuttgart, Der Kommende Tag-Verlag 1921.
33. „Când sufletul omenesc, eliberat de trup, se înalță în eterul liber, este un spirit nemuritor, eliberat de moarte.”: Rudolf Steiner, în *Creștinismul ca fapt mistic și mistериile Antichității* (1902), GA 8, reproduce această zicere după cum urmează: „Când tu, lăsându-ți trupul, te vei avânta spre liberul eter,/ Vei fi un zeu nemuritor, scăpat de moarte”. Acolo el îl numește pe Empedocle ca autor, dar zicerea nu se găsește în această formă în „Fragmente”. În lucrarea lui Vincenz Knauer „Principalele probleme ale filosofiei” (Viena și Leipzig, 1892, p. 97), pe care Rudolf Steiner a consultat-o adesea, aceste cuvinte sunt atribuite lui Heraclit, fără alte detalii.
34. *există doar atâta știință reală a naturii, câtă matematica este conținută în știință:* vezi Immanuel Kant, „Începuturile metafizice ale științelor naturale”, prefața A VIII. Kant spune literal: „Eu susțin însă că în fiecare anumită teorie a naturii poate fi găsită doar atâta știință propriu-zisă, câtă matematică poate fi găsită în ea.”
35. „Nu eu, ci Cristos în mine”: Galateeni 2,20: „m-am răstignit împreună cu Hristos; și nu eu sunt cel ce mai trăiesc, ci Hristos este Cel ce trăiește în mine; ceea ce trăiesc eu acum în trup, trăiesc întru

credința în Fiul lui Dumnezeu, Cel ce m'a iubit și pe Sine Însuși S'a dat pentru mine."

36. *despre care am avut privilegiul să vorbesc aici la Haga marțea trecută și ieri seară:* Două conferințe publice: „Cunoașterea naturii spirituale a omului” (31 octombrie 1922) și „Cunoașterea naturii spirituale a lumii” (3 noiembrie 1922), incluse în *Știința spirituală antroposofică și marile întrebări ale civilizației din prezent*, GA 80c.

37. *lămuririle pe care le-am adus în ultimele zile:* vezi nota anterioară.

38. *epoci de viață:* Vezi expunerile fundamentale ale lui Rudolf Steiner asupra acestui lucru în articolul său *Educația copilului din punctul de vedere al științei spirituale* (1907; conținut în volumul *Lucifer - Gnosis*, CA 34). Vezi, de asemenea, conferințele din volumele *Înnoirea artei pedagogico-didactice prin știința spirituală*, GA 301 (în special despre în al doilea al ciclu de șaptelea ani), *Dezvoltarea sănătoasă a ființei umane*, GA 303 și *Metode educaționale și didactice pe o bază antroposofică*, GA 304 (în special notițele lui Rudolf Steiner pentru conferința din Stratford din 19 aprilie 1922) și *Metodica predării și condițiile de viață ale educării*, GA 308.

39. *La citire, de exemplu, nu pornim...:* Pentru informații detaliate despre predarea scrisului și citirii, vezi conferințele din 21 august 1919 din *Arta educației. Metodică și didactică*, GA 294; din 18 aprilie 1923 în *Practica pedagogică din punctul de vedere al cunoașterii spiritual-științifice a omului*, GA 306; din 13 august 1923 în *Viața spirituală actuală și educația*, GA 307; și din 30 august 1924 în *Antropologie și pedagogie antroposofică*, GA 304a.

40. *Regret doar este că nu putem avea deja și o grădiniță:* Elisabeth von Grunelius (1895-1989) a fost numită inițial în corpul profesoral

inițial al Școlii Waldorf pentru a înființa activitatea de grădiniță. Încercarea de a instala grădinița într-o cameră a școlii a trebuit însă curând să fie abandonată, deoarece școala în creștere rapidă necesita spațiul. Abia după moartea lui Rudolf Steiner, la inițiativa lui Herbert Hahn, o mică baracă construită în capătul exterior al terenului de sport al Școlii Waldorf din Stuttgart a fost deschisă ca prima grădiniță, de Paștele anului 1926.

41. *o instruire seminarială prealabilă a profesorilor Școlii Waldorf din Stuttgart:* Pentru pregătirea viitorilor profesori Waldorf, a avut loc la Stuttgart un curs pedagogic între 24 august și 4 septembrie 1919, care a fost împărțit în trei părți: dimineața, au avut loc conferințe despre *Antropologia generală ca bază a pedagogiei* (GA 293), urmate de conferințe pe chestiuni de metodică și didactică (*Arta educației. Metodică și didactică*, GA 294), iar după-amiaza au avut discuții pedagogice sub formă de seminar (*Arta educației. Discuții de seminar și conferințe asupra planului de învățământ*, GA 295).

LISTA LUCRĂRILOR LUI RUDOLF STEINER DESPRE EDUCAȚIE

1. Articole și conferințe anterioare întemeierii Școlii Waldorf din Stuttgart

- *Educația copilului din punctul de vedere al științei spirituale:* Articol 1907, inclus în GA 34.
- *Practică educațională bazată pe cunoașterea spirituală:* Berlin 15 mai 1906, conferință inclusă în *Impulsuri originare ale științei spirituale. Esoterismul creștin în lumina noii cunoașteri a spiritului*, GA 96.
- *Educația copilului din punctul de vedere al științei spirituale:* Köln 1 decembrie 1906, și
- *Probleme școlare din punctul de vedere al științei spirituale:* Berlin 24 ianuarie 1907, conferințe incluse în *Cunoașterea suprasensibilului în timpul nostru și însemnătatea acesteia pentru viața de astăzi*, GA 55.
- *Puncte de vedere spiritual-științifice asupra problemei educației:* Leipzig 12 decembrie 1907, conferință inclusă în *Misterul creștin*, GA 97.
- *Predispoziție, înzestrare și educație a omului în lumina științei spirituale:* Nürnberg 14 noiembrie 1910, Düsseldorf 6 februarie 1911, München 12 februarie 1911, Basel 23 februarie 1911, conferințe incluse în *Cunoaștere și nemurire*, GA 69b.
- *Predispoziție, înzestrare și educație a omului:* Berlin 12 ianuarie 1911, conferință inclusă în *Răspunsuri ale științei spirituale la marile întrebări ale existenței*, GA 60.

- *Reorientarea sistemului de învățământ în sensul unei vieți intelectuale libere. Trei conferințe despre educația publică: Stuttgart, 11 și 18 mai, 1 iunie 1919, conferințe incluse în Abordarea spiritual-științifică a problemelor sociale și pedagogice, GA 192.*
- *Baza pedagogică a Școlii Waldorf: Articol 1919, inclus în Articole asupra organizării tripartite a organismului social, GA 24.*

2. Ciclurile de conferințe care în Operele complete
au fost grupate în secțiunea
„Conferințe referitoare la educație” (GA 293–311)

2a. Cursuri, conferințe, consilii pedagogice
la Școala Waldorf din Stuttgart

- GA 293 - *Antropologia generală ca bază a pedagogiei (I): 14 conferințe, Stuttgart 21 august – 5 septembrie 1919.*
- GA 294 - *Arta educației. Metodică și didactică (II): 14 conferințe, Stuttgart 21 august – 5 septembrie 1919.*
- GA 295 - *Arta educației. Discuții de seminar și conferințe asupra planului de învățământ (III): 15 discuții de seminar și 3 conferințe asupra planului de învățământ: Stuttgart 21 august – 6 septembrie 1919.*
- GA 298 - *Rudolf Steiner în Școala Waldorf: Conferințe și cuvântări pentru copiii, părinții și profesorii Școlii Waldorf din Stuttgart din 1919 până în 1924, cu un articol despre „Bazele pedagogice ale școlii Waldorf”*

- GA 299 - *Considerații spiritual-științifice asupra limbii. O sugestie pentru educatori*: 6 conferințe pentru cadrele didactice ale Școlii Libere Waldorf, Stuttgart 26 decembrie 1919 – 3 ianuarie 1920.
- GA 300a - *Consilii pedagogice cu profesorii Școlii Waldorf 1919–1924. Vol.I*: 1919–1921, Primul și al doilea an de școală.
- GA 300b- *Consilii pedagogice cu profesorii Școlii Waldorf 1919–1924. Vol.II*: 1922–1923, Al treilea și al patrulea an de școală.
- GA 300c - *Consilii pedagogice cu profesorii Școlii Waldorf 1919–1924. Vol.III*: 1923–1924, Al cincilea și al șaselea an de școală.
- GA 302 - *Cunoașterea omului și structurarea învățământului*: 8 conferințe pentru cadrele didactice ale Școlii Libere Waldorf, Stuttgart 12 iunie – 19 iunie 1921 („Curs suplimentar” la cursurile pedagogice de bază din 1919).
- GA 302a - *Educație și învățământ bazate pe cunoașterea omului*: 9 conferințe pentru cadrele didactice ale Școlii Libere Waldorf, Stuttgart 1920, 1922 și 1923.

2b. Cicluri de conferințe în diferite alte locuri:

- GA 296 - *Problema educației – factorul esențial al problemei sociale. Temeiurile spirituale, cultural-istorice și sociale ale pedagogiei Școlii Waldorf*: 6 conferințe, Dornach 9–17 august 1919.
- GA 297 - *Ideea și practica Școlii Waldorf*: 9 conferințe, o discuție și răspunsuri la întrebări, diferite locații, 24 august 1919 – 29 decembrie 1920.

- GA 297a - *Educație pentru viață. Autoeducare și practică pedagogică*: 5 conferințe, un autoreferat, două răspunsuri la întrebări și o înștiințare din ziar între 24 februarie 1921 și 4 aprilie 1924 în diferite locații.
- GA 301 - *Înnoirea artei pedagogico-didactice prin știința spirituală*: 14 conferințe pentru cadrele didactice din școlile publice, Basel, 20 aprilie – 11 mai 1920.
- GA 303 - *Dezvoltarea sănătoasă a ființei umane. O introducere în pedagogia și didactica antroposofică*: 16 conferințe și 3 răspunsuri la întrebări, Dornach, 23 decembrie 1921 – 7 ianuarie 1922 (Curs de Crăciun pentru profesori).
- GA 304 - *Metode educaționale și didactice bazate pe antroposofie*: 9 conferințe publice, diferite orașe, 1921 și 1922.
- GA 304a - *Antropologie și pedagogie antroposofică*: 9 conferințe publice, diferite orașe, 1923 și 1924.
- GA 305 - *Forțele spiritual-sufletești fundamentale ale artei educative*: 9 conferințe, Oxford 16–25 august 1922.
- GA 306 - *Practica pedagogică din punctul de vedere al cunoașterii spiritual-științifice a omului. Educația copilului și a tinerilor*: 8 conferințe, trei întrebări și o adresă, Dornach, 15–22 aprilie 1923.
- GA 307 - *Viața spirituală a prezentului și educația*: 14 conferințe, Ilkley / Anglia 5–17 august 1923.
- GA 308 - *Metodica predării și condițiile de viață ale educării*: 5 conferințe publice, Stuttgart, 8–11 aprilie 1924.
- GA 309 - *Pedagogia antroposofică și premisele ei*: 5 conferințe publice, trei întrebări și o adresă înainte de o reprezentație de euritmie educațională, Berna, 13–17 aprilie 1924.

- GA 310 – *Valori umane în educație*: 10 conferințe publice, Arnheim / Olanda 17–24 iulie 1924.
- GA 311: *Arta educării pornind de la înțelegerea ființei umane*: 7 conferințe și un răspuns la întrebări, Torquay / Anglia 12–20 august 1924.

3. Conferințe despre educație din anii 1919-1924 incluse în alte volume din Operele complete

- *Forțele active în cele trei epoci ale dezvoltării copilului*: Dornach, 4 octombrie 1919, conferință inclusă în *Înțelegerea vieții sociale prin cunoașterea spiritual-științifică*, GA 191.
- *Antroposofia și știința educației*: Berlin, 8 martie 1922, conferință inclusă în *Impulsuri de reînnoire pentru cultură și știință. Curs la Școala superioară din Berlin*, GA 81.
- *Forțe spirituale active în conviețuirea vechii și noii generații. Curs pedagogic pentru tineret*: 13 conferințe, Stuttgart 3-15 octombrie 1922, GA 217.
- *Probleme educaționale și de predare*: Londra, 19 noiembrie 1922, și
Arta educației prin cunoașterea ființei umane: Londra, 20 noiembrie 1922, conferințe cuprinse în *Corelații spirituale în modelarea organismului uman*, GA 218.
- *Dezvoltarea umană și educația umană în lumina antroposofiei*: Praga 30 aprilie 1923, conferință inclusă în *Ce voia Goetheanumul și ce trebuie să facă antroposofia?*, GA 84.
- *Dezvoltarea și educația omului din punct de vedere al antroposofiei*: Oslo 15 mai 1923, conferință inclusă în *Interiorul naturii și esența sufletului uman*, GA 80b.

- *Curs de pedagogie curativă*: 12 conferințe pentru pedagogii curativi și medici, Dornach 25 iunie – 7 iulie 1924, GA 317.

4. Conferințe complementare

- *Suflet uman și trup uman în cunoașterea naturii și a spiritului*: Berlin 15 martie 1917, și
Enigme ale sufletului și enigme ale lumii: Berlin 17 martie 1917, conferințe incluse în *Spirit și materie, viață și moarte*, GA 66.
- *Interpretări ale basmelor*: Berlin 26 decembrie 1908, conferință inclusă în *Răspunsul la întrebări despre lume și viață prin antroposofie*, GA 108.
- *Înțelepciunea rosicruciană din alcătuirea basmelor*: Berlin 10 iunie 1911, conferință inclusă în *Fundaluri ale Evangheliei lui Marcu*, GA 124.
- *Basmele în lumina cercetării spirituale*: Berlin 6 februarie 1913, conferință inclusă în *Rezultate ale cercetării spirituale*, GA 62.
- *Taina temperamentelor umane*: Karlsruhe 19 ianuarie 1909, conferință inclusă în *Ființa omului în lumina științei spirituale*, GA 68d.
- *Cele patru temperamente*: Berlin 4 martie 1909, conferință inclusă în *Unde și cum găsim spiritul?*, GA 57.
- *Cele 12 simțuri ale omului în relație cu imaginația, inspirația și intuiția*: Dornach 8 august 1920, conferință inclusă în *Știința spirituală drept cunoaștere a impulsurilor de bază ale structurării sociale*, GA 199.

- *Esența elementului muzical și trăirea sunetului în om*: 8 conferințe, 2 răspunsuri la întrebări și 2 cuvinte de încheiere, ținute în diferite orașe în anii 1906 și 1920–1923, GA 283.
- *Esența culorilor*: 3 conferințe, Dornach 6–8 mai 1921, și 9 conferințe suplimentare din anii 1914 până în 1924, GA 291.
- *Cursul despre lumină. Primul curs de științe naturale*: 10 conferințe, Stuttgart, 23 Decembrie 1919 – 3 Ianuarie 1920, GA 320.
- *Căldura la granița dintre spațiu și antispațiu. Al doilea curs de științe naturale*: 14 conferințe, Stuttgart, 1–14 martie 1920, GA 321.
- *Astronomia și științele naturii. Al treilea curs de științe naturale*: 18 conferințe, Stuttgart, 1–18 ianuarie 1921, GA 323.
- *Bazele spiritual-științifice pentru prosperarea agriculturii. Curs de agricultură*: 8 conferințe, o alocuțiune și răspunsuri la întrebări, Koberwitz, 7–16 iunie 1924, cu o conferință introductivă, Dornach, 20 iunie 1924, GA 327.